

**T.C.
MİMAR SİNAN
GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

**BASMACILIK HAREKETİNDE ENVER PAŞA’NIN ROLÜ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan:
20046094 İlyas KARA**

Danışman : Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

İSTANBUL HAZİRAN 2008

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
1...GİRİŞ.....	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM	
RUSYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ VE BATI TÜRKİSTAN	
TARİH.....	3
2.1. Rusya-Osmanlı İlişkileri Ve Batı Türkistan Tarihi(1492'den	
1917'ye Kadar).....	4
2.2. Rus İstilas Devrinde Türkistan.....	7
2.3. Rus İmparatorluğundaki Türklerin Ortak Çabaları.....	9
2.4. 1916 Ayaklanmaları	12
2.5. Yedisu Ayaklanması.....	14
3. İKİNCİ BÖLÜM	
BASMACILIK HAREKETİ.....	18
3.1. Basmacı Hareketin Doğuşu ve Gelişimi.....	19
3.2. Çatışmaların Başlaması	21
3.2.1. Gerbaba Muharebeleri.....	23
3.2.2. Balıkcı Muharebeleri.....	24
3.3. Sovyet İnceleme Heyetinin Korbaşılarla Görüşmesi.....	25
3. 4. Mehmet Emin Bek'in Fergana'daki Faaliyetleri.....	25
3.5. Celalabad, Mergilan, Hanabad ve Karavul Savaşları.....	26
3.6.Zarefşan Vadisi Ve Türkistan'ın Diğer Bölgelerinde	
Basmacı Hareket.....	30
3.7. Enver Paşa'ya Kadar Basmacılık Faaliyetleri.....	33
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİSTAN MÜCADELESİNE KADAR ENVER PAŞA.....	37
4.1. İkinci Meşrutiyete Kadar Enver Paşa (1881- 1909).....	38
4.2. Trablusgarp Savaşı ve Enver Bey.....	44
4.3. Balkan Savaşları ve Enver Bey	49
4.4. Babıali Baskını ve Enver Bey (23 Ocak 1913).....	50
4.5. Edirne'nin Enver Bey Tarafından Kurtarılması	54
4. 6. Osmanlı Birinci Dünya Savaşına Girmeden Önce Dünyanın Genel	
Manzarası.....	56
4.6.1. Alman Hariciye Nezaretinden Almanya'nın İstanbul Elçisine.....	58
4.6.2. Almanya'nın İstanbul Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine.....	59
4.6.3.İstanbul'daki Alman Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine.....	59

4.6.4. Alman Bahriye Nazırından Alman Hariciye Nazırına.....	60
4.6.5. Alman Bahriye Nazırından Alman Hariciye Nazırına.....	60
4. 7. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	66
4. 8.Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı.....	69
4.9. Sarıkamış Harekatı'nın Sonuçları.....	75
4.10. Enver Paşa'nın Vasiyeti ve Ülkeyi Terk Etmesi.....	77
5. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ENVER PAŞA'NIN TÜRKİSTAN MÜCADELESİ.....	79
5.1. Kafkasya'ya Hareket.....	80
5.2. Enver Paşa Moskova'da.....	84
5. 3. Enver Paşa'nın Anadolu'ya Geçme Girişimi.....	87
5.4. Enver Paşa Buhara'da.....	88
5.5. Enver Paşa'nın Zeki Velidi Togan İle Görüşmesi.....	91
5.6.Enver Paşa Osman Hoca İle İrtibat Kurma Çabası.....	92
5.7. Enver Paşa İbrahim Lakay Tarafından Tutuklanması.....	94
5.8. Enver Paşa Savaş Meydanında.....	95
5.9. Rusların Enver Paşa'ya Muhtariyet Teklif Etmesi.....	98
5.10 Afganistan Emirinin Desteği.....	99
5.11. Çatışmaların Yeniden Alevlenmesi.....	100
5.12. Sona Doğru.....	101
5.12.1. İngiltere ve Almanya'nın Rusya Safına Geçmeleri.....	104
5. 12.2. Enver Paşa'nın Şehit Düşmesi.....	105
5.12.3. Enver Paşa Çeka'nın Kurbanı mı?.....	110
6. BEŞİNCİ BÖLÜM	
ENVER PAŞA'NIN 20. YÜZYIL TÜRKİSTAN'ININ	
BAĞIMSIZLIK SAVAŞINA ETKİLERİ.....	111
6.1. Enver Paşa Amacına Niçin Ulaşamadı?.....	112
6.2. Osman Hoca'nın Enver Paşa'ya Mersiyesi.....	119
6.3. Enver Paşa'nın Türkistan Türklüğüne Vasiyeti.....	120
6.4. Enver Paşa'nın Türkistan Özgürlük Mücadelesine Etkileri.....	122
Enver Paşa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı.....	127
7. SONUÇ.....	129
8. EKLER.....	134
9. KAYNAKÇA	144
10.ÖZGEÇMİŞ.....	151

ÖNSÖZ

Yakın tarihimizin en önemli simalarından birisi olan Enver Paşa'nın hayatı iniş ve çıkışlarla doludur. Başka bir deyişle Enver Paşa yakın tarihimizin en çok tartışılan devlet adamlarından biridir.

Yirmili yaşlarında, 1908'de Genç Türklerin yapmış olduğu devrimden sonra Hürriyet Kahramanı olarak karşımıza çıkan Enver Paşa, Naciye ile evlenerek saraya damat olmuş, ardından da Harbiye Nazırlığı'na kadar yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına damgasını vuran Enver Paşa, devletin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden, hatta Osmanlı'nın yıkılmasından da büyük ölçüde sorumlu tutulmuştur.

Evet, Osmanlı Devleti'nin çöküşü aynı zamanda Enver Paşa için de sonun başlangıcı olmuştur. Savaş sonunda sadece askeri ve siyasi kariyerini değil, ülkesini de terk etmek zorunda kalan Enver Paşa sürgünde geçen yıllarını Türkistan'da bir Turan devleti kurabilmek için harcamış ve henüz 41 yaşında iken mahalli Basmacı kuvvetleri ile Ruslara karşı girişmiş olduğu bir çarpışma esnasında hayatını kaybetmiştir.

Önce “ Kahraman-ı Hürriyet” olarak halkın gönlünde taht kuran Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle bitmesi üzerine, bu yenilginin başlıca sorumlusu kabul edilen Enver Paşa'nın nedense, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hayatına ve Türkistan'da geçirdiği zaman sürecine fazla değinilmemiştir

Bu çalışmamızda Enver Paşa'nın Basmacılık hareketindeki rolünü işleyeceğiz. 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru bütün yoğunluğuyla yaşanan Batı Türkistan direnişinde önemli bir yeri olan Enver Paşa'yı bu çalışmamızda belgeler ışığında inceleyeceğiz.

Weber'in, " Diğer Genç Türkler gibi Enver Bey de güçlü bir Pan-İslamcı idi." diye nitelediği Enver Paşa'nın Türkistan'daki savaşı ve bu savaşın bölge Türklüğü üzerindeki etkisi bu çalışmanın konusunu teşkil edecektir. Sabık harbiye nazırının 1918 yılının Kasım ayında başlayıp Ağustos 1922'de Buhara'da biten hayat süreci tezimizin yol haritası olacaktır.

Enver Paşa'nın Basmacıların başında Ruslara karşı çarpışmaları, Korbaşılar ile ilişkisi, Korbaşılardan ya da Rusların deyimiyle Basmacı liderleri ile verdiği özgürlük savaşı, Paşa'nın bu mücadeleden beklentileri, dahası Paşa'nın Orta Asya bağımsızlık düşüncesine kattıkları bu çalışmamızda genişçe işlenecektir.

Bu çalışmamda bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL'a; metodoloji konusunda desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU'na, büyük bir sabırla hatalarımı gösteren, gerek üslup, gerekse metodoloji konularında yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Nesrin S. KARAGÜL hocama, kaynaklara ulaşmamda büyük yardımlarını gördüğüm Dr. Rasim ÜNLÜ'ye ve meslektaşım Ali ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyor ve bu çalışmanın bundan sonraki akademik faaliyetlere küçük de olsa ışık tutacağını ümit ediyorum.

Haziran 2008

İlyas KARA

ÖZET

(ENVER PAŞA'NIN BASMACILIK HAREKETİNDEKİ ROLÜ)

Rusların deyimiyle Basmacılık hareketi 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından 1935'li yıllara kadar devam etmiştir. Kendilerine Korbaşı ismini veren Batı Türkistan ayaklanmacıları Rusları uzunca süre uğraştırmış, fakat tek bir lider altında örgütlenemediklerinden amaçlarına ulaşamamışlardır. Ama bu şans çok geçmeden Basmacıların yüzüne gülecek, Osmanlı Sabık Harbiye Nazırı Enver Paşa bölgeye gelecektir.

Enver Paşa'nın amacı Batı Türkistan'da bir Türk- İslam İmparatorluğu kurmak, Türkistan'dan Hindistan'a kadar uzanan coğrafyadaki Müslümanları ayaklandırarak Doğu'nun uyanışını sağlamaktır. Fakat ne dengeler buna izin verecek ne de Korbaşılar Enver Paşa gibi düşünecektir. İşte bu iki sebep onun amacını gerçekleştirmesine izin vermeyecek, 1922 yılında Enver Paşa amacına ulaşmadan Ruslar karşısında hayatını kaybedecektir.

Ondan sonra Basmacılık hareketi bazen düşük yoğunlukta bazen de şiddetlenerek sürecek, Rusya'yı uzunca süre uğraştıracaktır. Enver Paşa'nın bölgedeki kısa serüveni bile bölgenin bağımsızlık ateşini alevlendirmeye yetecektir.

ANAHTAR KELİMELELER: Basmacılık, Rusya, Enver Paşa, Emperyalizm

1.GİRİŞ

En eski ve köklü milletlerden olan Türkler dört bin yılı aşan tarihleri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmışlar, gittikleri yerlerde güçlü devletler kurmuşlardır.Buna rağmen Asya'yı da ihmal etmeyen Türkler¹,başta Hunlar ve Göktürkler olmak üzere birçok devletin temelini atmışlar, Asya'daki varlıklarını günümüze kadar sürdürmesini bilmişlerdir.

Erken gelişen milli tesanüt (dayanışma), milli gurur ve milli gururun beraberinde getirdiği kahramanlık ruhu² sayesinde Asya'nın geniş sahalarına hakim olan Türklerin iki düşmanı, başka bir deyişle ciddi anlamda iki rakibi olmuştur: Ruslar ve Çinliler. Türklerin Batı Türkistan için mücadele ettiği rakipleri Rusya bu çalışmamızın ana konusunu teşkil edecektir.

Kubadiye merkezli Batı Türkistan'ı önemli bir yurt ve kültür merkezi sayan Ruslar³, aynı coğrafyada yaşamının gereği olarak, Türklerle iç içe olmuşlar, başka bir deyişle Rusya'nın kuruluşunda Türk boyları önemli rol oynamışlardır⁴.

“Hazar Barışı” döneminde Slav-Rus devleti yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamış, 850'li yıllarda Rus Knezliği kurulmuştur⁵. 840'lı yıllarda hala Türk etkisinde olan Rus Knezliği'nde ve toplumunda birçok kavram Türkçe'dir⁶.

Dar bir alanda sıkışmış olan Rus Knezliği Türk kavimlerinin baskısından asırlar boyu kurtulamamış, Karadeniz yolu Ruslara hep tıkalı kalmıştır⁷. Rusya üzerindeki Türk baskısının 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kırıldığını görmekteyiz. 1094 yılında ise Kuman-Rus ilişkisinin karşılıklı kız alıp vermeye varacak kadar yumuşadığı görülür. Bu durum çok sürmeyecek,12. yüzyıl'da Türk (özellikle Kuman) –Rus

---

¹ İbrahim Kafesoğlu(2004),**Türk Milli Kültürü**, İstanbul s. 41

² Lazslo Rasonyi(1971), **Tarihte Türklük**, Ankara s. 62

³ Bahaeddin Ögel(1991), **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, s.82

⁴ Kafesoğlu,**age**, s. 89

⁵ Kafesoğlu, **age**, s. 173

⁶ A.Nimet Kurat(1972), **4.-14. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, s.324

⁷ Akdes Nimet Kurat(1973), **Peçenek Tarihi**, İstanbul, s.82

savaşları tekrar başlayacaktır. Nitekim Rusların milli destanları İgor da bu dönemde ortaya çıkmıştır ⁸.

800 ile 1500 yılları arası, Ahmet Zeki Velidi Togan'a göre Orta Asya Türk tarihinde "İslam Çağının Yükseliş Devridir" ⁹. Türklüğün bu yükseliş evresinde Ruslar hala Türk egemenliğindedir. Özellikle 1221 yılında Selçuklu komutanlarından Hüsametdin Çoban Suğdak'a bir sefer yapmış ve Rusları haraca bağlamıştır ¹⁰. 13.yüzyılın son yarısına doğru Moğol hakimiyetine giren Ruslar ¹¹, bundan sonra sırasıyla Altınorda ve Kırım Hanlığı'na tabi olmuşlar, 1492 yılında da Osmanlı –Rusya ilişkisi başlamıştır ¹². Avusturyalı tarihçi Hammer de bu görüştedir ¹³

Bu çalışmamızda 1492 sonrası netleşen Türk-Rus ilişkilerine kısaca değindikten sonra 20. yüzyılın başlarında yoğunlaşan Batı Türkistan ayaklanmalarını vereceğiz. 1916'da başlayıp 1917'de Rusya tarafından "Basmacılık", isyancılar tarafından da "özgürlük mücadelesi" diye nitelenen, 1919 yıllarında yoğunlaşan ve Enver Paşa'nın da katılımıyla seyri değişen bu olaylar zincirinin 1922 yılına kadarki sürecini belgeler ışığında ele alacağız..

---

⁸ Kurat, **Peçenek Tarihi**, s. 81

⁹ A.Z.Velidi Togan(1981), **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, s. 103

¹⁰ A.Z.Velidi Togan, **age**, s.203

¹¹ Togan, **age**, s.262

¹² Tahir Tamer Kumkale(1977), **Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri**, İstanbul, , s.18

¹³ Baron Joseph Von Hammer Prugstol(1995), **Büyük Osmanlı Tarihi**, İstanbul, cilt3, s. 342

2. BİRİNCİ BÖLÜM

**15. VE 20. YÜZYILLAR ARASI OSMANLI- RUSYA İLİŞKİLERİ ve
RUSYA’NIN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1492-1917)**

2.1. Rusya-Osmanlı İlişkileri Ve Batı Türkistan Tarihi (1492'den 1917'ye Kadar)

6. yüzyıldan beri kullanıla gelen, 19.yüzyılda İngilizler tarafından Batı dünyasına sokulan Türkistan¹⁴ tabiri uzun bir geçmişi çağrıştırır. Türkler burada güçlü devletler kurmuşlar, asırlarca bölgenin kaderini ellerinde tutmuşlardır. Fakat Türkistan'ı yurt tutan anayurt Türklüğü, bölgedeki rakiplerinden biri olan Ruslar karşısında 16. yüzyıl başlarında bocalamaya başlamışlar, bu bocalama yüz yıl geçmeden sonlarına yerini geri çekilmelere ve yenilgilere bırakmış, 1716'dan itibaren de bölge (Batı Türkistan) Ruslar tarafından zapt edilmeye başlamıştır.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin İkinci Bayezid döneminde başladığını söylemiştik. Bu konuda Hammer'de şu bilgileri bulmaktayız: “1492 senesi Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk siyasi münasebetler vukua gelmiştir. Çar 3.Jan, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine dikkat nazarlarını atfederek, bu devletle münasebete girişmeyi hayli vakitten beri arzuluyordu. Piyelogeod'da Çarın katibi Koroçin ile birkaç paşa arasında müzakerelerde Osmanlı kumandanları dahi metbularının Rusya Çarı ile münasebetler kurulması arzusunda bulunduğunu Koroçin'e tebliğ ettiler”¹⁵ (Ek 1)

Aslında Rus tehlikesinin daha önce başladığını söyleyen tarihçiler de vardır¹⁶. Nitekim Rus tehlikesini daha önce sezen Fatih Sultan Mehmet, gerekli önlemleri almayı ihmal etmemiş, Slav tehlikesine karşılık Türk-Tatar hakimiyetine öncelik tanıyan Osmanlı Sultanı, Karadeniz'i bir Türk gölü yapmak ve Rusya'nın güneye

---

¹⁴ Baymirza Hayit(1966) , **Esir Türkistan**, Ankara, Çeviren: Şekip Engineeri, s. 13

¹⁵ Hammer, age , , cilt3, s. 342

¹⁶ Samiha Ayverdi(1970) , **Türk –Rus Muharebeleri ve Münasebetleri** , İstanbul, s. 64

inişini engellemek için gerekli bütün tedbirleri almıştır. Onun zamanında Osmanlı sınırları Tuna'ya kadar ulaşmıştır¹⁷.

Rusya'nın milli ülküsü, devlet politikası olan Karadeniz'e inme ve sıcak denizleri ele geçirme çalışmaları 10. yüzyılda başlamıştır. Bu emel İstanbul'u ve çevresini ele geçirmek ve Kafkasya ile birlikte doğuya genişlemek olarak Rusya'nın başlıca hedefleri olarak sürecektir¹⁸.

Osmanlı Sultanı İkinci Beyazıt'a yazdığı mektupta Osmanlı ülkesindeki Rus tüccarların haksızlığa uğradığı, malların hacedildiği meyanında mektuplar gönderen ve alttan alan Rus Çarı 3.Jan¹⁹, Fatih Sultan Mehmet'in politikalarının rafa kaldırıldığından yakınmaktaydı.

Osmanlı, Fatih Sultan Mehmet sonrası Rusya'nın önemini ve Türk coğrafyası üzerindeki tehdidini kavrayamamış olacak ki, Rusya 3. Jan'ın politikası gereği doğuya doğru Türk halkları aleyhinde genişlerken, Osmanlı Devleti Rus tehlikesine karşı duyarsız kalmayı yeğlemiştir

1550-1800 yılları arası Türk– Rus ilişkilerinin birinci safhasıdır. Moskova bu safhada güç kullanarak, bütün yasaları çiğneyerek doğuya doğru sürekli genişlemiştir. Şii İran'a karşı verdikleri başarılı mücadelelerle tanınan ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım da alan Özbeklerin²⁰ zayıflamasıyla önleri biraz daha açılan Ruslar 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astarhan'ı almış²¹, bu uğurda Afşar Türkmenlerinden Safevi Hükümdarı Nadir Şah'la çatışmış, onun ölümüyle Rusya'nın işi iyice kolaylaşmıştır.

1770 yılında Rusya'nın politikasının adının “Grek Projesi”, başka bir deyişle “Doğu Sisteminin Büyük Alanı” olarak değiştiğini²² görüyoruz. Kendisini, Bizans İmparatorluğu'nun bir devamı olarak gören Rusya'ya göre, bu projenin önündeki en büyük engel Türklerdi, bundan dolayı Türkler Avrupa'dan atılmalıydı²³.

---

¹⁷ Samiha Ayverdi , *age*, s. 23

¹⁸ Süleyman Kocabaş(1989), *Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk- Rus Mücadeleleri*, İstanbul, s.28

¹⁹ Hammer, *age*, cilt 3, s. 343

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı(1949-56) ,*Osmanlı Tarihi*, Ankara , cilt 3, s. 254

²¹ Mehmet Saray(1984), *Türkistan Türkleri* , İstanbul, s. 9

²² Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri* , s. 23

²³ Ali Kemal Meram(1969), *Türk- Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul, s.71

1760'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nin ikinci adamı Sadrazam Koca Ragıp Paşa idi. Oldukça tecrübeli ve o oranda tedbirli bir devlet adamı olan Paşa²⁴ Rusya'nın emellerine set çekmiş, devlet onun döneminde Rusya karşısında hep avantajlı konumda kalabilmiştir. Fakat 1770 yılı Osmanlı tarihi için hiç de güzel geçmemiştir. Çünkü 6-7 Temmuz 1770, Türk donanmasının Rusya tarafından yakıldığı bir tarih olarak hafızalara kazınmıştır²⁵. 1770 Çeşme Baskını Rus politikasının ilk ürünlerinden olsa gerekti.

1774 yılında Osmanlı tarihinin en ağır anlaşmalarından biri olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya artık Karadeniz sahillerine ulaşırken²⁶, bir yandan da Batı Türkistan'daki Türk halklarına göz dağı veriyordu. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki hezimetini bununla sınırlı kalmayacak, 1792 yılında Kırım tamamen elden çıkacaktır.

Rusya'nın yayılmacı emelleri Türkistan hanlıklarını da endişelendiriyordu, nitekim Buhara Emiri Haydar Şah Osmanlı Sultanından 1820'li yıllarda yardım istemek zorunda kalmıştı²⁷. Ama Haydar Şah'a güvenmeyen Osmanlı Devleti bu yardım isteğine olumlu cevap vermemiş, Buhara Emiri'ne Ruslarla iyi geçinmesini tavsiye etmek dışında bu konuda hiçbir girişimde bulunmamıştı.

Buhara Emirliği'nin 1820'deki isteğine cevap vermeyen Osmanlı, 1863 yılında bölge ile yeniden irtibat kumuştur, çünkü bu sırada bölgede Yakup Han (Atalık Gazi) vardır. Yakup Han, başka bir sömürgeci güç Çin'i Doğu Türkistan'dan kovmuş, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ilan etmiş, bunu Osmanlı padişahına gönderdiği elçilik heyetiyle tescil etmişti.

1870 yılında Osmanlı'ya Yakup Kadı adında bir elçisini gönderen Yakup Han, Devlet-i Aliye'den büyük ilgi görmüş, Doğu Türkistan'da Sultan Abdülaziz adına hutbe okutmuş, gümüş paralar bastırmıştı²⁸. Yakup Bey tarafından Doğu Türkistan'da kurulan bağımsız devletle Osmanlı'nın ilişkileri ve bağlantıları bu devlet Çin tarafından yıkılana kadar çok sıcak bir ortamda devam etmiştir.

---

²⁴ Samiha Ayverdi, *age*, s.163

²⁵ Mim Kemal Öke(1988), *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul, s. 86

²⁶ Ayverdi, *age*, s. 163

²⁷ Mehmet Saray(1984), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler(1775-1875)*, İstanbul, s. 23

²⁸ İsa Yusuf Alptekin(1973), *Doğu Türkistan Davası*, Otağ Yayınları, İstanbul, s.127

Osmanlı Devleti'nin iyice güçten düşmesi Rusya'yı doğu politikasında oldukça rahatlatmış, Türkistan Rusya'nın açık hedefi haline gelmişti. 1770 yılından itibaren politikasını değiştiren Rusya²⁹, 19.yüzyılın ilk yarısının ortalarında Batı Türkistan üzerindeki tazyikini biraz daha arttırmış bulunuyordu. 23 Temmuz 1828'de Anapa'yı düşüren Rusya³⁰, 1836 tarihinden itibaren Kazak cüzlerine yönelmişti.

Burada Ruslara karşı Abilay Han'ın torunu Kenasarı kahramanca direnmiş, düşmanı birçok yerde bozguna uğratmıştı Buhara Hanlığı ile ittifak yapan Kenasarı, Ruslara karşı verdiği destansı mücadelenin ardından bir anda bölgenin kurtarıcısı haline gelmiş, Hive Hanlığı da onu han ilan etmişti..

Rusların üstün donanımlı ve kalabalık ordularına bir de, Kırgızların Rusya ile ittifakı eklenince iyice zor duruma düşen Kenasarı nihayet 11 yıllık bir mücadelenin ardından 1846 yılında Kırgızlara tutsak düşmüş, ardından da hunharca öldürülmüştü³¹. Rusya'ya karşı çıkan Kazak Türklerinin mücadelesi Şekti boyu tarafından sürdürülecek, 1856'ya kadar süren bu ayaklanma, ancak Can Hoca'nın ölümüyle sona erecektir.

2.2.Rus İstilas Devrinde Türkistan

1856 yılında Çin'den Amur nehrinin sol kıyısını alıp “Şarka hakim” anlamına gelen Viladi Vostak şehrini kuran Rusya, çok kısa zaman içinde Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarını yıkarak Orta Asya'ya yayılmıştı.³² Akdeniz'e, ardından bu yola kısa sürede Hindistan'a açılmak niyetini de³³ devreye sokan Rusya o kadar güçlenmişti ki, Batı Türkistan'da ilerlemenin yanında Osmanlı Devleti'ni de sürekli rahatsız etmekteydi. Öyle ki, Paris Barış Antlaşması'nın kayıplarını çok çabuk telafi eden Rusya kısa sürede sadece Osmanlı'ya karşı değil, bütün Avrupa'ya karşı avantajlı duruma geçmiş, 1870'e kadar uzanan 15 yıllık süreçte dünya siyaset arenasında başat bir noktaya gelmişti³⁴. Artık Rusya'nın Türkistan siyasetinde eli güçlenmişti ve Rusya bu coğrafyada dilediğince at oynatabilecekti.

---

²⁹ Kumkale, **age**, s. 23

³⁰ Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c.9, s. 341

³¹ Baymirza Hayit(1995), **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınları, İstanbul, s 27.

³² Samiha Ayverdi, **age**, s.201

³³ Rıfki Salim Burçak(1946), **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**, İstanbul, s. 30

³⁴ Rıfki Salim Burçak, **age**, s. 31

1867 yılında bölge üzerinde ağırlığını iyice hissettiren Moskova, bu tarihte köklü bir karar değişikliğine gitmiş, Türkistan bölgesini Türkistan Genel Valiliği olarak değiştirmiş, 1870 yılında baş gösteren Mangışlak Ayaklanması'nı en acımasız metotlarla bastırmıştı³⁵. 1873 Fergana, 1876 Abdurrahman Abtabacı ve 1885 Dervişhan Tora ayaklanmaları da istenileni vermemiş, Rusya'nın bölge üzerindeki baskısı biraz daha artmıştı³⁶.

Rusya bu tarihlerde (1884) Merv şehrini de zapt edecek, Hint yolunu tehdit eder hale gelince İngiltere ile gerginlik başlayacak³⁷, ortaya çıkan manzara bu devleti Osmanlı'ya yakınlaşmak zorunda bırakacaktır. Çünkü İngiltere ile mücadele Rusya'nın tek başına göze alabileceği bir durum değildi.

Batı Türkistan'ı istila faaliyetlerine her gün biraz daha hız veren Rusya bununla da kalmayacak, 93 Harbi'nde yanına Sırp, Bulgar, Romen ve Rumlardan oluşan Balkan milletlerini de alarak Osmanlı Devleti'ni iyice hırpalayacaktır³⁸. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde bertaraf edilmesi Rusya'yı oldukça rahatlatacak, Batı Türkistan'da bu devlete dur diyecek hiçbir kuvvet kalmayacaktır.

Rusya 2 Haziran 1886 tarihinde 331 maddelik bir nizamnameyi Türkistan genel valiliğinin idaresi için yayınladıktan sonra³⁹, bölgeyi sıkı bir denetime almıştı. Bu Rus baskısı 1898 Andican Ayaklanması'nda biraz gevşer gibi olduysa da, daha sonara bütün yoğunluğuyla devam etmişti. Yine bu baskındandır ki bütün Türkistan asil aileleri tasfiye edilmiş, direnen subaylar acımasızca öldürülmüştü.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Rusların Türk topraklarını işgali on beşinci yüzyılın sonlarında Rus Knezliği'nin Altınorda Hanlığı'nın hakimiyetinden çıkışı ile başlar⁴⁰.

1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlığı'nı zapt eden Rusya, tehlikeyi fark eden Sokulu Mehmet Paşa'nın Don -Volga projesine rağmen büyümeye devam etmiş⁴¹, Sibir Hanlığı da Rusya'nın saldırılarıyla yıkılmaya yüz tutmuştur. 1840 yıllarına gelindiğinde artık Rusya'nın sınırları Pasifik Okyanusu'na dayanmıştır.

---

³⁵ Baymirza Hayit(1975), **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Otağ Matbaası, s. 159

³⁶ Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 190

³⁷ Rıfki Salim Burçak, **age**, s. 40

³⁸ Emir Şekip Arslan(2006), **Bir Arap Aydınımın Gözüyle Osmanlı Tarihi**, Burak Yayınevi, İstanbul ,s. 75

³⁹ Baymirza Hayit, **age**, s. 190

⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s.115

⁴¹ Mehmet Yetişgin, (2002) "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", sayı 18, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, s. 596

1860 ve 1870'li yıllarda Orta Asya'daki bütün Türk hanlıklarını devreden çıkarmış olan Rusya, bu yayılcılığı göçebe ve hareketli Türk toplumlarının yarattığı tehlikelere karşı bir önlem⁴² kılıfında dünya kamuoyuna empoze etmeye çalışmıştır.

Rusya 19. yüzyılda Orta Asya'nın kontrolünü ele geçirmek için başka bir devletle daha çıkar çatışmasına girmişti:İngiltere. İngiltere, özellikle de onun Hindistan'daki temsilcileri, kuzeyden gelen tehditlere karşı bölgedeki varlıklarını korumaya çalıştıklarına inanırlarken; Rusya Orta Asya'ya yayılmasını topraklarının doğal bir şekilde genişlemesi olarak görmekteydi⁴³. Rus-İngiliz rekabeti 1907 yılında imzalanan nüfuz alanlarını ve uluslar arası sınırları belirleyen bir anlaşma imzalamalarıyla genişlemiş⁴⁴ bu arada olan Türklere ve İslam dünyasına olmuştur.

İran'ın güçten düşmesi,hanlıkların birbirleriyle mücadeleleri Rusların işini iyice kolaylaştırmış, –küçük çaplı direnişçilerin dışında— Kızıldordu bölgede ilerlemekte fazla zorlanmamıştır. Bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile iştahı iyice kabaran bu devlet ilk yenilgisini 1879 da Göktepe Savaşı'nda Teke Türkmenlerinden almışsa da, Ruslar bu hezimetin acısını 1881 yılında 15000 den fazla Türkmen'i katlederek çıkarmışlardır⁴⁵. 1884'te Merv'i ele geçiren Rusya 1898 Andican ayaklanmasına rağmen bölgedeki ilerleyişini sürdürmüştür.

2.3. Rus İmparatorluğundaki Türklerin Ortak Çabaları

6.yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla kadar süren Rus yayılcılığı(Ek 2) karşısında Türklerin bir birlikteliği mevcut değildi. Bunun yanında Rusya kendisini Cengiz Han'ın mirasına aday olarak görüyor, bu amaçla Avrasya egemenliği için⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Büyük Oyun'un önemli bir aktörü olarak Batı Türkistan'ı istila işine soyunuyordu

---

⁴² Yetişgin, agm, s. 197

⁴³ Steven Sabol, (2002), “Orta Asya'da Rus— İngiliz Rekabeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, s.587

⁴⁴ Steven Sabol ,agm, s. 587

⁴⁵ Sabol, agm, s .593

⁴⁶ İrfan Ülkü(2002), **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati Yayınları, İstanbul , s.35

⁴⁵Mehmet Aça, (2004), “Çarlık Rusya'sı Dönemi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma Politikaları ve Nikolay İvanoviç İlminskiy”, **Biyografi Analiz Dergisi**, cilt 2, sayı 10 , s. 50

⁴⁶Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 164

Büyük Oyun'un dördüncü aktörü konumundaki bu devlet dil, din, kültür, coğrafya gibi ulusların şekillenmesinde son derece önemli olan alanlara da el atmış, bu girişiminde misyonerleri kullanmıştı⁴⁷. Rusya'nın bundaki amacı bölge halkını Hıristiyanlaştırmak ve bölgeye Rus kültürünü hakim kılmaktı. Bölgedeki Pan Türkist ve Pan İslamist etkiyi kırarak, Türkistan'ın batı coğrafyasını her şeyiyle Rus idaresine bağlamak Çarlık Rusya'sı için her şeyden daha önemliydi⁴⁸.

Ama Japonya karşısında alınan 1904 büyük yenilgisi Rusya'da birçok şeyi değiştirmiş ve 1905 yılında da büyük bir devrim yaşanmıştı. Bu devrim bir anlamda Türkistan coğrafyasının silkinmesi, Türkçülük, Türk Birliği ve İslamcılık akımının yükselmesi olacaktır⁴⁹. Başka bir deyişle 1905-1920 yılları arasındaki Çarlık idaresinden Sovyet idaresine geçiş dönemi, çeşitli Türk halkları arasında yenileşme hareketleri (Ceditçilik), demokratik uyanış, siyasi teşkilatlanmalar (kongreler, siyasi partiler) ve muhtar (özerk) hükümetler ile bağımsız cumhuriyetler kurma girişimlerine tanık olmuştur⁵⁰.

Bu noktaya bir paragraf açmak istiyoruz: 1905 Rus istilalarıyla birlikte Türkistan'daki aydın kadro Osmanlıdaki jön Türkleri örnek alarak yeni bir oluşuma gitmişti. Bu oluşumun temeli 1906 Ocak'ında atılmıştı. 1906'daki Petersburg İslam Kongresi bölgenin uyanışı için milat teşkil edecek, bunu Buhara ve Hive dahil Türkistan'daki faaliyetler izleyecektir⁵¹. Artık Batı Türkistan özgürlük ve Rus boyunduruğundan kurtulmak için aydınları vasıtasıyla harekete geçecektir.

Rus baskısına karşı büyük bir kararlılık sergileyen Türkistan'daki reformcular ve aydınlar başta **Terakki, Hürşid, Asya, Şohrat** olmak üzere 13 gazete çıkarmışlar, öncelikle halkı bilinçlendirme çabası içine girmişlerdi. Aynı dili, aynı kültürü, aynı inancı, dünya görüşünü paylaştığı halde bir türlü ortak noktada buluşamayan –ki bunlar Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişini kolaylaştırmıştır– Rusya Türkleri nihayet bu çabalar sonunda 15 Ağustos 1905'te bir araya gelmeyi başarmışlar ve Nijni-Novgorod'da Müslümanların birinci kongresi toplanmıştır⁵².

---

⁴⁹ Aça, agm, s. 52

⁵⁰ Timur Kocaoğlu, (2002) **Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1920)**, s.71

⁵¹ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 196

⁵² Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, s. 200

1895 yılında Abdürreşit İbrahim'in öncülüğünde ilk broşürünü çıkaran⁵³ Rusya Türklüğü topladıkları kongrenin ardından son hızla teşkilatlanmaya başlamışlardı. Bu teşkilatlanmalar ilk başlarda gizli gizli yürütülmekteydi⁵⁴. Bu çabalar 15 Ağustos 1905 kongresinde nihayet meyvesini vermiş, kongrede radikal denebilecek kararlara imza atılmıştı⁵⁵.

Kongrelerden ikincisi 13 Ocak 1906'da⁵⁶, üçüncüsü de 16-21 Ağustos 1906'da toplandı. Bu kongrelerin toplanmasında iki önemli isim görmekteyiz. Abdürreşit İbrahim ve Yusuf Akçura. Ayrıca Azerbaycanlı Hüseyinzade, Kırım Türk'ü Mehmet Esat Çelebizade ve Buhara Türk'ü Nukimüddin Begcan özellikle son kongrede öne çıkan üç isimdir⁵⁷.

Rusya Türkleri bu faaliyetlerinde –zaman zaman aksasa da –hiç yılmamışlar, ısrar etmişler, en sonunda 1910'lu yıllara doğru siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır: Kazakistan'da **Kadet** ve **Alaş Orda** partileri, Omsk şehrindeki gençlerin siyasi teşekkül çabaları bu girişimlerin ilk adımı olarak karşımıza çıkar⁵⁸.

20. yüzyılın başında 130 milyonluk Rusya içinde 12,5 milyonluk bir kitle teşkil eden Rusya Türklüğü⁵⁹, bütün bu çabalara rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin işitildiği 1915 yıllarına eğitim olarak hiç de istenilen seviyeye gelememişti⁶⁰.

Kendilerine İttihat ve Terakki partisini model olarak çaba gösteren bir avuç Türkistanlı Ceditçiler, bütün olumsuzluklara rağmen dördüncü kongrelerini Haziran 1914'te yapmışlardı. Bu kongre Sadri Maksudi Arsal'ın deyişiyle bir anlamda “Türk Birliği Görüşününün kök salmaya başladığının” belirtilerinin bir kongresiydi.

Rusya Türklüğü, güçlenen milli duyarlılığa rağmen, eğitim alanında yaşadığı sorunlar ve ekonomik kriz nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na çok zor şartlarda girmişti. Dahası işin içine Ceditçilik-Kadimcilik kavgası da eklenince bölgedeki Türk halkı bölünme ve ikilik tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Üstelik Birinci

⁵³ Nadir Devlet(1975), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, s.76-77

⁵⁴ Zeki Velidi Togan(1981) **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, s. 345

⁵⁵ Nadir Devlet, **age**, s. 93-94

⁵⁶ Hayit, **Türkistan...**, s. 200, Devlet, **age**, s. 94

⁵⁷ Hayit, **age**, s. 202

⁵⁸ Togan, **age**, s. 354

⁵⁹ Nadir Devlet, **age**, s. 227

⁶⁰ Akdes Nimet Kurat(1948), **Rusya Tarihi**, Ankara, s. 148

Dünya Savaşı'nda tam bir milyondan fazla Türk ve Müslüman da silah altına alınmıştı, bunun yarısından fazlasını Tatar ve Başkurt Türkleri oluşturuyordu ⁶¹.

Türkistan askerlerinden bir "Asya Taburu" oluşturulmuş ve bu tabur Almanya tarafından Irak cephesine gönderilmiş, İngilizlerle savaştırılmıştı ⁶². Bu askerlerin yüz binlercesi bu savaşta ölmüş, bir o kadarı da yaralanmış veya sakat kalmıştı.

1916 yılına kadar Türkistan'daki durum kısaca bu idi.

2.4. 1916 Ayaklanmaları

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkistan'daki Ceditçi aydınlar arasında büyük bir heyecan uyandırmıştı. Ceditçi aydınlara göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir Rusya dağılacak, Rusya topraklarındaki Türklerle birlikte Rusya'ya ait bütün sömürgeler bağımsız olacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere Türkistanlı Ceditçiler İttihat ve Terakki ile çok önceden tanışmışlardı. İttihat ve Terakki'nin gücünün doruğunda ve iktidarda olduğu dönemde yoğunlaşan ilişkiler zamanla ilerlemiş, durum, İttihat ve Terakki'nin bir Türkistan politikası oluşturmasına kadar varmıştır ⁶³.

İttihat ve Terakki'nin Türkistan coğrafyasına yönelik ilk hareketi Talat Paşa'nın emriyle Rodoslu Habibzade Ali Kemal (İlku) Bey'in 16 Şubat 1914 tarihinde Doğu Türkistan'a gönderilmesidir. Kaşgar'a varan Ali Kemal Bey burada bir öğretmen okulu açmıştı.

Burada bir noktaya kısaca değinmek istiyoruz: Aslında Osmanlı Devleti'nin Türkistan'la ilişkileri Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştı. Abdülaziz Han, Yakup Bey (Atalık Gazi) vasıtası ile Türkistan'a subaylar, öğretmenler göndermiş, yine aynı dönemde bölge Osmanlı'nın basın yayınında sık sık işlenerek Türkistan'daki Rus siyaseti eleştirilmişti ⁶⁴.

---

⁶¹ Nadir Devlet, **age**, s. 84

⁶² Akdes Nimet Kurat, **age**, s. 191

⁶³ Ahat Andican(2003), **Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul , s. 109

⁶⁴ Ali Suavi(1326), **Hive**, İzmir, s. 13

İttihat ve Terakki'nin Türkistan siyasetine tekrar dönersek, 1913- 18 yılları arasında dönemin en faal sivil toplum kuruluşu mahiyetindeki Türk Ocakları da bu çabalara destek vermiş, Türkiye'ye talebe kabul noktasında önemli görevler üstlenmiştir ⁶⁵.

Osmanlı Türkistan'a Ali Kemal İlkul'un dışında, ayrıca subaylar da göndermiştir, bu subaylara Türkistan'a gitme emrini veren bizzat dönemin harbiye nazırı Enver Paşa'dır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup bu subayların bölgede oldukça yararlı faaliyetler gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Türkistan'a gelen Türk subay ve öğretmenleri, Ceditçi aydınların da yardımıyla bölge halkını Türk tarihi ve pozitif bilgiler konusunda aydınlatmaya çalışmışlar ⁶⁶, Rusya'ya karşı muhalefette önemli rol oynamışlardır.

Enver Paşa'nın direktifleriyle hareket eden bu beş Osmanlı misyoneri Selim Sami Kuşçubaşı, Adil Hikmet Bey, Silistreli Tayyar Hüseyin Bey, Hüseyin Emrullah (Barkan) Bey ve Bursalı İbrahim (Hakler) Beylerden oluşmaktaydı ⁶⁷. İşte bu 5 misyoner Türk subayı 1916 Ayaklanması'nda büyük rol oynayacaklar, buna Birinci Dünya Savaşı da eklenince Rusya büyük zorluklar yaşayacaktır.

Türkistan'da dördüncü grup Osmanlı subayları olarak adlandırılan Osmanlı subayları ise Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya cephesinde Ruslara tutsak düşen Osmanlı subaylarıdır⁶⁸. Bu dördüncü grup oldukça kalabalıktı, bunlar savaşın ardından büyük zorluklarla Sibiry'a dan Türkistan'a inmişler, bir anlamda Basmacılık hareketinin çekirdeği olacaklar, özgürlük savaşçılarına askeri bilgi anlamında çok şey katacaklardır.

Çarlık Rusya'sı, bugün beş bağımsız Türk cumhuriyetinin yer aldığı Türkistan coğrafyasını iki genel valiliğe ayırmıştı⁶⁹: Bugünkü Kazakistan topraklarını içine alan Kuzey Türkistan Bozkır Umumi Valiliği, yine bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan ülkelerini kapsayan Türkistan Umumi Valiliği.

---

⁶⁵ Ali Bademci(1975), **1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa**, İstanbul, s.43

⁶⁶ Bademci, **age**, s. 44

⁶⁷ Adil Hikmet Bey(1998), **Asya'da Beş Türk**, Haz: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınevi, İstanbul, s. 18

⁶⁸ Hüsamettin Tuğuş(1975), **Bir Neslin Dramı**, İstanbul , s.22

⁶⁹ Adil Hikmet Bey, **age**, s. 14

Bütün bu bilgilerden sonra artık 1916 ayaklanması'nın sebeplerine inebiliriz: Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1916 Şubat'ında Türkistanskiy Vedomosti (Türkistan Haberleri) gazetesinde Rus hükümetinin askerlik yapmayan tebaayı geri hizmetlerde çalıştırmak üzere askere alacağı haberi yayımlanmış, bu haber özellikle Güney Türkistanlı aydınların hoşuna gitmemişti.

Nihayet 25 Haziran 1916'da Rus çarının Türkistanlıları askere alma emri yayımlanmıştı, hedef Türkistan'dan 50.000 Türk'ü askere almaktı. Durum Türkistan Türklüğü için kabul edilemezdi. Bölge insanının bu konuda haklı gerekçeleri vardı, bunları üç başlık halinde toplayabiliriz:

1-Türkistan Türk'ü, Rusların yararlandığı hiçbir hakka sahip olamamasına rağmen şimdi yeni hatırlanmış, ateş hattına sürülmüştü.

2-Rusya hükümeti savaş başlarken hiçbir Türk'ü cepheye almayacağına dair söz vermişti, şimdi ise sözünden dönüyordu.

3-Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıyordu, yani Türkistanlılar ırkdaşlarına, dindaşlarına silah çekeceklerdi ⁷⁰.

Bütün bunlar bir araya gelince 16 Temmuz 1916 tarihinde Hocend şehrinde isyanın kıvılcımları tutuşmuş, isyan çok çabuk şekilde yayılmaya başlamıştı. Öyle ki 18 Temmuz'da Urgut, 20 Temmuz'da Semerkand, 22 Temmuz'da Andican (Fergana), 24 Temmuz'da Taşkent ayaklanmaları birbirini, izlemiş, bölge birden ateş topuna dönüşmüştü. Yine ileride değineceğimiz Yedisu Ayaklanması da 2 Ağustos'ta çıkmış, Rusya büyük sıkıntılara düşmüştü.

Yedi ay kadar süren bu ayaklanmalar Türkistan Türklüğü için istenilen sonucu verememişti. Bu başarısızlıktaki en başta gelen faktör hiç kuşkusuz isyanların tek elden yönetilememesiydi. Yine bölge aydınlarının savaşa hazırlıksız yakalanması da işin içine girince ⁷¹ ayaklanmacıların başarı şansı iyice azalmıştı. Dahası Rusya bu isyanlara büyük tepki göstermiş, en şiddetli metotlara başvurmaktan çekinmemişti. Nitekim Kuropatkin 16 Ağustos 1916 tarihinde ayaklanmacılar üzerine gönderilen cezalandırma birliklerine isyancıların hiç ayırım gözetilmeden öldürülmelerini,

---

⁷⁰ Adil Hikmet Bey, *age*, s. 15

⁷¹ Ahmet Zeki Velidi Togan(1981), **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, s. 356

hayvanların gasp edilmesini emretmişti. Kuropatkin'in bu emri Türkistan'a 673.000 cana mal olacak, dahası Bolşevik iktidar bunu dünyadan gizleyecektir⁷².

2.5. Yedisu Ayaklanması

Bu ayaklanma belki de 1916 Türkistan ayaklanmalarının en önemlilerindedir. 2 Ağustos 1916 tarihinde başlayan ayaklanma Bişkek, Karakol, Tokmak bölgelerinde oldukça şiddetli yaşanmış ve Rusya'yı oldukça uğraştırmıştır. İsyanı başlatan Kırgızlar ve onlara katılan Kazaklar haberleşme araçlarını devre dışı bıraktıkları gibi, bölgedeki Rus göçmenlerini öldürmüşler ve çok sayıda ganimet ele geçirmişlerdi. İsyan daha bir haftalık olmuştu ki, Rusların 170 tüfeği ve 40.000 fişeği isyancıların eline geçmişti. Bu ayaklanmada başı çeken liderler ise hiç kuşkusuz Enver Paşa'nın Türkistan'a gönderdiği ve adını yukarıda andığımız beş Osmanlı subayı idi⁷³. Komitacılıkta oldukça usta olan bu Osmanlı subayları⁷⁴ bölge halkını gelecekteki Türkistan isyanlarına bir anlamda hazırlamışlardı.

Öte yandan ünlü Rus tarihçisi Zenkovsky, Yedisu İsyanı'nda 80 civarında Rus asker ve memurunun öldürüldüğünü, 2.222 Slav vatandaşının hayatını kaybettiğini, Slav kadınlarının Kırgızlar tarafından Çin'e kaçırıldığını⁷⁵ belirtirken, Hayit de bölgede mevcut 89.864 hane sayısının ayaklanma sonunda 30.787'ye düştüğünü ve 300.000 Kırgız ve Kazak'ın Doğu Türkistan'a göçtüğünü⁷⁶ söylerken Yedisu ayaklanmasının büyüklüğüne ve etki sahasının genişliğine vurgu yapmaktadırlar.

1917 yılının sonuna kadar süren başta Yedisu olmak üzere Batı Türkistan ayaklanmaları ortaya oldukça ağır bir bilanço çıkarmıştı: Bu ayaklanmalarda bölgenin boşalmasının yanında 168.000 Türkistanlı Sibiryaya sürülmüş, doğan

---

⁷² Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 206

⁷³ Togan, **age**, s. 341

⁷⁴ Cemal Kutay, (1968), "Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken", **Tarih Sohbetleri**, cilt 9, Ağustos, İstanbul , s. 34

⁷⁵ Serge A. Zenkovsky(1983), **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**, Çev: İzzet Kandemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 117

⁷⁶ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 21

boşluklar Bozkır Genel Valiliği sınırları içindeki Rus göçmenlere bağışlanmıştı. Bu göçmenlere dağıtılan bedava toprak miktarı tam 2.700.000 hektar⁷⁷ idi

Kısacası ayaklanmalar Çar orduları ve Rus Kazaçikleri tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmış⁷⁸, birçok insan hiç yoktan yere öldürülmüştür. Fakat Rusya ne yaparsa kar etmeyecek, Türkistan'da isyanlar birbirini kovalayacaktır. 1916 isyanları ve 1917 yılında Cüneyt Han ve Kiki Batur tarafından çıkarılan isyanlar belki amacına ulaşamayacaktı, ama Çarlık Rusya'sının yıkılışında ve Bolşevik Devrimi'nde çok önemli rol oynayacaktı⁷⁹. Nitekim Larcher de bu isyanları "Pantürkizm'in çok başarılı olmuş cesur bir denemesidir,"⁸⁰ diye niteler.

Çarlık rejiminin yıkılması Türkistan'da geniş bir hürriyet havası estirmişti, ama 1916 isyanlarında kendilerinden bekleneni veremeyen Türkistanlı aydınlar Bolşevik ihtilaline de hazırlıksız yakalanmışlardı, fakat ilerleyen aylarda Ahmet Zeki Velidi Togan, Said Miras, Allahverdi Cafer, Urazbayoğlu Kul Mehmet, Dostcan Kızı Akağız, Orazbayoğlu Molla Sultan gibi aydınlar⁸¹, Moskova'da Müslüman kurultayını toplamışlar, 1917 yılının Ekim'inde Bolşevizm kimliğine bürünen ihtilale karşı halkı uyanık tutmaya çalışmışlardı.

20. yüzyıl başlarındaki genel manzara gösteriyordu ki, Türkistan halkı ekonomik olarak sömürülenin yanında, cahil bırakılmıştı, kimse Bolşevizm hakkında en küçük bilgiye sahip değildi. Bunu gören bir avuç Türkistanlı aydın, başka bir deyişle Ceditçiler, bölgeye gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin de yardımını alarak hummalı bir çalışma içine girmişlerdi.

Türkistan'ın yirminci yüzyıldaki bir milli uyanış hareketi niteliğindeki Ceditçiler Kazakistan'da **Alaş Orda Partisi**, Türkistan'da **Türkistan Milli Şurası** olarak ortaya çıkmışlar, çok geçmeden Türkistan Milli Birliği'ni kurmuşlardı. Daha sonra Hokand'da toplanan Kurucu Meclis 1917 yılının Aralık ayında muhtariyetini ilan etmiş, öte yandan aynı tarihlerde Semey şehrinde yine Ceditçi aydınların girişimleriyle Alaş Orda hükümeti kurulmuş, iki hükümet de ilişkilerini dostça

⁷⁷ Timur Kocaoğlu, **Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1920)**, s.71

⁷⁸ Ahmet Cebeci, (1975), "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)", **Töre**, Ankara , sayı 49, s.48

⁷⁹ Timur Kocaoğlu, agm, s. 78, Adil Hikmet Bey, **age**, s. 17

⁸⁰ Cemal Kutay, (1968) "Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken", **Tarih Sohbetleri**, cilt 12, Kasım, s. 232

⁸¹ Togan, **age**, s. 359

sürdürmüştür⁸². Kısacası Ceditçiler faaliyetleriyle hem halkı Bolşevizme ve Rus emperyalizmine karşı diri ve uyanık tutmuşlar, hem de Basmacılık hareketinin tohumlarını atmışlardır.

Ceditçiler bu çalışmanın içindeyken öte yanda Rusya da boş durmayacaktı. En küçük bir başkaldırıya tahammülü olmayan Rusya, Rus göçmenlerinin başını çektiği “ Rus İşçi, Asker ve Köylüler Şurası”nı Taşkent’te toplayacak, Hokand’daki Türkistan Muhtar Cumhuriyeti’nin kaldırılmasına karar verilecektir⁸³. Bu karar Rusya tarafından kısa sürede uygulanmış, ama bölgenin yer altı kaynakları ve zenginlikleri üzerindeki Rus sömürüsü de Türkistan’daki havayı iyice ısıtmıştır.

Rusya’nın Milli Muhtariyet Hükümeti’ni yıkması, bu hükümetin ordu mensupları ve polis memurlarınca hiç hoş karşılanmamış, bu iki grup Rus sömürüsüne isyan bayrağını kaldırmış⁸⁴, Bolşevik Rus istilasına karşı örgütlenme çabaları biraz daha hız kazanmıştır.

“Türkistan sadece Türkistanlılarındır!” parolasıyla hareket eden ve kendilerini “ Korbashi” olarak niteleyen bu isyancılara ve onların emrindeki milislere Rusya haydut, çete anlamına gelen “Basmacı” adını verecek, Basmacılar Rusya’nın uzun süre gündeminde kalacaktır. Basmacılık hareketi 1934 yılının 30 Mayıs’ına kadar devam edecek, Sovyetler Birliği Halk Komiserliği’nin, “ Orta Asya’daki Basmacılık hareketi bitmiştir!”⁸⁵ şeklinde açıklamasıyla gündemden düşecektir.

Basmacılık hareketi Türkistan Türklüğünün Rusya’ya bir anlamda bitmeyen kininin ve kızgınlığının, Rus emperyalizmine bir tepkinin adıdır⁸⁶. Basmacılık bir anlamda, 1897 - 1917 tarihleri arasında Rusya’ya karşı 4922 defa (**Ek 3**) ayaklanan⁸⁷ Türkistan Türklüğünün belki de en şiddetli ve ses getiren başkaldırı eylemidir. Bu mücadele o kadar geniştir ki, içine Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa’yı bile alacaktır.

---

⁸²Tahir Çağatay(1969), **Kızıl Emperyalizm IV**, Ankara, s. 15

⁸³ Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 250

⁸⁴İsmail Kayabal(1973), Cemender Arslanoğlu, **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, İstanbul, s.58, Ahmet Cebeci, agm, s. 30

⁸⁵ Baymirza Hayit(1997), **Basmacılar,Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917- 1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, , s. 301

⁸⁶ Ali Bademci, **1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa** , s. 131

⁸⁷ Kadir Mısıroğlu(1972), **Moskof Mezalimi**, Sebil Yayınları, İstanbul, c. 2, s. 53

⁸⁷Ali Bademci, **age**, s. 122

Acaba, 20. yüzyıla Asya'nın istilasını tamamlamış olarak giren, son aşama olarak da bölgedeki Rus sömürgeciliğine muhalif bütün hareketleri ezmek ve susturmak için harekete geçen⁸⁸ Rusya'ya karşı Basmacılık hareketi ne kadar etkili olabilecekti, bunu ileriki sayfalarımızda daha detaylı olarak göreceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

BASMACILIK HAREKETİ

3.1. Basmacılık Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi

Basmacı terimi köken olarak Türkçe'dir. Bu kavram Ruslarca kullanılmıştır, haydut, asi anlamlarını içermektedir⁸⁹. Ahmet Cebeci bunun Rus sömürüsünün bölge Türklüğüne nefretinin bir tezahürü olduğunu⁹⁰ ifade etmektedir.

1917 Bolşevik Devrimi'ni müteakip yeşeren Basmacı⁹¹ hareketinin ilk öncüleri Mehmet Emin Bek, Kiçkine Ergeş idi. Hokand Muhtar Hükümeti'nin Mergilan polis müdürü olan Kiçkine Ergeş ve Mehmet Emin Bek, bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlere karşı öncelikle halkı bilinçlendirme yoluna gitmişlerdi⁹². Burada biraz da, Mergilan şehriden ve Mergilan şehrinin bağlı bulunduğu Fergana'dan söz etmek istiyoruz:

Mergilan şehri Fergana'ya başkentlik yapmış önemli bir merkezdi, Mergilan önemini daha sonra da korumuş, Rusların bölgeyi Slavlaştırma çabalarına rağmen⁹³ Basmacılık hareketinde önemli bir görev üstlenmiştir.

Rusya bilinçli ve emperyalist yollarla bölgeye Slav toplumlari yerleştirirken katliamlarina da devam etmekteydi. Bu tarihlerde, yani 1917 yılında Fergana ve civarında 3.000.000'den fazla Türkistan Türk'ü yaşamaktaydı⁹⁴. 1909 nüfus kayıtlarina baktığımız zaman, Fergana şehrinin 1.900.000 Türk'e ev sahipliği yaptığını⁹⁵ görmekteyiz.

İlk Müslüman-Türk devleti Karahanlıların ilk yurdu olmasıyla önemli bir konuma sahip olan Fergana, Cengiz İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu gibi büyük devletler zamanında da önemini korumuş, nihayet 1747 tarihinde Buhara Emirliği'ne bağlanmıştı⁹⁶. Çok geçmeden bağımsızlığını tekrar kazanan Fergana, Fergana ya da Hokand Hanlığı olarak tarihi misyonuna devam etmiş, Taşkent ve Yesi kentleri, hanlığın topraklarına dahil edilmiştir⁹⁷.

---

⁸⁹ Reinhard Eisener(2002), "Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, c.18, s.797

⁹⁰ Ahmet Cebeci, (1952) "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)", **Töre**, sayı 51, s.35

⁹¹ A. Z. Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan)nin Yakın Tarihi**, s. 387

⁹² Tahir Çağatay, **Kızıl Emperyalizm**, s. 16

⁹³ Ahmet Ardel (1964), "Batı Türkistan'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası," **Türk Kültürü**, Ekim s.50

⁹⁴ Michel Ryvkın(1975), **Asya'daki Rusya**, Çev: Behzat Tanç , Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 88

⁹⁵ Ryvkın, **age**, s. 17

⁹⁶ Ali Bademci, **age**, s. 201

⁹⁷ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s.35

19. yüzyılda Türkistan'ı idari yönden toplama hizmetini ifa eden hanlık, bir ara Buhara Emirliği'nin saldırısına uğramışsa da kendini toparlamakta gecikmemiş, ama 1876 tarihinde Rusya'nın işgaline uğramış, bağımsızlığını yitirmiştir⁹⁸. 1867'de kurulan "Rusya Türkistan Genel İdaresi"ne 1876 tarihinde bağlanan bölge, 1917 yılına kadar "Fergana Vilayeti" olarak kalmıştı. Şurası da bir gerçektir ki, Rusya bütün çabalarına rağmen bölgede hakimiyetini tam olarak sağlayamamış, Fergana halkı her fırsatta Rusya'ya baş kaldırmıştır. İşte Fergana bu tarihi birikimlerinden dolayı Basmacılık hareketinin beşiği olmuştur.

Tekrar Kiçkine Ergeş bahsine dönelim: Kiçkine Ergeş ve onun dava arkadaşlarından Katte Ergeş bir ara Rusya'ya sürgüne gönderilmişler, burada Osmanlı subayları ile tanışmışlar, onlardan oldukça etkilenmişlerdi. Nitekim bu iki kahramanın bundan sonraki faaliyetlerinde bu Osmanlı subaylarından aldıkları ilham kendini açıkça belli eder⁹⁹.

Kiçkine Ergeş ve Katte Ergeş halkı uyandırmak için toplantılar düzenliyorlar, bu iki ismin etrafındaki bağımsızlık halkası her geçen gün biraz daha genişliyordu. Kiçkine Ergeş halkı aydınlatmaya, Ruslara karşı mücadeleye çağırırken Mehmet Emin Bek de işin silahlı mücadele boyutuyla uğraşmaktaydı.

Daha önce de belirtildiği gibi Mergilan polis müdürü olan Mehmet Emin Bek, işine büyük bir azimle sarılmış, onun çabalarıyla ortaya azımsanamayacak bir mücadele gücü çıkmıştı. Gelecekte Basmacılar diye anılacak bu gücün lideri, Fergana'daki bütün mücahitlerin tabiiyetini sundukları Şirmed Bek idi. Ergeş Pehlivan, Yusuf Pehlivan, Rahman Bek, Coğra Bek, Evliya Han Töre Bek, Ömertaş Bek, Ahmed Pehlivan, Aliyar Bek, Tohtasım Bek, Ömerali Bek, Muhammed Ruz Bek, Satıpdı Bek, Şakir Bek, Gani Han Bek, Yusufcan Mahdum, Molla Polat Bek, M. Ali Bek başta olmak üzere bölgenin bütün ileri gelen silah ustaları Şirmed Bek'in etrafında toplanmışlardı¹⁰⁰.

Basmacı hareketin beşiği Fergana¹⁰¹ yavaş yavaş ısınmaya başlıyordu. Kendilerine Korbaşı diyen, " Türkistan, Türkistanlılarıdır, ecnebi boyunduruğunu def edeceğiz. Fakir ahalinin en son entarisini soyan Rus ile harp!" parolasıyla hareket

---

⁹⁸ Ryvkın, **age**, s. 20

⁹⁹ Ali Bademci, **age**, s.209

¹⁰⁰ Bademci, **age**, s. 219

¹⁰¹ Hayit, **Basmacılar**, s. 47

eden¹⁰² bu Basmacı liderlerinin işi çok zordu. Çünkü sadece, kendilerinden her yönüyle kat kat üstün Rusya ile değil, onlara kılavuzluk yapan ve her fırsatta arkadan saldıran Ermenilerle de savaşıyorlardı¹⁰³.

Ama bütün bunlar Korbaşların umurunda değildi, aynı zamanda ateşli bir hatip, bir din adamı olan 18.000 savaşçısı ile Kiçkine Ergeş'in, "Eğer saldırırsak zafer bizindir, şayet tersi olursa düşman saldıracak, toptan imha olacağız. O halde düşmana bu imkanı vermeyiniz!"¹⁰⁴ yollu nutukları hem Korbaşılara, hem de halka büyük moral veriyordu.

Aynı tarihlerde Fergana vadisinde Ruslara karşı hareket eden 40 Korbaşı grubunu daha eklersek Basmacıların sayısının 60.000 olduğunu¹⁰⁵ görürüz. Ahmet Cebeci ise General Firunze'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak bu rakamın 72.000 olduğunu söyler¹⁰⁶. Buna 80.000 kişilik bir güce sahip Cüneyt Han'ın askerlerini, Oraz Serdar, Aziz Han, Karakul Beğ, Açıl Beğ, Fuzeyl Mahdum, İşan Sultan, Abdu Hafız kuvvetlerini; Kazak bozkırlarında ve Türkistan'ın çeşitli yerlerindeki Başkurt ve Kazan Türklerini (Baskurt ve Kazan Türkleri Ruslara karşı mücadele için bölgeye gelmişlerdi¹⁰⁷; Ruslara tutsak düşen Osmanlı subaylarını da eklersek 1918'li yıllarda Rusya'ya karşı birleşen Türkistan birliklerinin sayısının 240.000 olduğu ortaya çıkar¹⁰⁸.

Basmacılar kendilerini geleneksel Türk unvanlarından biri olan Korbaşı¹⁰⁹ olarak nitelemekteydiler. Hepsinin tek amacı vardı: Türkistan'ın tamamını Rus hakimiyetinden kurtarmak, İslami sisteme dayanan bir devlet yönetimi kurmak¹¹⁰. Bunun da yolu silahlara davranmak, silahları konuşurmaktan geçecektir.

3.2. Çatışmaların Başlaması

---

¹⁰² Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 277, Togan, **Bugünkü Türklü Türkistan**, s. 277

¹⁰³ Hayit, **age**, s. 51

¹⁰⁴ Abdullah Zada Tukli(1928), "Basmacılık", **Yeni Türkistan**, İstanbul, sayı 8, sayfa 10- 12, Muhammet Musa Türkistani(1981), **Kaybolan Vatan Türkistan Faciası**, İstanbul , s. 152

¹⁰⁵ Hayit, **Esir Türkler**, s. 25

¹⁰⁶ Ahmet Cebeci, **agm**, s. 35

¹⁰⁷ Zeki Velidi Togan(1969), **Hatıralar**, İstanbul, s. 365

¹⁰⁸ Ahmet Cebeci, **agm**, s. 36

¹⁰⁹ Hayit, **Basmacılar**, s. 51

¹¹⁰ Hayit, **age**, s. 53

1917 başından itibaren örgütlenen Korbaşılar 1918 yılının Nisan ayının ilk günü bir araya gelmişlerdi. Bu toplantıda Korbaşıların iyice örgütlendiğini görmekteyiz: 9 bölge, 78 mıntika komutanı. Dahası Korbaşıların oldukça iyi işleyen bir istihbarat ağı vardı, bu ağ mükemmelen çalışıyordu.

Aslında Ruslara yapılan ilk saldırı 8 Eylül 1917'de olmuştu. Ekberabad Baskını diye anılan bu saldırıda Korbaşılar “ Emirü'l- Müslimin” (Müslümanların Başkumandanı) diye niteledikleri başbuğları Şirmed Bey (Şir Muhammed Bey de denmektedir) komutasında Ruslara ilk zararı vermişlerdi¹¹¹. Rus ordusunun buna cevabı gecikmemiş, fakat bu cevap Ruslar için hiç de iyi sonuç vermemiştir: 100'ü aşkın ölü, Korbaşılarla kaptırılan 500 at...

Rusya bu yenilgiyi unutturmak ve başkaldırıcıyı ezmek için 15 Şubat 1918 tarihinde Ermenilerin öncülüğünde şiddetli bir saldırı başlatmış, 23 Şubat'ta Hokand'ı ele geçirdikleri gibi Çavkan mıntıkası kumandanı Molla Polat Bek ölmüş, Korbaşılar büyük kayıplar vermişlerdir.

Baymirza Hayit'a göre ilk Basmacı eylemi Temmuz 1918'de başlamıştır¹¹². Tarihe Mingtepe Baskını olarak geçen bu eylemle artık Türkistan uzunca sürecek bir savaşa hazırlanmaktaydı. Mingtepe, 1898'de başlayan ve Rusya'yı uzunca süre uğraştıran Andican Ayaklanması'nın merkezi olması yönüyle tarihi öneme haiz bir bölgeydi.

Moskova yönetimi Fergana'ya büyük yığınak yapmış, bölgedeki kuvvetlerin sayısını artırmıştı. Türkistan'daki Kızılordu'ya 3 Ağustos 1918'de 14.000 tüfek, 1000 tabanca, 300 mitralyöz, 20.000. 000 mermi yollanmış, bunu 23 Ağustos'taki 2000 tüfek, 2.000.000 mermi, 1000 civarında bomba ve 7 mitralyöz takip etmişti¹¹³. Ruslar bütün önlemlere rağmen Basmacı saldırılarının önüne geçememekteydiler. Basmacıların bu saldırılardaki kaybı 150 civarındaydı.

Eylül sonlarına doğru kesilir gibi olan Basmacı saldırıları 20 Ekim 1918 Celalabad baskını ile tekrar alevlendi. Madamin Bek önderliğinde harekete geçen Korbaşılar Celalabad yakınlarındaki Blagoveşçensk ve Spask kasabalarını geri almışlar, oldukça teşkilatlı Rus birliklerine¹¹⁴ karşı -lokal de olsa - başarılar

---

¹¹¹ Bademci, **age**, s. 232-233

¹¹² Hayit, **Basmacılar**, s. 68

¹¹³ Hayit, **Türkistan...**, s. 286

¹¹⁴ Togan, **Bugünkü Türkistan**, s. 389

kazanmışlardı. Ama ele geçirilmesi hedeflenen Çimyan petrol yatağına ulaşamadığı gibi 100 Basmacı da hayatını kaybetmişti.

1919 yılı ise Türkistan mücahitleri için oldukça yoğun olarak geçmişti. 1919 yılı faaliyetlerini kronolojik olarak eserin sonunda vereceğiz(**Ek 1**).

Korbaşılar her ne kadar Şirmed Bey'i " Emirü'l-Müslimin" seçseler de aslında Kiçkine Ergeş'i baş olarak tanıyorlardı¹¹⁵, yani mücadelenin gerçek lideri Ergeş Korbaşı idi, fakat Ergeş Korbaşı'nın Hokand çarpışmalarında ölmesi Fergana Basmacılarını Şirmed Bey etrafında toplamıştı¹¹⁶.

Şirmed Bey kahramanlığının yanında iyi bir komutan, lider, mücadele ve strateji adamıydı da. Emri altındaki Korbaşıları sekiz kıtaya ayırmış, her kıtaya bir komutan yerleştirmişti. Bu komutanlar bölgelerinde büyük yetkilerle donatılmışlar, Basmacılara bu komutanlara kayıtsız şartsız itaat şartı getirilmişti. Bu katı disiplin hiç şüphe yok ki Ruslar karşısında başarıları da doğuracaktır. Nitekim Taşkent Türkistan Halk Komitesi bölgedeki bu ciddi direnişi Moskova'ya bildirdiklerinde Komünist Partisi direnişin ne kadar ciddi olduğunun farkına varacak, silahlı mücadeleye propagandayı da ekleyerek zihinlerde soru işaretleri bırakmayı, direnişçileri ümitsizliğe sevk etmeyi hedefleyecekti¹¹⁷.

3.2.1.Gerbaba Muharebeleri

Rusya ne pahasına olursa olsun Türkistan direnişini kırmaya kararlıydı, bu amaçla bölgedeki Rus generallere geniş yetkiler tanınmıştı. Beyaz Rusları da kendine safına çeken Yeni Mergilan Bolşevik Birlikleri Bölge Komutanı General Magatov 1920 yılının şubat ayının sonlarına doğru Gerbaba üzerine yürümüştü¹¹⁸.

İlk çarpışmalar Rus ordusu için tam bir hayal kırıklığıydı, Korbaşılardan 10 kaybına karşılık Magatov ordusu 300'ün üzerinde ölü vermişti. Bu kayıp ilerleyen günlerde 700'ü bulacaktır. Kısacası Gerbaba çatışmaları Ruslar için hiç de bekleneni vermemişti. Burada Şirmed Bey'in komuta başarısını da dile getirmek, bu yiğit Korbaşının hakkını da vermek gerek diyoruz.

---

¹¹⁵ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 287

¹¹⁶ Ahmet Cebeci, agm, s. 37

¹¹⁷ Hayit, **Esir Türkler**, s. 26- 29

¹¹⁸ Bademci, **age** s. 267

3.2.2 Balıkçı Muharebeleri

Rus ordusu Gerbaba üzerine yürürken bir yandan da Balıkçı bölgesini hedef almıştı. Burada Mergilan Korbaşısı Muhammed Emin Bek vardı, Muhammed Emin Bek bölgenin teşkilatlanma işini üstüne almıştı. Ayrıca Korbaşı Halhoca Eşan da burada idi ve mıntika kumandanları ile görüşmeler yapıyordu.

Nihayet çok geçmeden beklenen olmuş, bir alay Rus askeri tam donanımlı ve teçhizatlı olarak saldırıya geçmişti. Makineli tüfek, sahra topu ve mitralyöz taşıyan bu alaya karşı mücahitlerin işi oldukça zordu, nitekim Korbaşılar geri çekilmek zorunda kalmışlar, durum Emirü'l- Müslimin Şirmed Bey'e bildirilmişti. Şirmed Bey 4000 kadar mücahitle yardıma gelmiş, muharebe çok geçmeden Rusların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştı. Muharebede Rus alayı büyük kayıplar vermiş, 350'si Ermeni olmak üzere 1700 esir, bunun yanında 700 beşatar, 2 top, 2 mitralyöz, 4 makineli tüfek Korbaşılarının eline geçmişti. Savaş meydanında yenilen Ruslar ve Ermeniler bunun acısını sivil halktan çıkarmışlar, vahşette sınır tanımamışlardı. Bu durumu Zeki Velidi Togan da, “ Ruslar tekrar dönüp geliyorlar, Basmacılarla bir şey yapamayınca, köylü ahaliyi kesiyorlardı”¹¹⁹ diye dile getirir.

Burada Şirmed Bey'in Mart ayı ortalarında Rus kuvvetleri ile yaptığı ve düşmana 300 kadar kayıp verdirdiği, Kelam muharebelerini de zikretmeyi faydalı buluyoruz.

3.3 Sovyet İnceleme Heyetinin Korbaşılarla Görüşmesi

Korbaşılarının başarıları Sovyet Rusya'yı Basmacılarla görüşmek zorunda bırakmış, Rusya Sorokin başkanlığındaki bir heyeti Fergana'ya yollamıştı. Amaç Korbaşılara silah bıraktırmak ve iki taraf için uygun bir yol bulmaktı. İçinde 3 Türk'ün de bulunduğu bu heyetin Fergana'ya gelişi Rusya'nın Basmacıları dikkate aldığını göstermekteydi. Fakat Sorokin Şirmed Bey'e ulaşamamış, sadece mektup

---

¹¹⁹ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan**, s. 461

yollayabilmişti. Ama Rusya'nın bu planı tutmamış ve Korbaşılar mücadeleye devam edeceklerini ilan etmişlerdi¹²⁰.

Öte yandan Korbaşılardan Katte Ergeş Ruslarla anlaşmış, bu Korbaşılar arasında büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı doğurmuş, Fergana bağımsızlık hareketinin emiri gözüyle bakılan birinin nasıl böyle bir yanlışa düşebildiği zihinlerde hep soru işareti olarak kalmıştır.

3. 4. Mehmet Emin Bek'in Fergana'daki Faaliyetleri

Mehmet Emin Bey bütün olumsuz şartlara rağmen Ruslarla mücadeleye kararlıydı. Bu amaçla öncelikle Beyaz Rus Köylüleri Ordusu Kumandanı İvanoviç Monstrov ile bir anlaşma yapmıştı¹²¹, çünkü Türkistanlılar kadar Beyaz Ruslar da Sovyet emperyalizminin hedefiydi.

Mehmet Emin Bey (Hayit Mehmet Emin Bey'e Madamin Bey der) ve Monstrov kuvvetleri, Mehmet Emin Bey komutasında 1919 yılının Eylül ayı başlarında harekete geçmişler, 8 Eylül'de Oş şehri kurtarılmıştır. Ama bu başarı kalıcı olamamış, 26 Eylül'de Oş tekrar Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş, dahası Madamin Bey 1000 civarında mücahidini kaybetmişti¹²².

Her şeye rağmen Ruslara karşı başarılı mücadeleler veren Madamin Bek-Monstrov ikilisi çok geçmeden Fergana'nın en güvenli yerlerinden biri olan Ergeştam kalesini ele geçirmişler, Muvakkat Fergana Hükümetini ilan etmişler, bu hükümetin başkanlığına Madamin Bek, yardımcılığına Monstrov getirilmişti.

Madamin Bek'in bundan sonra yaptığı ilk şey düzenli bir ordu çalışmalarına başlamak olmuştu, çünkü Kızıl Ordu ile ancak bu şekilde başa çıkılabilirdi. Mehmet Emin Bey bu arada Beyaz Rusların savaş tecrübelerinden yararlanıyor, onlara yönetimde yer vermekle birlikte, özellikle ordunun milli kalması için ne gerekirse yapıyordu¹²³. Rus ordularıyla ancak Türk'ün savaşırlığıyla başa çıkılabileceğini bilen Mehmet Emin Bey bundan dolayı böyle bir yola başvurmak zorunda kalmıştı.

¹²⁰ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 287

¹²¹ Bademci, **age**, 279, Hayit, **Basmacılar**, 78

¹²² Hayit, **age**, s. 79

¹²³ Togan, **Bugünkü Türkistan**, s. 390

3.5. Celalabad, Mergilan, Hanabad ve Karavul Savaşları

Mehmet Emin Bey'in Beyaz Ruslarla ortak hareket etmesi, Korbaşılardan bazılarının hoşuna gitmemiş, özellikle Ergeş Korbaşı, Mehmet Emin Bey'e tavrı almıştı. Hayit iki lider arasındaki soğukluğun sebebini “ Emirü'l- Müslimin”lik makamı olarak göstermektedir¹²⁴. Mehmet Emin Bek'in Ekim 1919'da Kızıl Ordu karşısında Oş ve Celalabad bozgunlarını yaşamasında Korbaşılar arasındaki bu soğukluğun etkili olduğunu görmekteyiz. Bu yenilgi aynı zamanda Madamin Bek'in şöhret merdivenlerinden hızla yuvarlanması anlamına da geliyordu¹²⁵.

Madamin Bek- Monstrov kuvvetlerinin yenilgisi bütün yükü Şirmed Bek'in omuzlarına yüklemişti. Rus ordusu ele geçirdiği her yerde Korbaşılardan mallarına el koyuyor, katliamlar yapıyorlardı. Basmacı hareketin kalelerinden biri olan Mergilan yaşanmaz haldeydi. Basmacı şüphesiyle yakalanan herkes hemen ipe gönderiliyor, topraklar Rus yerleşimcilerine dağıtılıyordu. Ama Rusların bölgedeki ilerleyişi öyle pek kolay değildi, çünkü Korbaşılar gerilla yöntemiyle Rus ordusuna büyük kayıplar verdirmekteydiler. Bu arada Şirmed Bek, hazırlıklarını tamamlamak üzereydi, birliklerini düzen altına sokmaya çalışıyor, moralleri en üst seviyede tutmak için ne gerekiyorsa yapıyordu. Şirmed Bek'in ana planı Mergilan civarındaki Rus birliklerine bir misilleme saldırısı yapmaktı, bundan dolayı kuvvetlerine “ Hazır ol!” emri vermişti. Saldırının tarihi ise 9 Ekim 1919 idi.

Saldırı planına göre Korbaşılar dört gruba ayrılmıştı: Birinci grup kuzeydeki Cergelci mevkiini tutacak, bu grubun başında Dardak Korbaşı bulunacaktı, bu grubun mevcudu 1000 civarındaydı. İkinci grup batı tarafını tutacaktı, bu grubun da mevcudu 1000 civarındaydı ve başında Yusuf Pehlivan vardı. Üçüncü grup güneyde 2000 kişi ile güney cephesini tutacak, bu kuvvetlerin başında Muhammed Nur Bek olacaktı. Dördüncü grup ise Korbaşı Şir Muhammed Bek'in idaresinde olup, öncü kuvvetlerin hemen arkasında yer alacaktı. Bu grubun sayısı 1500 civarında idi.

---

¹²⁴ Hayit, **age**, s. 70

¹²⁵ Bademci, **age**, s. 282

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra kuvvetler Mergilan yakınlarındaki Balcan düzlüğünde toplanmışlardı. Nihayet 9 Ekim 1919'da çatışmalar başlamıştı. Bolşeviklerin öncü kuvvetlerinin amacı Şirmed Bek idi, fakat hiç beklenmeyen güçlü direniş Rusları püskürtmüş, şaşkınlığa itmişti. Manzara Bolşevikler için hiç de iç açıcı değildi, ağır kayıplar vermişler, çok geçmeden de kaçmaya başlamışlardı. Ama bu kaçanlardan hiçbiri, başta komutanları olmak üzere kurtulamamışlardı¹²⁶. Sonuç olarak Mergilan savaşları Bolşeviklerin yenilgisiyle sona ermişti.

Kızıl Ordu Mergilan yenilgisinin öcünü almak üzere 13- 14 Ekim tarihinde 5000 kişilik tam donanımlı bir tugayla tekrar harekete geçmişti. 15 Eylül'de iki taraf Hanabad Ovası'nda tekrar karşılaşmışlardı

3 gün süren ve oldukça kanlı boğuşmaların yaşandığı savaş Bolşeviklere 1500 cana mal olmuştu. Bolşevikler geri çekilirken Yazyavan'da 1200 kişilik bir kuvvet bırakmıştı, eğer Korbaşılar düşmanı biraz daha takip etseler düşmanın bu hareketinden haberdar olacaklar, gerekli önlemleri alacaklardı. İşte bu ihmal Korbaşıların Yazyavan savaşında başını ağrıttıracaktır.

Korbaşılar bu zaferin ardından 22 Kasım 1919'da "Milli Mücadele Harp Meclisi"ni toplamışlar, General Firunze komutasında üzerlerine gelmekte olan Kızıl Ordu'ya karşı ne yapabileceklerini görüşmeye başlamışlardı. Bir nevi kurultay da sayılan bu meclise Madamin (Mehmet Emin) Bek ve Ergeş Bek katılmamışlardı. Bu kurultayda alınan kararları ve görev bölümünü eserin sonunda vereceğiz(**Ek 2**).

Bu mecliste oldukça önemli kararlar alınmış, ama bölünme de beraberinde gelmişti. Çünkü Madamin Bek Şirmed Bek'in başkanlığını tanımamış, Korbaşılara kendi emri altına girmeleri için haber göndermişti. Şirmed Bey Madamin Bek'in bu tavrı karşısında hareket planında küçük değişiklikler yapmak zorunda kalmıştı. Ama mücadeleye kararlı olan Şirmed Bek, zaman geçirme taraftarı değildi, nitekim kurultayın hemen ardından ileri yürüyüş için emir vermişti.

Korbaşılar Şirmed(Şir Mehmed) Bek komutasında ileri yürüyüşe devam etmişler, 1919 Aralık ayında Gülşe Bolşevik garnizonunu hedef almışlardı. Gerilla yöntemini çok iyi bilen Korbaşılar çok hızlı hareket etmişler¹²⁷, garnizondan hatırı sayılır oranda silah ele geçirmişlerdi. Ama Bolşeviklerin güçlü ordusu karşısında

---

¹²⁶ Bademci, **age**, s.285

¹²⁷ Bademci, **age**, s.292

yapılacak tek şey çekilmektir, bu çekilme bir anlamda güvenli yerlere doğru kaçmak anlamına geliyordu.

Korbaşıların işi gerçekten zordu, çünkü Fergana'ya Kızıl Ordu'nun dışında Kızıl Tatar Tugayı da sürülmüştü. Müslüman olan ve Korbaşıların savaşçı özelliklerini taşıyan, dahası Korbaşılarla aynı ananelere sahip Tatarlar Korbaşılarla büyük zararlar vermiştir¹²⁸. Öyle ki, Şirmed Bek cephesi bir anlamda manevi çöküntü yaşayacak, artık yenilgiler birbirini izleyecektir.

Öte yandan Mehmet Emin Bek'in de cephesi çökmeye başlamıştı. Bunda Monstrov'un Kızıl Ordu saflarına geçmesinin büyük payı vardı. Yalnız kalan Madamin Bek 2 Şubat'ta başlayan ve 34 saat süren çatışmalarda Tatar Tugayı karşısında ağır bir yenilgi almış, Bolşeviklerin barış teklifini kabul etmek zorunda kalmış ve silah bırakmıştı. Evet, Korbaşıların bir cephesi daha çökmüştü. Aynı tarihlerde Hokand kuvvetlerinin kudretli lideri Katte Ergeş'in ve Parpi Bek'in emrindeki 3000 Basmacı ile Ruslara teslim olması da işin cabasıydı. Bu Korbaşılar Firunze tarafından hemen idam edileceklerdir.

Şirmed Bek'e gelince, Şirmed Bek "Emirü'l- Müslimin" sıfatı ile mücadelesine devam ediyor, Karavul'da inatla direniyor, yardımcısı Nur Muhammed Bek de Gerbaba'yı savunuyordu. Şirmed bek silah ve açlık sıkıntısını yakından hissetmeye başlayınca Buhara Emiri'nden yardım istemiş, ama Ruslardan çekinen, başka bir deyişle Ruslarla ittifak halinde olan Mir Alim Han bu isteği geri çevirdiği gibi, elçiyi aşağılamış, hapsedirmişti¹²⁹. Ama Şirmed Bek bütün olumsuz şartlara rağmen savaşa devam etmekte kararlıydı, nihayet Karavul savaşı kapıya dayandı.

İki günlük bir yürüyüşten sonra 5 Nisan'da Karavul'a varan Şirmed Bek burada Nur Muhammed Bek ve Hal Hoca Eşan ile birleşmişti. Kısa bir görüşmenin ardından savaşa giren mücahitlerin işi başlarda hiç de iç açıcı değildi. Fakat mücahitler ne pahasına olursa olsun çarpışmaya kararlıydılar ve insan üstü bir çaba harcıyorlardı.

Ruslar acımasızca saldırıyor, Korbaşıları dört bir yandan kuşatıyorlardı. Bolşevik kuvvetleri içinde Mehmet Emin Bek'in de olması işin başka bir boyutuydu. İşte tam bu sırada beklenmeyen bir şey olmuş, 9 Nisan sabahı Hal Hoca Eşan ani bir

¹²⁸ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s.291

¹²⁹ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan**, s. 419

saldırıya geçerek, başta Mehmet Emin Bek olmak üzere Kızıl Ordu'dan 500 kişiyi tutsak almıştı. Yakalanan Mehmet Emin Bek'in Nur Muhammed Bek'e teslim olmaları yönündeki teklifi kabul edilmediği gibi, Mehmet Emin Bek Hal Hoca Eşan tarafından öldürülmüştü¹³⁰.

Şirmed Bek ise dişe diş, kora kor bir mücadele halindeydi, 300 kadar Bolşevik askerini esir olarak ele geçirmiş, öyle ki savaş bir anda mücahitler lehine yön almıştı. Ama daralan çemberin içinden bir an önce çıkılması gerekliydi, yoksa savaş kaybedilecekti. Bu girişim mücahitlerin olağanüstü gayretiyle başarıyla sonuçlanmış, Çimdağ istikametinde Bolşeviklere ani bir saldırı yapılmıştı. Şirmed Bek'e ölümüne bağlı olan Türkistan mücahitlerinin bu beklenmeyen saldırısı düşmanı bozmuş, düşmanın kaçıışı ile rahatlayan Şirmed Bek kuvvetlerini Gerbaba'ya çekerek rahat bir nefes almıştı. Emirü'l-Müslimin Şirmed Bek burada da boş durmamış, Ruslara ait bir içki fabrikasına baskın düzenleyerek buradaki yiyeceklere el koymuştu¹³¹.

Şirmed Bek'in yardımcısı Nur Muhammed Bek ise 1000 kişilik kuvvetiyle Rusların önünden çekilerek Altayların en batısındaki Çimtelve'ye, ardından da Buz dağ, Kambul dağ ve Katran dağ güzergahını izleyerek Mergilan'ın doğusundaki Çimyan ovasına çekilmiş, meşakkatli bir yolculuktan sonra Gerbaba'ya ulaşarak Şirmed Bek ile buluşmuştu.

Karavul Savaşı belki zaferle atlatılmıştı, ama mücahitlere oldukça pahalıya patlamıştı. Ama her şeye rağmen toparlanmak gerekiyordu, bu amaçla küçük bir kurultay toplanmıştı. Kurultaydan çıkan karar Bolşeviklere bir misilleme yapılması doğrultusunda idi. Karar hiç zaman geçirilmeden uygulanacak, Kızıl Ordu'nun yığınak yaptığı yerler hedef alınacak, gerektiğinde baskınlar yapılacaktı.

Şirmed Bek, alınan kararları uygulama safhasına koymak üzereyken, Gerbaba'nın batısında Oratepe'de konuşlanan ve Ruslarla mücadele eden Boğata Bek Korbaşı'dan yardım isteği gelmişti, Boğata Bek oldukça zor durumdaydı. Gönderilen yardımla Boğata Bek rahatlamış, 400 civarında Rus askeri öldürülmüştü.

Bundan sonra Korbaşı Muhiddin Bek ve Sır derya kıyısındaki Aşava kasabasını merkez tutan- bir ara Madamin Bek'in etkisiyle silah bıraksa da- Ruslara

---

¹³⁰ İbrahim Yarkın, (1970) "Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şir Muhammed Bek", **Türk Kültürü**, Mayıs 95, s. 496, Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 288

¹³¹ Bademci, **age**, s. 315

karşı üç yıldan beri mücadele etmekte olan Rahman kulu Korbaşı ile temasa geçen Şirmed Bek 3 Mayıs 1920 yılında Türkistan Muvakkat Hükümeti'ni ilan etmişti¹³². Ama Firunze komutasındaki Kızıl Ordu bu hükümeti tanımayacak, 23 aylık bir sürenin ardından Türkistan Muvakkat Hükümeti tarihe karışacaktır¹³³.

Şirmed Bekin akıbetinin ne olduğuna gelince: Rusların saldırıları ile her geçen gün biraz daha sıkışan Emirü'l- Müslimin Şirmed Bek Ruslara karşı destansı mücadeleler sergiledikten, birçok başarılar kazandıktan sonra Enver Paşa ile elçileri aracılığıyla görüşmüş, Enver Paşa'nın övgü dolu mektubuna mahzar olmuştu. Şirmed Bek'in bundan sonraki faaliyetlerine ve Enver Paşa ile birlikte verdiği mücadeleye ilerleyen sayfalarımızda değineceğiz diyerek Türkistan'daki diğer mücadele sahalarına geçiyoruz.

3.6. Zarefşan Vadisinde Ve Türkistan'ın Diğer Bölgelerindeki Basmacı Hareket

Kızıl Ordu 1920 yılında Harezmi ve Buhara'ya girmiş, çok geçmeden Hive Hanlığı'nı¹³⁴, ardından da Buhara Emirliği'ni ortadan kaldırmıştı. İşte bu hareket bölgeyi ateş topuna çevirmiş, Türkistanlıların isyanlarını birbirini izlemeye başlamıştı. Dahası, artık, Buhara Emiri taraftarı ve Ceditçiler de bu başkaldırının bir parçasıydı¹³⁵.

Türkistan Basmacılık hareketinin ikinci önemli bölgesi Zarefşan Vadisi idi. Uzunca süre Sovyet rejimi tarafından yönetilen ve Rus emperyalizminin baskısı altında ezilen bölge¹³⁶, özgürlük taraftarlarının konuşlandığı Maçe Beyliği'ni de bünyesinde barındırıyor, oldukça stratejik bir önem taşıyordu.

Maçe Beyliği Sovyetleri bölgeyi işgal eden zalim ve sömürgeci bir güç olarak tanımlıyor, emperyalistlerin bölgeden ne pahasına olursa olsun kovulmasını istiyordu. Bölgede Korbaşılar oldukça iyi çalışıyor, halkı bilinçlendirmeye çalışıyor, Zarefşan Vadisi patlamaya hazır bir bombayı andırıyordu.

---

¹³² Cebeci, agm, s.38, Bademci, age, s.325

¹³³ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s.282

¹³⁴ İbrahim Yarkın, (1971), "Hive Hanlığı'nın Ortadan Kaldırılarak Harezmi Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması", **Türk Kültürü**, Ocak 99, s. 237

¹³⁵ Cebeci, agm, s.37

¹³⁶ Togan, **Bugünkü Türki Türkistan ve Yakın Tarihi**, s. 375

Bu durumu sadece Korbaşılar hazırlamış değildi, bunda 1918 yılının başlarında bölgeye yerleşen Molla İmam komutasındaki 2000 mücahidin de büyük payı vardı¹³⁷. Yine Asrar Han, Evliya Han Korbaşı, İşan Baba, Kutbu Han gibi bölgede hatırı sayılır bir güç olan Basmacılar da halkı teşkilatlandırıyorlardı.

Basmacıların konuşlandığı üçüncü bölge ise Tecen Vahası idi. Bölgenin en tanınan ve Bolşeviklere verdiği zarar ile ün kazanan Korbaşısı Aziz Han Çapık idi. Emrinde 9000 kişilik bir mücahit gücü barındıran Aziz Han Çapık, Tecen şehrine ilk kez Ekim 1918'de yapmış, ama bu saldırı akim kaldığı gibi 5600 mücahit şehit olmuştu. Bu mücadele 1919 yılının ortalarına kadar devam etmiş, gücünü kaybeden Aziz Han Bayramali kasabasındaki kardeşinin yanına sığındıysa da Bolşevikler tarafından yakalanmış ve Aralık 1919'da idam edilmişti¹³⁸.

Türkistan özgürlük mücadelesinin dördüncü bölgesi ise Amuderya'nın sol tarafı idi ve bölgenin serdarı Cüneyt Han idi. Hive hanı olmayı ve Hive Hanlığı'nı kurtarmayı kendisine misyon edinen Cüneyt Han¹³⁹ Rusları uzunca süre uğraştırmış, adından sıkça söz ettirmiştir. En modern silahlarla ve seçme birliklerle saldıran General Galkin, bütün çabalarına rağmen Cüneyt Han tehlikesini bir türlü bertaraf edememişti.

24 Kasım 1918 tarihinde ani bir saldırı düzenleyen Cüneyt Han Rusları Akmamış, Biynazar, Şabbaz ve Şurakan bölgelerinden çıkararak Amuderya'nın solunda hakimiyetini güçlü bir şekilde tesis etmişti. Ardından Çarlık Rusya'sının silah deposu mahiyetindeki Dört Göl şehrini kuşatmış, ne yazık ki amacına ulaşamadığı gibi 12.000 kişilik ordusundan 1700 mücahidini kaybetmişti. Aralık 1918'deki Nukus saldırısı da püskürtülen Cüneyt Han, Rusya'nın isteği üzerine bu devletle bir barış antlaşması imzalamıştı. Antlaşmaya göre,

- 1- İki taraf ateş kesecek,
- 2- Dostluk ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Hive Hükümeti Moskova ve Taşkent'te, Sovyetler de Hive'de temsilcilikler açabilecek,
- 3- Hive vahası halklarının kendi kaderini belirleme hakkına Sovyet- Rusya müsaade edecek,

---

¹³⁷ Hayit, **Basmacılar**, s. 71

¹³⁸ Hayit, **Basmacılar**, s. 72

¹³⁹ Hayit, **age**, s.71

4- İki taraf da ticari amaçlı deniz, kara ve hava ulaşımının serbest ve güvenli olarak yapılmasını garanti edecek,

5- Sovyet Rusya'ya karşı eylemlerinden dolayı suçlu bulunan Rus vatandaşı her Türkmen affedilecek, bunlar diledikleri yerde oturabileceklerdi¹⁴⁰.

Bu antlaşma bir başarı gibi görünse de geçiciydi, çünkü Sovyet Rusya'nın tek amacı bölgeyi istila etmek, bütünüyle ele geçirmektir. Bunu görmekte gecikmeyen Cüneyt Han, 7 aylık hummalı bir çalışmanın ardından 1 Kasım 1919 tarihinde Nukus'u kuşatmış, ama buradaki Rus askerleri Cüneyt Han karşısında olağanüstü bir direnç sergilemiş, bunun yanında Sovyet Rusya Cüneyt Han'a muhalefetiyle bilinen Ceditçileri kıskırtmıştır. Rusya'nın böl- parçala siyaseti tutmuş, Kızıl Ordu az da olsa rahatlamıştır.

Burada bir noktaya değinmek istiyoruz: Cemal Kutay Cüneyt Han'ın Hacı Sami Kuşçubaşı ile yakından ilgisi bulunduğunu, dahası, Hacı Sami Kuşçubaşı'nın Cüneyt Han'ın kuvvetlerini eğittiğini ve teşkilatlandırıdığını¹⁴¹ belirtir. Cüneyt Han'ın ileriki bölümlerde Enver Paşa'ya nasıl katıldığına ve onunla Ruslara karşı mücadelesine değineceğiz.

Tekrar Rusya'nın ayak oyunlarına gelelim. Rusya bu yola niçin baş vurdu? diye bir soru yöneltecek olursak karşımıza şöyle bir cevap çıkacak: Rusya biliyordu ki, eğer Basmacı hareket amacına ulaşırsa, Bolşevik Rusya'nın kayıpları hayal bile edilemezdi. Türkistan'ın zengin yer altı kaynaklarının ve hammaddenin tek sahibi olabilmesi Basmacı hareketin başarısızlığında yatıyordu¹⁴². Dahası Türklerin bağımsız olması Sovyet Rusya hegemonyasındaki diğer milletlerin de bağımsızlığı anlamına gelecek, bu da Sovyet Rusya'nın parçalanması anlamına gelecekti. Sovyetler bu sebeplerden dolayıdır ki, Basmacı hareketi kötülemek için her yola baş vurmuş¹⁴³, bu uğurda çok geniş bir kampanya başlatmıştır.

3.7. Enver Paşa'ya Kadar Türkistan'da Basmacılık Faaliyetleri

¹⁴⁰ Hayit, *age*, s. 73, Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, s. 270

¹⁴¹ Cemal Kutay(1955), *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, Ekicigil Matbaası, İstanbul , s. 14

¹⁴² Ali Bademci, *1917- 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, s.81

¹⁴³ Kayabalı, Cemender, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, s. 58

1928 yılına kadar bütün şiddetiyle sürecek olan Basmacı hareketi¹⁴⁴, 1920 ve 21’li yıllarda da bütün hızıyla devam etmiş, Sovyet Rusya’yı uğraştırmaya devam etmiştir. Basmacı mücahitleri 1920 kışını zor şartlar altında geçirmelerine rağmen mücadeleye devam etmişler, Enver Paşa ile bağlantı kurmayı başarmışlardır¹⁴⁵. Dahası 1 Eylül 1920 tarihinde Rusya taraftarlığıyla bilinen Buhara Emiri Sait Alim Han’ın, ailesini de alarak Doğu Buhara’ya kaçmasıyla¹⁴⁶ Basmacılar iyice rahatlamış, moraller iyice yükselmişti.

Ama iş bununla bitmiyordu, çünkü ağır geçen kış kuraklığı da beraberinde getirmiş, bun a Sovyetlerin entrikaları da eklenince¹⁴⁷ iş Basmacılar için içinden çıkılmaz bir boyut almıştı.

Bu arada bölgenin önemli güçlerinden biri Hal Hoca Eşan Oş ve Andican civarında Kızıl Ordu’ya yenilmiş, Ocak 1921’de Gerbaba’ya çekilmek zorunda kalmıştı. Öte yandan Bolşeviklerin önemli bir kolu da Aralık 1920’de Gerbaba’ya saldırmış, Şirmed Bek’in kuvvetleri ile Kızıl Ordu arasında süren çatışmalar iki ayı aşkın sürmüştü. Buna bir de Hal Hoca Eşan’ın bölgeye gelmesi eklenince mücahitlerin işi iyice zora girmişti. Fakat Ruslar amacına ulaşamamış, geri püskürtülmüşlerdi.

Şubat başlarında- bütün zorluklara rağmen- geri püskürtülen Kızıl Ordu daha güçlü birliklerle ve hazırlıklarla saldırıya geçmişti. Tarihe Gerbaba ve Endican çarpışmaları olarak geçen bu savaşlarda önce Hal Hoca Eşan ve yanında bulunan 500 mücahidi Terek dağında çığ altında kalarak şehit olmuş¹⁴⁸, buna Cambek Kadı’nın Ruslarla anlaşması da eklenince Basmacıların işi zorlaşır gibi olmuştu.

Fakat Şirmed Bek inatçı ve yılmaz bir karaktere sahipti, hiçbir şartta pes etmiyor, elinde tuttuğu Endican- Hokand hattı üzerinde kah demiryollarını tahrip ediyor, kah Kızıl Ordu’ya ait cephanelikleri havaya uçuruyor, ani baskınlar veriyordu. Bu durum Moskova yönetimini endişeye sevk etmiş, Taşkent’te 11 Ağustos 1921 tarihinde toplanan Türkistan Komünist Partisi 6. Konseyi’nde

---

¹⁴⁴ Marie Broxup(1984), **Basmacılar**, Çev: Yuluğ Tekin Kurat Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara , s.1

¹⁴⁵ Bademci, **age**, s. 356

¹⁴⁶ Yaver Suphi Bey(2007), **Enver Paşa’nın Son Günleri**, Haz: Mehmet Kuzu, Çatı Yayıncılık, İstanbul, s.68, Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, s. 420

¹⁴⁷ Togan, **age**, s. 421

¹⁴⁸ Bademci, **age**, s. 360

Korbaşıların durumu masaya yatırılmış¹⁴⁹, ardından Taşkent X. Sovyet Kongresi toplantıya çağırılmıştı¹⁵⁰. Bu kongrede alınan başlıca kararlar şunlardı:

1- Basmacı liderleri ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler mutlaka siyasi maksatlar için kullanılmalıdır.

2- Basmacı birliklerinin bütün temsilcileri ile görüşmeler yapılmasına gayret edilmelidir.

3- Basmacılarla yapılacak barış ve onların Sovyet tarafına geçmeleri tamamen silahtan arındırılmaları ile mümkün olacaktır.

4- Fergana'daki görüşmelerin idaresi için, Türkistan Komisyonu'ndan ve Türkistan İhtilal Şurası'ndan birer üye tayin edilmelidir¹⁵¹.

Bolşevikler planlarını uygulamak için öncelikle Sovyet Rusya Birinci Ordu Komutanı General Zinofyev'i acele olarak Fergana'ya Şirmed Bek'e göndermişler, fakat Rus emperyalizmini çok iyi bilen Şirmed Bek Zinofyev'in hiçbir önerisini kabul etmemiş, görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştı.

Bu görüşmenin bir ay sonrası Şirmed Bek, başkanlığını Başkurdistan Hükümeti Sabık Cumhurbaşkanı Ahmet Zeki Velidi Togan'ın yaptığı TMB(Türkistan Milli Birliği) adlı gizli örgütle bağlantıya geçmiş, kendi istihbarat teşkilatını da devreye koymuştu. Togan bu duruma ve Şirmed Bek'e eserinde değinirken şunları dile getirir:

“ Türkiyeli zabıtlar(Fergana'da ihtiyat zabiti Hüseyin Suphi Bey, Mülazım-ı Sani Sabir Ahmet Bey, Sarışın İsmail Hakkı Bey) Taşkent, Buhara, Hive, Kazakistan ve Türkmenistan'da bulunan zabıtlar, Türkistan için her türlü fedakarlığa hazır idiler. Türkiye zabıtlarının Türkistan işlerinde bu kadar müessir(bire bir) rol oynaması da XVI. asırda Kanuni Süleyman ve Şıbanlı Abdullah Han devrinden beri görülmemişti. Aynı zamanda Rusların Bolşevik muhalifi olan unsurları ile de cemiyet(imiz)in teması vardı. Hatta Bolşeviklerin Türkistan erkanı harbindeki en mühim ve en mutemad(güvenilir) adamlarından

---

¹⁴⁹ Hayit, **Esir Türkler**, s. 32

¹⁵⁰ Bademci, **age**, s. 367

¹⁵¹ Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, s. 288, Hayit, **Basmacılar**, s.175

bugün hayatta olduğundan ismi zikredilmeyen bir Rus Semerkand vilayetinde benimle ve Şirmed Bek ile temasta bulunup, en mühim dakikalarda bize malumat veriyordu.”¹⁵²

Zeki Velidi Bey’in Hive ile de bağlantısı vardı, şöyle ki: Hive Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Başkurdistan Hükümeti Cumhurbaşkanı Zeki Velidi Bey’e daha önce iltica hakkı tanımış, Taşkent’teki komünistlerin Hive Hükümeti’ni devirmek için ortak harekete geçmelerine yol açmıştı¹⁵³. Hive’deki Kızıl Ordu Siyasi Şubesi, Hive Halk Hükümeti’ni yöneten komünistleri bu yanlışlarından, milliyetçi hareketlerinden dolayı cezalandırarak görevden almış ve yönetime el koymuş, hükümet üyeleri de Cüneyt Han’ın yanına kaçmışlardı. Böylece Hive’nin de Sovyetlere katılması yönünde ilk adım atılmıştı¹⁵⁴.

Öte yandan Şirmed Bek mücadelesine devam etmekte, Eylül ayı Ruslarla mücahitlerin şiddetli çatışmalarına sahne olmaktaydı. Korbaşları tekrar çevresinde toplayan Şirmed Bek Eylül ortalarında Mingtepe’de- bütün zorluklara rağmen- olağanüstü bir direnç sergilemiş, Kızıl Ordu’yu püskürtmeyi başarmıştı. Bolşeviklerin geri çekilmesini iyi değerlendiren Şirmed Bek daha sonra Endican ve Oş bölgesindeki karakollara baskınlar düzenleyerek düşmana 500’ün üzerinde kayıp verdirmişti¹⁵⁵. Dahası Oş Bolşevik garnizonu mücahitlerin eline geçmişti.

Bundan sonra Endican civarında Ruslarla çarpışmaya devam eden Şirmed Bek General Sofonov’u bölgeden kovmuş, fakat bir yandan da açlık, Özbek- Kırgız çekişmeleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Şirmed Bek bundan sonra bölgeye gelen Enver Paşa ile bağlantı kuracak, onunla birlikte Bolşeviklere karşı çarpışacaktır. Yine Karakum sahasında Kızıl Ordu’ya karşı amansız bir mücadele veren Cüneyt Han da¹⁵⁶ Şirmed Bek ile aynı zorlukları yaşıyor ve taze bir kan arıyordu. Artık Enver Paşa’ya ve onun Türkistan’daki faaliyetlerine geçebiliriz.

---

¹⁵² Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan**, s.433

¹⁵³ Ahmet Cebeci, agm, s. 39

¹⁵⁴ Michael Rywkin, **Asya’daki Rusya**, s. 56

¹⁵⁵ Bademci, **age**, s.376

¹⁵⁶ Cebeci, agm, s.39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN MÜCADELESİNE KADAR ENVER PAŞA

4.1. İkinci Meşrutiyete Kadar Enver Bey (Paşa) (1881- 1909)

Asıl adı İsmail Enver olan ve modern tarihçilerin sık sık tartıştıkları, hala üzerinde ittifaka varamadıkları bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Enver Paşa altı kardeşin en büyüğü olarak 23 Kasım 1881 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda doğmuştu¹⁵⁷. Şevket Süreyya Aydemir ise bu tarihi 23 Kasım 1881 olarak gösterir¹⁵⁸.

Enver Paşa'nın soy kütüğü incelenirse kendisinin Gagavuz Türk'ü olduğu görülür. Enver Paşa'nın ailesinin mazisine bakacak olursak: 1787 Osmanlı –Rus

---

¹⁵⁷ Halil Erdoğan Cengiz(1991), **Enver Paşa'nın Anıları(1881-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul , s. 29

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir(2006), **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul, c. 1, s. 177

savaşı sonrasında Balkanların Ruslar tarafından işgali ve yükselen milliyetçilik akımları sonucunda Eflak ve Boğdan'ın birleşerek Romanya adıyla bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bu ülkede yaşayan Türklerin tamamına yakını Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmış ve bu göçmenlerin bir kısmı Karadeniz kıyılarına yerleştirilmiştir. Romanya'nın Kiloya bölgesinden gelen bu göçmenlerin bir kısmı, Kastamonu iline bağlı Bozkurt ilçesine yerleşmiştir. Göçmenler burada bir semt kurmuşlar ve geldikleri yerin anısına semte Killi adını vermişlerdir. Bu göçmenlerin arasında daha sonra Türk tarihine damgasını vuracak olan Enver Paşa'nın büyük babası Kahraman Kaptan ve ailesi de bulunmaktadır¹⁵⁹. Enver Paşa'nın babası, önceleri Nafia Nezâreti fen memurluğu yapan, daha sonra sürre emini olup sivil paşalık rütbesine yükselen Ahmet Paşa, annesi Ayşe Hanım'dır.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da hatıralarında yukarıdaki anlatılanları doğrular nitelikte bilgiler vermektedir: "...Sözün kısası ben de Anadolu'nun Kastamonu vilayetinin İnebolu kazasının Abana nahiyesine bağlı Perşembe Pazarı Köyü'nden(*) Hacı Kaptan oğlu Kamil Bey'in oğluyum..."¹⁶⁰

İsmail Enver ilk okulu İstanbul'da okuduktan sonra Manastır'a taşınmış, orta okulu burada tamamlamış ve sonra İstanbul'a dönerek Harbiye'ye (Mektebe-i Harbiye-i Şahane) girmiştir. Enver Paşa askeri akademiyi çok üstün bir derece ile(alıyyü'l-ala) 24 Aralık 1902 yılında tamamlamıştır. Enver Paşa'nın sınıf birincisi olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. Ama en doğru bilgiyi yine Halil Paşa'da örmekteyiz. Şöyle ki, Enver Paşa'nın arkadaşı Emekli Orgeneral Fahrettin Altay ise , "24 Aralık 1902 tarihinde bizim sınıftan 12 kurmay, 27 mümtaz yüzbaşı çıkmıştı. Sınıf birincisi Hafız Hakkı(Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Ordu Komutanı), ikincisi Enver idi"¹⁶¹ diyerek en doğru bilgiyi vermektedir.

---

¹⁵⁹ Kenan Aksu(2007), **Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış**, İstanbul, s.4

(*) Perşembe Pazarı Köyü bugün Kastamonu'nun Bozkurt ilçesine bağlıdır(y.n.).

¹⁶⁰ Halil Paşa(1997), **İttihat Terakki'den Cumhuriyete BİTMEYEN SAVAŞ**, Haz: Taylan Sorgun Kemer Yayınları, İstanbul s. 347,

¹⁶¹ Halil Paşa, **age**, s. 18

Enver Bey Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra Manastır'daki Üçüncü Ordu'ya gönderilmiş¹⁶², Balkanlarda çıkan küçük çaplı fakat düzenli isyanlara karşı girişilen operasyonlarda çok başarılı olmuştur.

Üçüncü orduda gerekli stajlarını tamamlayan ve 16 ay görev yapan Enver Bey Şubat 1904 tarihinde kolağası(ön yüzbaşı), 30 Ağustos 1906 tarihinde binbaşı olmuş, 1 Ekim 1907 tarihinde Rumeli Makedonya'da eşkıya takibine memur edilmişti¹⁶³. Enver Bey'in görev sahası Manastır civarı idi¹⁶⁴.

Enver Bey, buradaki görevine 1908 yılında dağa çıkışına kadar başarı ile devam etmiştir. Binbaşı Enver Bey, Manastır'daki bu görevi sırasında hayatının daha sonraki bölümünü derinden etkileyecek olan ve Genç Türkler hareketinin küllerinden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olacak¹⁶⁵, Binbaşı Enver'e İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesini kurma görevi verilecektir¹⁶⁶. İmparatorluğun yıkılmasını önlemenin tek yolunun 1876 anayasasını tekrar diriltmek ve Meşrutiyet'i ilan ettirmekten geçtiğine inanan örgütle tanışmak Binbaşı Enver Bey'in geleceğini şekillendirecek, çok kısa sürede onu hayal bile edemeyeceği noktalara getirecektir.

Düşünsel kökenleri Tanzimat sonrası döneme kadar uzanan, daha önce de belirttiğimiz gibi Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketi tarafından temelleri atılan İttihat ve Terakki¹⁶⁷, Enver Bey'i bünyesine katmakla biraz daha güçlenecek, Enver Bey de İttihat ve Terakki kanalı ile çok geçmeden Osmanlı'nın ikinci adamı olacaktır.

Selanik çekirdeğini tamamlayan örgüt, hiç zaman geçirmeden üçüncü ordunun denetim sahasındaki Kosova'da, özellikle Enver Bey'in çabaları ile Selanik'te örgütlenmiş¹⁶⁸, büyük katılımların ardından iyice gücünü artırmıştır.

Aslında örgüt başlangıçta zor durumdaydı, nitekim Şevket Süreyya Aydemir ünlü eserinde İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarına değinirken teşkilatın birlik

---

¹⁶² Halil Paşa, *age*, s 18-19

¹⁶³ Aydemir, *age*, c.1, s 196

¹⁶⁴ Halil Paşa, *age*, s. 19

¹⁶⁵ Kenan Aksu, *age*, s. 5

¹⁶⁶ Arslan ,Akpinarlı (2005), **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları**, Haz: Mehmet Akif Bal, İstanbul, s.163

¹⁶⁷ Tefik Çavdar(1991), **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul , s. 10

¹⁶⁸ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 29

kurmaktan yoksun olduğuna vurgu yapmaktadır¹⁶⁹. Dahası tutarsızlıklar, fikir çatışmaları da had safhadadır. Binbaşı Enver Bey'in katılımı örgüte bir anlamda ilaç gibi gelmişti, desek yanılmış olmayız. Çünkü dinamik, teşkilatçı, enerjik bir Enver İttihat ve Terakki'ye çok şeyler katacaktır.

Binbaşı Enver Bey anılarında İttihat ve Terakki'ye girişini şöyle anlatmaktadır:

“Nihayet 1322(1906) Eylül'ünde Selanik'e gelmiştim. Orada amcam Mümtaz Yüzbaşısı-şimdi Kolağası- Halil ile konuşuyorduk. Evvelce onunla Anadolu'da, Bulgar çetelerine müteşabih (benzeyen) çeteler teşkiliyle(oluşturarak) halkı uyandırmayı, hiç olmazsa Anadolu'yu Rumeli'nin uğraması muhtemel olduğu inkısamdan(bölünme, taksim edilme) kurtarmayı düşünmüştük. Bana eski fikrimde sabit olup olmadığımı sordu ve nihayet Selanik'te bütün memleket için düşündüğümüz gibi çalışmak üzere bir cemiyet(in) mevcut olduğunu söyledi. Ve kendisinin de(bu cemiyete) dahil olduğunu, alelusul(yöntem, usul gereği), kimseye söylemeyeceğime yemin ettirdikten sonra söyledi. Tramvayda, o vakit hasta olan,şimdiki Viyana Ataşemiliteri sınıf arkadaşım Kolağası Hafız Hakkı Bey'i ziyarete gidiyorduk. Orada, zımmen(dolaylı olarak, ima yoluyla) Hakkı Bey'e aç(ıl)dık. O da biraz mütereddit(tereddütlü) idi. Avdette(dönüşte) düşünüyordum, şeraiti(şartları) sordum. Memlekette idare-i meşrutanın tesisine(Meşrutiyet idaresinin kurulmasına) çalışmak, 1293(1877) Kanun-i Esasi'nin(anayasanın) tatbikini(uygulanmasını) temin etmekten(sağlamaktan) ibarettir. (...)

Ertesi gün Manastır'a avdet edecektim. Kendisine hürmet ettiğim ve namusuna emin olduğum Rüştüye muallimi(orta okul öğretmeni), Selanik Rüştüyesi Müdürü Binbaşı (Bursalı)Tahir Bey'e ziyarete gittim. Kendisine, bana bu yolda bir teklifte bulunulduğunu söyledim. Evvela, yüzüme sorucu bir nazar(bakış) fırlattı, -fakat ben hulus-ı kalple(samimiyetle) söylediğimden bu nazara ehemmiyet(önem) vermemiştim- sonra,

—Beni almaya mı geldin? Mamafih(ne çare ki) söyleyeceğim. Evet böyle bir cemiyet var, ben de dahilim, sen de gir, iyi olur, dedi ve ertesi gün hareket edeceğini söyledi. (...)

Eniştem, Selanik Merkez Kumandanı Yaver-i Şehenşahi(padişah yaveri) Miralay(albay) Nazım Bey'in evinde idim. O gece ziyafet vardı. Yemeği müteakip(yemekten sonra) misafirler kumar masası başında toplanmışlardı. Ben ise kulağım kapıda olduğu halde ayakta seyrediyordum. Saat ikide kapı çalındı. Kapıyı açtım, Hakkı Bey idi. Nazım Bey'e Manastır'dan gelmiş bir arkadaşına görmeye gideceğimi söyleyerek sivil muşambamı giydim, revolverimi cebime koydum, Allah'a mütevekkil olarak(sığınarak) çıktım. Kafe Kristal'e gittik, orada birkaç kişi oturmuştu, selam vererek oturduk. Biraz sonra yalnız sivil ikimiz kaldık. Oradan, kapıda duran beyaz beygiri bir arabaya bindik. Yalılar

¹⁶⁹ Aydemir, **age**, c.1, s..253- 256

Caddesi'ni takiben Deppoy'a doğru inmeye başladık. Yolda bu sivil Hakkı Bey takdim etti(tanıştırdı): Posta ve telgraf katibi Talat Bey idi.(.....) Bir bahçeden içeri girdik. Bahçe kapısında: *Kimdir o?* dendi. *Hilal* parolası verildi. O bekleyen beni aldı, Talat Bey dışarıda kaldı. Bir taş merdivenden çıktık, sağda bir odaya girdim. Orada yalnız kaldım. Hafif bir lamba ziyası(ışığı) odayı tenvir ediyor(aydınlatıyor)du. Perdeler kapalıydı. Biraz sonra kısa boylu, siyah peçeli biri içeri girdi. Bana cemiyete girmekte sabit-kadem(kararlı) olup olmadığını sordu. **Evet** dedim.

Gözlerimi tekrar siyah bir bezle sıkıca bağladı. Etrafı hiç göremiyordum. Geldiğimiz kapıdan çıktık, karşıda bir odaya girdik. Birkaç adım sonra ayakta durduruldum. Birisi, karşıdan doğru, bir nutuk okudu. Bunda vatanın hali, buna sebep olan idare-i zalimenin(zalim yönetim, yani Sultan Abdülhamit) seyyiatı(günahları) mezkur(dile getiriliyor) idi. Nihayette bu seyyiatı def(yani Abdülhamit yönetimini devirmek) için teşekkül eden(oluşturulan) Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne beni kabul ettiklerini bildirdiler.”¹⁷⁰ (*)

Daha sonrası yemin merasimidir ve Enver Bey yemin ederek artık İttihat ve Terakki içinde yerini almıştır. Kazım Karabekir de “İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?” adlı eserinde yemin töreniyle ilgili geniş bilgi verir(sh. 79). Halil Paşa da hatıralarında yeğenin bu sözlerini doğrulayacak ibareler kullanır¹⁷¹.

Enver Bey bundan sonra İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerindedir. Nitekim yemin törenlerinde bulunacak, önemli kararlara imza atacaktır. Ali Fuat Cebesoy da eserinde buna dikkat çekecek¹⁷², bu genç binbaşının önemini vurgulayacaktır. Dahası Ali Fuat Paşa İttihat ve Terakki'nin başlangıçta yaşadığı sıkıntılara değinecek, ibareleri Şevket Süreyya Aydemir'in cümleleriyle örtüşecektir.

Makedonya'da bunlar yaşanırken Saray boş durmamış, Sultan Abdülhamit durumu yerinde öğrenebilmek için hafiyelerini Makedonya'ya yollamıştı, fakat İttihatçılar iyi bir istihbarat örgütüne sahip olduklarından padişahın bütün planlarını boşa çıkarmışlar, gerektiğinde cinayetlere imza atmışlardı. Bu arada İttihatçılar

---

¹⁷⁰ Halil Erdoğan Cengiz, **Enver Paşa'nın Anıları(1881- 1908)** , s. 57- 60

(*) Parantez içinde verilen yerler tarafımıza aittir.

¹⁷¹ Halil Paşa, **age**, s.35

¹⁷² Ali Fuat Cebesoy (2000), **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul, s.127

Sultan'ın istihbaratçılarından Nazım Bey'i de öldürmeye kalkışmışlar, suikast başarısızlıkla da, sonuçlanınca Enver Bey İstanbul'a çağırılmıştı. Bu emri vaki kararı kabul etmeyen Binbaşı Enver Bey, Haziran 1908'de Makedonya dağlarına çıkarak, kendisi gibi Padişah karşıtı olan Resneli Ahmet Niyazi Bey'e katılmıştı.

“Bundan böyle ya ölüm ya da vatanın kurtuluşu!” diyerek 3 Temmuz 1908'de Cuma günü dağa çıkan, padişaha yazdığı mektupta, “Hürriyet ve adalet namına muharebe ediyorum. Müslüman, Hıristiyan cümlesinin müşterek(ortak) haklarını istihsal edeceğim(sağlayacağım!)”¹⁷³ diyen Kolağası Niyazi Bey'in hatıralarında Enver Bey ile ilgili bilgiler bulmaktayız. Şöyle ki, Saray'a Ferik Şemsi Paşa tarafından 7 Temmuz'da çekilen telgrafta Binbaşı Enver Bey'in sivil olarak ya da kılık değiştirerek dağa çıkıp, Niyazi Bey'e katıldığı bildirilmektedir¹⁷⁴. Demek ki Enver Bey, Resneli Niyazi Bey'e 4 gün sonra katılmıştır. Binbaşı Enver Bey'in de dağa çıkması Niyazi Bey'in işini kolaylaştırmış, buna padişahın has adamlarından Arnavut Şemsi Paşa'nın da İttihat ve Terakki tarafından öldürülmesi eklenince Sultan II. Abdülhamit Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Niyazi Bey de Binbaşı Enver Bey'den büyük bir destek gördüğünü belirtmiştir¹⁷⁵.

Binbaşı Enver Bey Selanik'ten 25 Temmuz 1908 tarihinde Resneli Niyazi Bey'e çektiği telgrafta diyordu ki:

— Kardeşim tebrik ederim, yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet!..¹⁷⁶

Sonuç olarak Meşrutiyet Resneli Niyazi Bey, Enver Bey ve Eyüp Sabri Bey'in dağa çıkışı ve İttihat Terakki'nin büyük desteği sonucu ikinci kez ilan edilmiş, Binbaşı Enver Bey, henüz 27 yaşında Osmanlı'nın dört bir yanında “Hürriyet Kahramanı” olarak anılmaya başlamıştı. Suhnez Yılmaz, “An Ottoman warrior abroad: Enver Pasha as an Middle Eastern Studies” adlı eserinde, “Çünkü O Meşrutiyet'in ilânıyla sadece Hürriyet Kahramanı olmamış, aynı zamanda

---

¹⁷³ Erdal Aydoğan, İsmail Eyüpoğlu(2004), **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınları, Ankara, s.500

¹⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı(2003), **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, Örgün Yayınevi, İstanbul , s. 274

¹⁷⁵ Uzunçarşılı **age**, s.381

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, **age**, s. 381

Avrupa'nın "Hasta Adam"ını da kurtarmıştı"¹⁷⁷ diyerek Binbaşı Enver Bey'in parlayan yıldızına değinmektedir.

Binbaşı Enver Bey kendisini mücadeleye öylesine adanmıştı ki, dağa çıktığı sıralarda karşılaştığı herkesi hürriyet kavgasına çağırıyor, gönüllülere yemin ettiriyor ve şöyle sesleniyordu:

“ Arkadaşlar,

İşte beni görüyorsunuz. Binbaşı idim, anam, babam, kardeşlerim var, hepsini bıraktım. Ben bu iş için çalışacağım...”¹⁷⁸.

Gerçekten Binbaşı Enver Bey bu mücadelesinde yalnız kalmayacak, halk tarafından büyük ilgi görecektir, belki de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başat rol oynayarak haklı olarak Hürriyet Kahramanı unvanını alacaktır.

Onu bu olaydan sonra Napolyon'a benzetenler de olacaktır, nitekim Cemal Paşa,

— Sen artık Napolyon oldun¹⁷⁹, diyerek bunu dile getirecektir.

Binbaşı Enver Bey İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından artık askerliğinin yanına siyasetçiliği de ekleyecek, -bir ara Almanya'ya Berlin Ataşemiliteri olarak gönderilse de- İttihat ve Terakki'nin en etkili adamlarından biri olarak öne çıkacaktır¹⁸⁰.

4.2. Trablusgarp Savaşı ve Enver Bey

Enver Bey'in Berlin'e ataşemiliter olarak gittiğini daha önce söylemiştik. Bu görev onun hayatında bir dönüm noktası olmuş, görevi dolayısıyla tanıştığı Alman bilim adamları, gazeteciler, yüksek devlet yöneticileri, dahası İmparator II. Wilhem onda bir Alman hayranlığı doğmasına yol açmıştı. Kısacası Alman kültürü, tekniği ve Alman ordusu Enver Bey'i büyülemişti. Enver Bey'in, kız kardeşi Hasene Hanım'a Berlin'den 29 Ağustos 1910'da yazdığı mektupta bu durum çok somut bir şekilde kendini belli etmektedir:

---

¹⁷⁷ Aktaran Kenan Aksu, **age**, s.6

¹⁷⁸ Halil Erdoğan Cengiz, **Enver Paşa'nın Hatıraları**, s. 107

¹⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir(2006), **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul, c.2, s.17

¹⁸⁰ Aydemir, **age**, s. 217

"Güzel kardeşim,

Dün burada 33.000 kişilik bir Alman kolordusunun geçit resmini seyrettim. İnsanın ağzının suyu akacak derecede mükemmel.

Prensler, fahri kumandanı oldukları alayların üniformalarını giymiş idiler. İmparatorun kızı bile, gayet şık, hussar üniforması ile alayının önünden geçti.Yarın da donanmanın talimlerinde bulunacağım. İşte buralardan size güzel selamlar ve hatıralar gönderiyorum. Küçüklerin gözlerinden öperim. " ¹⁸¹

1911 Trablusgarp Savaşı'na kadar Almanya'da kalan Enver Bey, bir ara 1909 yılında 31 Mart isyanı sırasında İstanbul'a gelmiş, Hareket Ordusu'nda aktif olarak görev almıştır. Bu durumda olan, yani yurt dışında görevli olan başka subaylar da vardı: Paris Ataşemiliteri Fethi Bey, Viyana Ataşemiliteri Hafız İsmail Hakkı Bey de ¹⁸² vardı.

Akabinde Sultan Abdülhamit Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin fetvası ile tahttan indirilmiş ¹⁸³, darağaçları kurulmuştu.

Bundan sonrası artık Enver Bey için hızlı bir yükseliş olacaktır. Enver Bey İttihat ve Terakki'nin "Hürriyet Kahramanı" olarak bütün ipleri eline alacak ¹⁸⁴, çok geçmeden de Devlet-i Aliyye'nin ikinci adamı olacaktır.

Almanya'daki görevine devam eden Enver Bey, İtalya'nın Trablusgarp'ı 29 Eylül 1911'de işgal etmesi üzerine Berlin'den koşup gelmiş, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Kıdemli Kolağası Mustafa Kemal Bey ve Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi(Okyar) Bey ile birlikte Trablusgarp'a hareket etmişti ¹⁸⁵.

Birliğini 1870 yılında kuran, hammadde ve Pazar arayışı içinde olan ve bu amaçla gözünü Afrika kıtasına diken İtalya, İngiltere ve Fransa'nın onayını aldıktan

---

¹⁸¹ Aydemir, s. 212

¹⁸² Türkmen Parlak(1983), **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, s. 48

¹⁸³ Parlak, age, s.48

¹⁸⁴ Şükrü Hanioglu(1989), **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, Der Yayınları, İstanbul s. 19

¹⁸⁵ Hüsametin Ertürk(1996), **İki Devrin Perde Arkası**, Sebül Yayınevi, İstanbul, s.75, Hammer, c.9, s.636

sonra¹⁸⁶ Trablusgarp'ı işgal etmişti. İtalya'nın bu sömürgeci emellerine karşı Osmanlı Devleti'nin bölgeyi savunabilecek ne bir donanması, ne de ordusu vardı. Artık iş gönüllü ve vatansever Türk subaylarına kalıyordu.

Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı olan Hüsametdin Ertürk, Trablusgarp'la ilgili şu bilgileri verir:

“ Harbiye Nezareti'nde Hareket Ordusu'nun kahraman kumandanı Mahmut Şevket Paşa bulunuyor ve bazı fedai zabitanı gizlice ya Balkanlardan Yunanistan üzerinden ya da Mısır'dan Afrika şimalinden Trablusgarp'a koşturuyordu. Bunların içinde Berlin Ataşemiliteri Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver Bey, Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi(Okyar) Bey, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Kıdemli Kolağası Mustafa Kemal Bey ilk koşup gelenler içinde sayılabilirdi.

Trablusgarp'taki kuva-yı askeriye'nin başında Halepli Ethem Paşa bulunuyordu. Gönüllü zabitan içinde Cevat Abbas, Atıf(İsmet Paşa'nın yaveri), Fuat Bulca, Süleyman Askeri(Teşkilat-ı Mahsusa'nın sonradan reisi), Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri, Piyade Mülazımı Boşnak Fazıl, Doktor Refik Saydam, Doktor Nihat Sezai, Kuşçubaşızde Eşref, Afyonkarahisarlı Ali(Çetinkaya), İşkodralı Ali Rıza, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Reşit, diğer oğlu İslam, Jandarma Yüzbaşısı Kadri, Süvari Mülazımı Fuat, Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı, Mülazım-ı Evvel Arif, Yüzbaşı Ali(Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşısı Çerkez Reşit, Piyade Mülazım-ı Evveli meşhur Yakup Cemil, Bingazili Yusuf Şetvan, doktor kaymakamı İbrahim Tali, Erkan-ı Harp Binbaşısı Halil(Enver Paşa'nın amcası), Nuri Bey(Enver Paşa'nın biraderi), Trablusgarplı Süleyman el- Baruni, Erkan-ı Harp Miralay Neşet Beyler, Trablusgarp'ta Derne, Tobruk, Musata cephelerinde harbe girmişlerdi.

Enver Bey, Bingazi ve Derne'deki, Mustafa Kemal Tobruk'taki kuvvetlerin başına geçmişti. Bu iki ateşli ve hürriyetperver zabıt, talihlerinin başlangıcında birbirlerine rakip vaziyette duruyorlardı. Yerli Arap mücahitler de bu istilaya karşı duydukları nefret ve intikam hissiyle savaşıyorlardı.”¹⁸⁷

Türk subayları bölgeye adım atar atmaz yerlileri örgütlemeğe başlamışlar, bütün imkansızlıklara ve mahrumiyetlere rağmen İtalyanları sahile çivilemişlerdi, İtalyanlar bir türlü ilerleyemiyorlardı. Bu durumu Binbaşı Halil Bey hatıralarında şöyle anlatır:

¹⁸⁶ Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi**, s. 287, Hammer, c. 9, s.635

¹⁸⁷ Hüsametdin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 75- 76

“ Eldeki cephane her savaşçıya ancak yirmi fişek verebileceğimiz kadardı. Hiçbir taraftan da cephane ikmalı yapmak imkanı yoktu.”¹⁸⁸. Ama bunun da çözümü bulunmuş, ani ve beklenmedik baskınlarla İtalyanlardan yüklü miktarda silahlar ele geçirilmişti.

Bölge halkının bir anda sevgilisi haline gelen Binbaşı Enver Bey de mektuplarında bu sahnelere ve İtalyanların, Türk subaylarına her şeyiyle bağlı Arap çetelerine değinir:

“ Dün Derne'nin çok yakınındaydım. Düşman siperleri ayaklarımın altındaydı ve bir zırhlı şehrin önünde geziniyordu. Araplar beni her yerde görmekten nasıl da mutlular. Zırhlıların mermilerinden feci şekilde korkuyorlardı. Ama bugüne kadar atılan binlerce merminin hiçbir hasar yapmadığını, kimseyi yaralamadığını gördüklerinde şimdi(düşmanı) aşağılamaya başladılar. İleri durumda olan İtalyanlara geri adım atturdılar. Ama düşman, baskın yapmayı deneyeceği yerde, ciddi kayıplara neden olarak durmadan kendilerini hırpalayan 10- 100 muharipten müteşekkil Arap etelerinden korkuyor. Gece baskınlarının sürdüğü 10 gün boyunca Araplar sadece 9 ölü ve 1 yaralı verirken, İtalyanlar 200'den fazla ölü verdiler. Derne şehrini ele geçirmeyi ve İtalyanları suya dökmeyi ne kadar arzuluyorum[bir bilseniz].”¹⁸⁹.

Enver Bey ve diğer Türk subayları burada Sünusi tarikatından ve bu tarikatın piri şeyh Ahmed eř- şerif es- Sünusi'den büyük destek görmüş¹⁹⁰, İtalyanların durdurulmasında önemli rol oynamıştı. Osmanlı'ya ve Türklere büyük bir saygı duyan ve sevgiyle bağlı buluna Sünusiler, Türk subayları bölgeyi terk ettikten sonra Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı mücadelelerini 1915 yılına kadar sürdürmüşler¹⁹¹, dahası Osmanlı Devleti'nin “Kutsal Cihat” çağrısına büyük bir arzuyla katılmışlardı¹⁹².

Söz Sünusilerden açılmışken Trablus Valisi Müşir İbrahim Paşa'nın bir tespitine vurgu yapmak istiyoruz, Paşa Babıalı'ye şu mektubu yazmıştı: “ Savaşçı ve

---

¹⁸⁸ Halil Paşa, **age**, s. 10

¹⁸⁹ Hanioglu, **age**, s.95

¹⁹⁰ Philip Hendrick Stoddard(2003), **Teşkilat-ı Mahsusa**, ev: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, s. 60

¹⁹¹ Stoddard, **age**, s. 89

¹⁹² Stoddard, **age**, s. 91

savaş konusunda uzman Trablus halkı, yabancı bir devletin saldırısında şehirlerini koruyabilirler, fakat bunun için cephane ve yeterli silah olması gerekir. İtalya gibi bir devlet bu bölgeye saldırdığı zaman, Osmanlı'nın emrinde Trablus'a güvenli bir şekilde silah ulaştırarak deniz gücü olmazsa; Trablus kışlarına yeterli sayıda silah gönderilmesi ve Trablus'ta silah ve mermi fabrikasının kurulması gerekir ki, bu şekilde ihtiyaç anında halkın kendini korumasını sağlayacak yeterli cephane oluşturulabilir.”

İtalya Trablus ve Berka'ya saldırmak için uzun zamandan beri hazırlık yapıyor, şeklindeki bütün uyarılara rağmen ne yazık ki Devlet-i Aliyye bu ikazlara kulağını tıkamıştı..

Dahası Sünusi tarikatı şeyhleri bölgenin İtalya tarafından çok yakın zamanda mutlaka işgal edileceğinin altını çizip, Osmanlı Devleti'ne gerekli önlemi alması için yaptığı çağrılar da dikkate alınmamış¹⁹³, bölge hiç yoktan yere elden çıkmıştı.

Binbaşı Enver Bey'in 3 aylık zorlu ve insan üstü bir uğraşla 15.000 altın harcayarak oluşturduğu 20.000 kişilik ordu¹⁹⁴ İtalyanlara öldürücü darbeyi vuracakken, başta Enver Bey olmak üzere bütün Türk subaylarının İstanbul'a çağrılması bölgedeki bütün planları alt üst etmiş, Balkan savaşları İtalya'nın imdadına yetişmiştir.

Enver Bey'in Trablusgarp'tan ayrılmadan önceki son mektubunda burayı istemeyerek terk ettiğini, çünkü vatanının refahı ve korunması için İstanbul'a gitmek zorunda kaldığını yazar. Mektuptaki şu ibareler oldukça ilginçtir ve Enver Bey'in buradan nasıl bir halet-i ruhiye içinde ayrıldığını gözler önüne serer: “ Tam yola çıkışından bir gün önce, ders görmeye gitmiş olan talebeler Bingazi'den geldiler. Milli marşlar söylüyorlardı, böyle güzellikleri olan bir memleketi terk etme düşüncesi beni öyle fena etti ki, ağlamaya başladım....”

Şevket Süreyya Aydemir de bölgede 1911'den 1919 yılı başlarına kadar süren Arap direnişinin en büyük mimarının Enver Paşa olduğunu vurguladığı gibi, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeye bir Alman denizatlısı ile Şehzade Osman Fuat Efendi'yi gönderdiğinin altını çizer¹⁹⁵.

---

¹⁹³ Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi**, s.288

¹⁹⁴ Hanioglu, **age**, s. 109

¹⁹⁵ Aydemir, c.2, s.241

Burada Suhnez Yılmaz'ın ilginç bir tespitine daha değinmek istiyoruz: “Enver Paşa'nın bazı makalelerinden de görüleceği üzere o kendisini Batılı güçlere karşı direnen bir savaşçı olarak görür ve genellikle bu mücadelede yalnız olduğunu anlatmaya çalışır. Mektuplarında şu fikre sık sık rastlanır: “Bu sefer Avrupalılara Türklerin içerisindeki vatanperverliğin ölmediğini ispat edeceğim ve sonra da düşmana nasıl hesap sorulacağını çok iyi bildiğimizi”¹⁹⁶

Trablusgarp'ın elden çıkışını imparatorluğun tasfiyesi olarak gören Batılılar da vardır¹⁹⁷. Haley, Trablusgarp'taki başarının en büyük mimarının Enver Bey olduğunun altını çizerken, ortadaki tabloyu, bir başarıdan çok mucize olarak niteler¹⁹⁸.

4.3. Balkan Savaşları ve Enver Bey

Fransız İhtilali Balkan uluslarında milliyetçilik duygularını alevlendirmiş, buna Rusya'nın da Panslavizm propagandası da eklenince Balkanlar bir alev fıçısına dönmüş, 19. yüzyıl boyunca Yunanlılar, Sırlar, Karadağlılar bağımsızlıklarını kazanmışlar, buna 1909 yılında Bulgarların da istiklali eklenmişti. Ama Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri her gün biraz daha artmaktaydı. Moskova sonunda emeline ulaşmış, dahası Balkan devletlerini bir araya getirerek Osmanlı Devleti'ni iyice köşeye sıkıştırmıştı. Osmanlı'nın 20. yüzyıl başlarında yaşayacağı Balkan hezimetini kapıdaydı artık.

Tarihler 8 Ekim 1912'yi gösterirken Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, bunu Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın savaş ilanları izlemişti. Acıdır ki, Balkan devletleri Türklere savaş ilan ettiğinde Osmanlı Devleti bütün ordularını terhis etmişti.

---

¹⁹⁶ Aksu, s.7

¹⁹⁷ Carles D. Haley(2000), **Son Savaşçı Enver Paşa**, çev: Necdet Özbek, İstanbul, s.8

¹⁹⁸ Haley, **age**, s.9

Osmanlı orduları dört cephede savaşıyordu, fakat ordu bu savaşa hazırlıklı olmadığından bütün cephelerde mağlubiyetler birbirini izlemiş, düşman Çatalca'ya kadar dayanmıştı¹⁹⁹.

Elden çıkan Rumeli'de ise durum vahimdi. Türkler ve Müslümanlar acımasızca katlediliyor, vahşet sınır tanımıyordu. Jurnal de Selanik Gazetesi'nin eski başyazarı Samuel Levi'nin şu mektubu her şeyi bütün çıplaklığıyla göz önüne sermektedir:

“ Serez'de bir Türk, Bulgarların şehre girişi sırasında üzerlerine iki defa ateş etmiş. Bu hareket istila ordularının kumandanları tarafından verilen bir izinle korkunç bir katliamın başlangıcı oldu. Kumandanlarının müsamahalı bakışları ve yerli Ortodoksların yönetimi altında yirmi dört saat müddetle Bulgar askerleri kan ve ganimet sarhoşluğu içinde öldürdüler, yağmaladılar. Bu misli görülmemiş kasaplıkta 1500'den ziyade Müslüman kesildi. Pek tabii Yahudiler de bundan kurtulamadılar.

...Kavala'da insan kırımı o kadar müthiş olmadı. Fakat haksız ve vahşi davranışları burada da devam etti. Koyunlar gibi boğazlanan Müslüman eşrafın sayısı 150'yi buldu.

Drama'da, Nusretli'de, İskeçe taraflarında, Demirhisar'da ve Hıristiyanların Müslümanlar hakkında takibatta buldukları hemen her tarafta, az çok aynı sahneler görülmüştür. Hem de subayların gözleri önünde, belki de onların istek ve emriyle.

İslam'ı mahvetmeye, İslam'ın kökünü kazımaya yemin eden bu istilacılar aşağı yukarı 70.000 Müslüman'ı öldürmüşlerdir.

İnsanın öfkesini kabartacak bir şey varsa, o da galiplere casusluk eden Osmanlı uyruklu Ortodoksların tutumudur.”²⁰⁰

Osmanlı Devleti için tek şey kalmıştı, barış istemek. Aralık 1912'de Avrupa devletlerinin de araya girmesiyle Londra Konferansı toplanmıştı. İktidardaki İngiliz Kamil Paşa Hükümeti dış politikada o kadar teslimiyetçi ve pasifti ki, Avrupalıların sunduğu bütün teklifleri kabul etmek üzereydi. Buna başta Edirne

---

¹⁹⁹ Emir Şekip Arslan, **age**, s. 305

²⁰⁰ Türkmen Parlak, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, s.78

olmak üzere bütün Doğu Trakya'yı düşmana bırakmak da dahildi. Ama Kamil Paşa Hükümeti'ni bir sürpriz bekliyordu: Babıali Baskını²⁰¹.

4. 4. Babıali Baskını ve Enver Bey(23 Ocak 1913)

Doğan Avcıoğlu'nun, "Bu sırada Enver, kır atına binerek, silahşorlarıyla birlikte Babıali'ye yürümüş ve Kamil Paşa'nın istifasını alarak Mahmut Şevket Paşa'yı iktidara getirmiştir"²⁰² diye nitelediği Babıali Baskını yakın tarihimizin belki de en önemli olaylarından, 20. yüzyıl Türk tarihinin askeri darbelerinden biridir. Öyle ki, İttihat ve Terakki bundan sonra iktidarı tamamen ele geçirecek, 1918 yılının Ekim ayına kadar 5 yıl 9 ayı aşkın bir süre Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edecektir. Bazı tarihçilerin bilgisayar oyunlarını bile gölgede bırakabilecek bir eylem diye nitelediği Babıali Baskını'na kısaca değinmek istiyoruz.

Aklın alamayacağı ölçüde cüretkar bir girişim olan Babıali Baskını²⁰³ dış politikada teslimiyetçi bir tavır sergileyen, ama buna rağmen içte başta İttihat ve Terakki olmak üzere muhalefeti susturmak için her türlü şiddetten ve ayak oyunlarından kaçınmayan iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bir tepki olarak doğmuştur. Peki neydi iktidar partisinin dış politikadaki başarısızlıkları ya da baskına sebep olan etmenler?

Osmanlı orduları Lüleburgaz Meydan Savaşı'nı kaybetmiş, Bulgar ordusu Çatalca kapılarına dayanmış, bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti devrilmiş, hükümeti kurma görevi İngiliz Kamil Paşa'ya verilmişti. Hükümetin harbiye nazırı ise herkesin korktuğu ve çekindiği Çerkez Nazım Paşa²⁰⁴ idi. Nazım Paşa İttihatçılar tarafından kandırıldığı için zamanla bu partiye tavır almaya, hatta örgüt mensupları hakkında kovuşturmalara bile katılmaya başlamıştı. Zaten baskını yapacak İttihatçıların tek çekindiği isim de Nazım Paşa idi. Nazım Paşa — İttihat

---

²⁰¹ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 71

²⁰² Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 91

²⁰³ Tefik Çavdar(1984), **Talat Paşa (Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü)**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara , s.243- 245

²⁰⁴ Aydemir, **age**, c. 2, s. 381

Terakki münasebetleri Tevfik Çavdar'ın Talat Paşa adlı eserinde genişçe anlatılmaktadır²⁰⁵.

Babialı'de bunlar yaşanırken, cepheden gelen haberler ise hiç de iyiye işaret değildi. Savaş Osmanlı için bir yenilgiden öte, bozgun ve facia olmuştu, Osmanlı orduları Rumeli'de erimiş, üstüne üstlük kolera da kara bir bulut olarak askerlerimizin üzerine çökmüştü²⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteğinin ardından taraflar büyük Avrupa devletlerinin önerisiyle Londra'da toplanmış, fakat konferanstan bir sonuç çıkmamıştı. Osmanlı çaresizdi, çizilecek Midye- Enez hattını ve Edirne'nin elden çıkışını kabul etmek üzereydi. İşte Kamil Paşa Hükümeti 23 Ocak 1913 tarihinde toplanmış, konuyu görüşmeye hazırlanmıştı. Verilecek karar belliydi, Batı Trakya elden çıktığı gibi Edirne'nin de Bulgarlara verilmesi onaylanacaktı.

Hüsamet'in Ertürk anılarında bu durumdan, yani Edirne'nin elden çıkma ihtimalinden en çok İttihatçıların etkilendiğini²⁰⁷ belirtir. Yarbay Enver Bey²⁰⁸, 12 Ocak 1912 tarihli mektubunda bu duruma açıkça tavrı alır, bu mektupta sanki bir darbenin kokusu sezilmektedir:

“ Eğer Heyet-i vükela Edirne'yi hiçbir çaba göstermeden bırakırsa orduyu terk edeceğim, açıktan açığa harp çağrısında bulunacağım, ne yapacağımı bilmiyorum, daha ziyade söylemek istemiyorum. Tavsiyelerini düşüneneğim! Vatani kurtarmak ya da şerefimle ölmek için her şeyi alt üst edeceğim. Daha iyisini kurtarmak için yıkacağım[her şeyi]! Ama bu kadar uzağa gitmeye ihtiyacım olmayacağını ümit ederim”²⁰⁹

Yarbay Enver Bey, İttihat ve Terakki'nin düşüncelerini yansıtıyordu sanki bu mektubunda. Çünkü cemiyet hükümetin icraatlarına ağır ve şiddetli tepkiler veriyor, illegal muhalefetin her türlüsüne baş vuruyordu.

İttihat ve Terakki'nin ilk toplantısı Vefa'da Emin Beşe'nin evinde yapılmış, bu toplantıya Talat(Paşa) Bey, Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Binbaşı Fethi(Okyar) Bey, Mithat Şükrü(Bleda) Bey,

---

²⁰⁵Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 91

²⁰⁶ Enver Bey 6 Haziran 1912'de Trablusgarp'ta yarbaylığa yükselmişti, (*Aydemir, c.2, s. 367*)

²⁰⁷ Şükrü Hanioglu , **age**, s. 224

²⁰⁸ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, s. 251

²⁰⁹ Cemal Kutay(1978), **Üç Paşalar Kavgası**, Yelken Matbaası, İstanbul, s. 83- 84

Yarbay Cemal(Paşa) Bey, Doktor Nazım Bey, Kara Kemal Bey katılmıştı²¹⁰. Yarbay Enver Bey ise teftişte olduğundan toplantıya katılamamış, toplantı amacına ulaşmadan dağılmıştı.

Çok geçmeden ikinci toplantı yapılmış, ateşli tartışmaların ardından Talat Bey'in, " Enver senin tedbirin nedir?" sorusuna, Enver Bey'in,

– Bir baskınla bu işi halletmek en kestirme yoldur. Babıali zorla ele geçirilmelidir. Benim aklıma başkaca tedbir gelmiyor, çünkü başka çare yoktur. Eğer bunu yapmazsak bütün yaptıklarımız boşa gidecektir...Ya her şey elimizde olmalıdır ki, Edirne'yi alabilelim yahut da kaderi beklemeli...Ama ben beklenilmesinden yana değilim... Kötüsü gelmiştir. Bunu hep söylersiniz...O halde vaziyet kötüsünün üzerine gitmektir.

sözü ile toplantıdan baskın(buna darbe de diyebiliriz) kararı çıkmıştı. Alınan karar gereği Babıali basılacak, hükümet zor kullanılarak devrilecekti. Baskının yapılacağı tarih ise 23 Ocak 1913 idi. Enver Bey 23 Ocak 1913 tarihli mektubunda darbeye değinmekte, kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu satırlarda derin bir tevekkül de göze çarpar:

"Sevgili dostum, bugün ne olacağını bilmiyorum. Dün hükümetin sarayda topladığı meclis, 60 memur ve ayan üyesi oy birliğiyle bir karar aldılar(büyük bir bölümünün itirazına rağmen): Harpten kaçınmak. Böylece kendi tedbirlerimi almaktan başka yapacak bir şeyim yok, yani hükümeti düşürmek. Her şey şimdiden hazır.

Eğer bu, memleketi kuracaksa mutlu olurum. Ölüsem vazifemi yapmış kabul ederim kendimi. Allah'a dua ediyorum, projem Türkiye'ye mutluluk getirmezse, beni öldürmesi için dua ediyorum. Allah sizi korusun – ata binmem lazım, beni bekliyorlar..."

23 Ocak 1913

Sabahın 07'si

Bundan sonrası yıldırım hızıyla gelişecekti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa toplantıyı basan İttihatçılara direnen tek devlet adamı idi.

– **P...ler!..Siz beni aldattınız. Bana söz verdiğiniz söz böyle miydi?**²¹¹

²¹⁰ Taylan Sorgun(2003), **İttihat ve Terakki(Devlet Kavgası)**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, s. 234

diye hakaretlere başlayan Nazım Paşa, sözlerinin peşini getirememiş, İttihat Terakki'nin fedailerinden Yakup Cemil tarafından öldürülmüş²¹², darbe Sadrazam Kamil Paşa'nın istifası ile amacına ulaşmıştı. Zaten Enver Paşa da darbenin tamamlandığını belirtir.

Haley Babıali Baskını'nı İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde tek güç haline getirdiğine değinir ve darbenin Talat Paşa'nın yeniden doğuşunu temin ettiğini²¹³. söyleyerek olaya farklı bir boyut katar.

Yarbay Enver Bey Kamil Paşa'dan istifa yazısını almış, zaman geçirmeden saraya gelmiş ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam atanmasına dair irade-yi seniyyeyi(padişah kararı) alarak²¹⁴ İttihat ve Terakki'nin artık padişahattan sonra ikinci otorite olduğunu ilan etmişti.

4.5. Edirne'nin Enver Bey Tarafından Kurtarılması

İttihat ve Terakki'nin Babıali Baskını'nın belki de en başta gelen gerekçesi Edirne'yi kurtarmaktı, fakat daha darbenin sıcaklığı soğumadan, kanları kurumadan 30 Mayıs 1913'te Londra'da yapılan görüşmelerde bu serhat şehri Bulgaristan'a bırakılmış, bu da iktidar partisini oldukça zor durumda bırakmıştı²¹⁵. İttihat ve Terakki erkanı o kadar zor duruma düşmüştü ki, yardıma İkinci Balkan Savaşı yetmişti. Balkan devletleri ele geçirdikleri toprakları paylaşamayınca birbirine düşmüş, Sırbistan, Romanya, Yunanistan, savaşta aslan payını alan Bulgaristan'a çullanmışlar, zor durumda kalan Bulgaristan geri çekilmeye, ele geçirdiği yerleri boşaltmaya başlamıştı. Bulgarların boşalttığı yerlerden biri de Edirne idi²¹⁶.

İşte bu durum İttihat ve Terakki'yi rahatlatmış, Cemal Bey ve Mithat Şükrü Bleda kabine üyeleriyle görüşerek hükümeti ikna etmiş, hükümet başta İngiltere olmak üzere hiçbir tehdide kulak asmadan Edirne üzerine yürünmesi emrini vermişti.

---

²¹¹ Haley, **Son Savaşçı Enver Paşa**, s.33

²¹² İsmail Hami Danişmend(1972), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul** , cilt 4, s. 400

²¹³ Haley, **age**, s. 35

²¹⁴ Babacan, (2002) "Enver Paşa", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, c. 13, s.268

²¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur(1983), **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, c 2, s.396, Ertürk, **age**, s.96

²¹⁶ Hanefi Bostan(1992), **Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.36, Babacan, agm. s. 268

²¹⁸ Ertürk, bu gönüllülerden çoğunun Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğunu belirtir, **age** s.396-400

Enver Bey başkanlığında harekete geçen kuvvetler — ki bunların çoğu gönüllüdür—²¹⁷, Bulgarların bıraktığı bölgeleri hızla ele geçirmişler, Fethi Bey Kırklareli’ni, Enver Bey de Edirne’yi kurtarmıştı²¹⁸. Artık O Edirne’nin ikinci fatihidir ve bu unvan onun şöhretine yeni halkalar ekler²¹⁹.

23 Temmuz’da Edirne’yi kurtaran Yarbay Enver Bey artık bir kahramandır ve çok yoğun duygular içindedir. Nitekim 2 Ağustos tarihli mektubunda da bu duygularını açıkça dile getirir:

“ Çocuk gibi sevinçliyim, bütün İslam dünyası bana hayran diye değil, kendimden memnun olduğum için. Bir gecede Edirne’ye girebilen tek kişi olduğum için bir de, kalelerin tamiratı hızla yapılmakta. 230 top işimize yarayacak.— — Gördünüz mü sevgili dostum, gece gündüz çalışmakta haklıyım. İşte böylece vatanın menfaatini emniyetini emanet edebileceğimiz bir ordumuz var ve bugün vazifemizi bu lanet savaşın başında olduğundan çok daha iyi yerine getirebilecek kabiliyetteyiz, bütün kaybettiklerimize rağmen.

Dünün müttefikleriyle yapılan bu harpten hoşnut olup olmadığımızı sormuşsunuz. Memleketin menfaati bakımından evet.ama kuvvetlerini insanlık için harcayabilecek binlerce gencin, kasap kıyımında gittiklerini düşününce üzülyorum.....”²²⁰

Enver Bey mektubunda Bulgarların yaptığı mezalime de değinmekte ve üzüntüsünü dile getirmektedir.

Enver Bey bundan sonra şöhret basamaklarını hızla tırmanacak, 1914 yılında Naciye Sultan ile evlenecek, bu evlilik vesilesi ile hem Osmanlı Hanedanı'nın ve hem de Halife'nin damadı olacaktı²²¹. Artık ipler Yarbay Enver Bey’in elindeydi.

Enver Bey’in bundan sonra tek hedefi vardır: Devletin iki numaralı adamı, yani erkan-ı harbiye reisliği. Ama bu çok zordur, çünkü Enver Bey henüz yarbaydır. Bu düşünceye Said Halim Paşa ve Talat Bey başta olmak üzere devletin ileri gelenleri karşı çıkınca Enver Bey hemen silahşorlarını devreye sokar. Süleyman Askeri, Yakup Cemil, Albay Afyonlu Ali (Çetinkaya), İzmitli Mümtaz, Filibeli

---

²¹⁸ Bostan, **age**, s.37

²¹⁹ Aydemir,**age**, c. 2, s. 402

²²⁰ Hanioglu, **age**, s. 24

²²¹ Aksu, **age**, s.21

Hilmi, Hüsrev Sami²²² gibi fedaileri kullanarak paşalık(tuğgeneral) rütbesine yükselir. Artık kendisini Enver Paşa diye anacağız.

Enver Paşa bundan sonra orduda temizlik hareketına girişmiş, alaylı diye anılan subayları emekliye sevk etmiş, Alman subaylarını Türk ordusunu eğitmek üzere İstanbul'a çağırmişti. Enver Paşa'nın bu faaliyetlerine Haley genişçe değinir²²³. Ayrıca orduda "Enveriye" adlı askeri başlıklar ve yine "Enveriye" denen sesli ve sessiz harflerin her birinin ayrı yazılması ile uygulanan bir yazı biçimi gibi yenilikler yapılmıştır²²⁴.

Enver Paşa'nın yaptığı bu yenilikler yeni Türk devletini kuracak olan Mustafa Kemal Atatürk'ün işini oldukça kolaylaştıracaktır, çünkü Mustafa Kemal Atatürk modern Türkiye'yi kurarken Enver Paşa'nın kadrosundan çok yararlanacaktır²²⁵.

4.6. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına Girmeden Önce Dünyanın Genel Manzarası

Temel sebebi sömürgecilik yarışı olan Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914'te "Genç Bosna" örgütüne mensup²²⁶ bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürmesiyle başlamış, peşinde acı hatıralar bırakacak olan 20. yüzyılın ilk büyük kıyımı sahne almıştı.

Savaşın başında Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan etmişti, fakat Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alan Almanya'nın tek derdi Osmanlı'yı savaşın içine çekmek²²⁷, böylece Rusya yükünden kurtulup, Avrupa cephesinde rahatlamaktı.

Almanya ile Osmanlı yakınlaşması Enver Paşa'nın özellikle Trablusgarp mektuplarına da bakılırsa 20. yüzyılın başlarında başlamıştır.

Başlangıçta özellikle Rusya ile Osmanlı'nın doğu vilayetleri üzerinde pazarlık masasına oturan Almanya²²⁸, zamanla Osmanlı'nın İngiltere, Rusya ve Fransa karşısında zor duruma düşmesinden yararlanarak Devlet-i Aliyye'ye yaklaşmış,

²²² Aydemir, *age*, c. 2, s. 414- 418

²²³ Haley, *Son Savaşçı Enver Paşa*, s. 54-60, Bostan, *age*, s.43

²²⁴ Babacan, *agm*, s. 268

²²⁵ Babacan, *agm*, s. 268

²²⁶ *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, İstanbul, cilt 1, s. 20

²²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 2, s. 382- 385

²²⁸ Bayur, *age*, s. 146

İngiltere'nin Uzakdoğu ve Hindistan topraklarını ele geçirmek için Türkiye'yi bir atlama taşı olarak görmüştü. Öyle ki, aynı Almanya yanına Avusturya- Macaristan Devleti'ni de alarak Osmanlı'ya ,

—Teslim olunuz, Avrupa'daki toprakları bırakınız, başka çareniz yok!..
diyen²²⁹ devletti.

Türkleri çantada keklik gören Almanya İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin 1913 sonlarında ittifak teşebbüsüne olumsuz yanıt vermiş²³⁰, muhatap bile almamıştı. Savaş yıllarını Filistin'de yaşamış bir kurmay binbaşının, “Almanların arzusuna katılmamak, sularında gitmemek bir musibetti. Fakat onların her dediğini yapmak da şahsen faydalı olsa bile, bu durum ordumuz, vatanımız için bir başka musibetti. İhtiyar olunacak bir hareket tarzında insan ya kendini ya da vatanın çıkarlarını feda etmek zorunda idi. Çünkü Almanlar taraftarlarını çok iyi tanırlar, kendilerine karşı çıkanları Osmanlı ordusundan veya hiç olmazsa, kendilerince önemli gördükleri işlerin başından uzaklaştırmakta zorluk çekmezlerdi.”²³¹ diye nitelediği Almanlar, Avusturya – Macaristan Devleti'nin baskısıyla Wangenheim'in ve Şansölye Betmann- Holweg'in itirazına rağmen Kayzer II. Wilhem'in emriyle 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşma imzalamıştır²³².

Wangenheim'in 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup şöyle başlıyordu: “İttifak muahedesi bugün öğleden sonra saat dörtte imzalandı. Metin gönderiliyor.”²³³

Wangenheim'in bahsettiği muahede metni, yani ittifak antlaşması şu şekildeydi:

1. Anlaşmayla bağlanan her iki taraf Avusturya - Macaristan'la, Sırbistan arasındaki mevcut anlaşmazlıkta tarafsızlıklarını muhafaza etmeyi üzerlerine alırlar.
2. Eğer Rusya fiili askerî tedbirler almak suretiyle müdahale edecek olur ve bu suretle Avusturya - Macaristan hakkında Almanya için casus foederis hali ortaya çıkarsa bu gibi vaziyette casus foederis Türkiye için de yürürlüğe girer.

---

²²⁹ Aydemir, **age**, c. 2, s. 503

²³⁰ Bostan, **age**, s. 50

²³¹ Binbaşı Vehbi((1337), **Filistin Ricatı**, Haz: İlyas Kara, Dersaadet – Matbaa-i Askeriye, s.19

²³² Babacan, agm, s. 269

²³³ Ernest Jackh(1946,), **Yükselen Hilal**, Çev: Perihan Kuturman, Uğur Kitabevi, s.37

3. Harp halinde Almanya askerî heyeti Türkiye'nin emrine bırakılacaktır. Derhal yürürlüğe girecek olan Ekselans (Türk) Harbiye Nazırıyla, Ekselans (Alman) askerî heyeti reisi arasında evvelce yapılan anlaşmaya göre Türkiye sözü geçen askerî heyete (Türk) ordusunun genel kumandasında gerçek bir nüfuz sağlayacaktır.

4. Bir tehdit olması halinde Almanya, icap ettiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun arazisini silâhla müdafaayı üstüne alır.

5. Bu anlaşma şimdiki anlaşmazlıktan çıkabilecek milletler arası kargaşalıklardan her İki memleketi korumak için adı geçen yetkili temsilciler tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girer ve 31 Aralık 1918 yılına kadar aynı suretle yürürlükte kalır.

6. Bu belge Majeste Alman Kaiser'i ve Prusya İmparatoru ile Majeste Osmanlı İmparatoru tarafından tasdik edilecektir. Tasdikli anlaşmalar imzadan sonra bir ay içinde teati edilecektir.

7. Bu anlaşma gizli kalacaktır, ancak sözü geçen her iki tarafın muvafakatinden sonra anlaşmayı yapanlardan biri tarafından açıklanabilir.

İmza:

Freiherr von Wangenheim

Said Halim (Sadrazam)

3' üncü maddeye ait not: Türkler Majeste Sultanın Türk ordusunun baş kumandanı bulunması dolayısı ile bu bendi arzu ettiler. Mamafih daha evvelden General Liman, Enver Paşa ile askerî heyete gerçek kumandayı garanti eden etraflı bir anlaşma yapmış olduğundan beni haberdar etmişti.

7'inci maddeye ait not: Sadrazam kendisinin ihtimal dahilinde bulunan devrilmesi halinde bile Türkiye'nin kayıtsız Şartsız bağlı kalması için anlaşmanın her iki hükümdar tarafından açık ve kesin bir surette tasdik edilmesini arzu ediyor.

Bunun için her şeyden evvel imparator tarafından verilmiş hususî mezuniyeti en çabuk bir surette göndermenizi rica ederim. Anlaşmanın aslını kurye ile göndermek hususunda ele geçecek en yakın bir fırsata kadar burada alıkoyuyorum.”²³⁴

Alman büyükelçisinin mektubundan anlaşılıyordu ki, Türkler için artık bir savaş kaçınılmazdı. Büyükelçi Wangenheim'in Almanya hariciyesi ile aşağıdaki

²³⁴ Ernest Jackh, *age*, s. 37- 38

yazışması hem Almanya'nın niyetini, hem de Türkleri nasıl bir tehlikenin beklediğini açıkça ortaya koyuyordu:

4.6.1. Alman Hariciye Nezaretinden Almanya'nın İstanbul Elçisine

Berlin 3 Ağustos 1914

Akdeniz'de yapılmakta olan gemi hareketlerimiz dolayısı ile ittifakın muvakkaten gizli tutulmasını Türkiye hükümetinden lütfen rica ediniz. İngiltere'nin bize karşı müdahalesi hesaba alınmak mecburiyeti baş gösterdiği andan itibaren Britanya deniz heyetinin Türk filosuna hiç bir zarar getirmemesi için gereken tedbirleri lütfen hazırlayınız. Ayrıca İngiliz sömürgelerinde bilhassa Hindistan'da İslâm parolasının da yayılması hususunu göz önünde tutunuz. Müslüman Kafkasya'nın ayaklandırılması dikkate şayandır.

Jagow

4.6.2. Almanya'nın İstanbul Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine

Tarabya, 3 Ağustos 1914

İtalya'nın durumu dolayısı ile bugün Marquis Garroni (İtalyan elçisi) ile kesin bir dille konuştum. Elçi arkadaşım ilk defa bir sefir sıfatı ile hükümetini mazur göstermeye çalıştı; fakat sonra hususî bir İtalyan vatandaşı sıfatı ile konuşarak bana, (başvekil) San Giulano'nun durumunu pek kesin bir dille takbih ettiğini ve kendisine de bu maksatla bir telgraf çekmiş olduğunu söyledi.

Garroni, İtalya'nın harekete geçmekten kaçınmasının millî gururları üzerinde ebedî bir leke olacağını söylüyor. Aylardan beri San Giulano ile aralarında anlaşmazlık hüküm sürüyor; ve biri, bir kaç gün evvel olmak üzere iki defa istifasını istemiştir, fakat her ikisi de kabul edilmemiştir. Düşüncelerini derhal telgrafla Roma'ya bildirecektir, fakat o, en sert itirazlara karşı koymağa muktedir olan San Giulano'ya Berlin'in mümkün olduğu kadar şiddetli bir tazyik yapmasını Israrla rica etmektedir. Garroni İtalya'nın en nihayet (Üçlü İttifakla birlikte) hareket edeceğine inanmaktadır.

Wangenheim

4.6.3.İstanbul'daki Alman Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine

Tarabya, 3 Ağustos 1914

Enver Paşa ve General Liman burada dokta bulunan telsizle teçhiz edilmiş kıymetli üç vapurun zaptı için Rusya'ya derhal harp ilânını arzu ediyorlar. Sadrazam ve (şifre çözülememiştir) böyle bir harekete karşı;

(1) Türkiye'nin ilân edilmiş olan seferberliği henüz bitmemiş olmasından,

(2) Bulgaristan durumunun belli olmamasından ve Bulgaristan olmaksızın doğrudan doğruya bir müdahalenin imkânsız bulunmasından,

(3) harp ilânından sonra (İngiltere'de inşa edilmiş, Türk harp gemisi Osman'ın İngiltere tarafından alıkonacağından korkmakta olduğumuzdan muhalifiz.

General Liman'a, Bulgaristan tarafından bize iltihak etmek üzere verilecek kararı bildiren tafsilatlı raporu beklemesini tavsiye ettim. Buradaki Avusturya Elçiliğine gönderilmiş olan bir telgrafa göre, Bulgaristan'ın Türkiye sefirinin Bâb-ı Ali ile akdedilecek anlaşma müzakerelerine, Pallavicini ve tarafından desteklenmek üzere yeniden başlanması gerektir.

Bulgar elçisinin hu hususta bir talimat alıp almadığı hakkında şimdiye kadar bize bir tebligat yapılmamıştır. Her şey Bulgaristan'ın vereceği kararlarda, girişeceği işlerde göstereceği sürate bağlıdır. Romanya, Türkiye ve Bulgaristan'ın Basarabya'nın zaptında kendisine yardımda bulunacakları hakkında ümit uyandırılması mümkün görülmektedir.

General Liman'ın, Umumî Karargâhtan mümkün olduğu kadar çabuk direktifler alması son derece önemlidir.

Wangenheim

4.6.4 Alman Bahriye Nazırından Alman Hariciye Nazırına

Berlin, 3 Ağustos 1914

İstanbul elçisine aşağıdaki hususları en kısa zamanda lütfen bildiriniz.

İttifak muahedесinin resmen ilânı üzerine Goeben ve Breslau'ya hemen İstanbul'a hareket etmeleri emredildi. Amiral Souchon'a Türk filosuna kumanda etmek üzere Türklerin emrine girmesine müsaade ettim. Alman personelinden faydalanmak suretiyle Türk filosuna yardım edip edemeyeceğimizi kablo ile bildirmenizi rica ederim.

von Tirpitz

4.6.5. Alman Hariciye Nezaretinden Almanya'nın İstanbul Elçisine

Berlin, 4 Ağustos 1914

Büyük Britanya bugün yarın bize harp ilân edecektir. Bu gibi bir İngiliz hareketinin tesiriyle Bâb-ı Ali'nin en son dakikada bizden kaçmasının önüne geçilmesi için Türkiye'nin, eğer mümkünse hemen bugün Rusya'ya harp ilân etmesi pek büyük bir ehemmiyete haiz bulunmaktadır.

Jagow²³⁵

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu kararı çok eleştirilecek, Türk- Alman ittifakı ağır tepkilere muhatap olacaktır. Peki neydi Osmanlı- Almanya ittifakının iç yüzü? Dönemin canlı şahitlerinden gazeteci Ziya Şakir(1853- 195), “Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?” adlı eserinde Osmanlı yöneticilerinin Almanya'yı isteyerek tercih etmediklerini, tam tersine yalnızlığa terk edildiğinden dolayı savaşa Almanya yanında girmek zorunda kaldıklarını²³⁶ belirtir.

Cemal Paşa ile Talat Paşa'nın Avrupa'dan eli boş döndüğünü, bunun üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa ve Enver Paşa'nın bir saati aşkın bir görüşme yaptıktan sonra Alman Büyükelçisi Wangenheim'e gittiklerini²³⁷ belirten yazar, Enver ve Talat Paşaların görüşmeden oldukça mutlu ayrıldıklarını söyler.

General Ali İhsan Sabis Paşa da devlet erkanının savaşa girmekte görüş ayrılıklarına düştüğünü söyler. Sabis Paşa'ya göre ortada dört grup vardır: Birinci

²³⁵Jackh, *age*, s. 39- 41

²³⁶ Ziya Şakir(2007), *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, Çatı Yayıncılık, İstanbul , s. 15-18

²³⁷Ziya Şakir, *age*, s. 19- 20

grup Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Paşa'dan oluşuyordu, bunlar savaşın mutlaka Almanya tarafından kazanılacağına inanıyordu. İkinci grubun başını Maliye Nazırı Cavit Bey ve Süleyman Elbistani çekiyordu. Cemal Paşa da başlangıçta bu gruba dahildi. Bunlar biraz beklenilmesini, duruma göre hareket edilmesini savunmaktaydı. Üçüncü grup ise Çürüksulu Mahmut Paşa ve Oskan Efendi'den müteşekkildi. Bu grup ne pahasına olursa olsun Devlet-i Aliyye'nin tarafsız kalmasını vurguluyorlardı. Maarif Nazırı Şükrü Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Adliye Nazırı İbrahim Bey'in başını çektiği dördüncü grup ise hala kararsızdı, bir anlamda etliye sütlüye karışmayan gruptu²³⁸.

Hamidiye kahramanı Rauf Orbay ise olaya biraz daha farklı yaklaşır. Enver Paşa'nın Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla suçlandığını belirten Orbay, “ Zira biz umumi harbe girmemiş olsaydık, o zaman İngilizlerin müttefiki olan Ruslar Türkiye'ye girerlerdi. Biz eğer harbe girmemiş olsaydık, Rusya'da Bolşeviklik inkılabı olmaz, Çarlık idaresi devam eder ve bu idare hele büyük bir harbin galibi olunca, öteden beri göz diktiği Boğazlar ve İstanbul'u mutlaka ele geçirme yolunu tutardı. Öte yandan müttefikimiz olan Almanlar da para veriyorlar, top veriyorlar ve harbe girmemizi istiyorlardı. Pek sıkışmış durumdakilerin bu istekleri idare edilemezdi. Zira o zaman Almanlar biz bırakmış olsalardı, bittik demekti.

Kısacası bizim 1914'te Birinci Cihan Harbi'ne girmemiz bence katiyen zaruri idi.”²³⁹ diyerek olaya farklı bir boyut getirmektedir. Bu yaklaşıma biz, Rauf Orbay da olaya Enver Paşa gözüyle bakıyordu desek, yerinde bir tabir kullanmış oluruz.

Şevket Süreyya Aydemir ise Osmanlı'nın içine düştüğü bu çıkmazı “İstanbul bocalıyor”²⁴⁰ diye resmeder.

Evet Türkler için en büyük tehlike yalnızlık ve bir ortak bulamamaktı. Özellikle İstanbul'da ve Boğazlarda gözü olan Rusya'nın varlığı ve tehdidi²⁴¹, İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafından paraları peşin olarak ödenen “Reşadiye” gemisinin

---

²³⁸ Ali İhsan Sabis(1990), **Birinci Dünya Harbi**, Nehir Yayınları, İstanbul, c. 2, s. 52- 53
Cemal Kutay(1992), **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay**, Kazancı Kitap, İstanbul , s. 29

²⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **age**, c.2, s. 504

²⁴¹ Cemal Paşa(1959), **Hatıralar: İttihat- Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, Haz: Behçet Cemal, İstanbul , s. 126- 127, Sabis, **age**, c.1, s. 31-33

üzerine yatması²⁴², Balkan devletlerine kaptırılan topraklar Türkleri Almanya'ya biraz daha yaklaştırmıştı.

Hüsamettin Ertürk Enver Paşa'nın Rumeli'nin kaybına tahammül edemediğini, Manastır'ı unutamadığını vurgular ve Enver Paşa'nın kendisine şu sözleri söylediğini nakleder:

— Hüsam! Ecdat kanı ile sulanmış o ovaları insan nasıl unuttur! Tam dört yüz sene, Türk akıncılarının at koşturdukları o meydanları; camilerimiz, türbelerimiz, tekkelerimiz, köprülerimiz ve kalelerimizle onları dünkü uşaklarımıza bırakmak ve Rumeli'den kovularak Anadolu'ya geçmek, insanın tahammül edemeyeceği bir şeydir. Bulgarlardan, Yunanlılardan Karadağlılardan intikam almak için ömrümün bundan sonraki yıllarını seve seve fedaya hazırım...²⁴³

Bir tarafta Enver Paşa'nın son on yılda kaybedilen toprakları ele geçirme, Rusya'ya haddini bildirme duygusallığı, diğer yanda devlet erkanının nerede duracağını, hangi safta yer alacağını netleştirememeye handikabı Genç Türkler hükümetini iyice bocalatmakta, tehlikenin yaklaşan ayak sesleri, karşısında kararsız bir kadro bulmaktadır.

Ama devlet yönetiminin iki başat adamı Enver ve Talat Paşalar kararlıydı, Osmanlı savaşa girmeliydi. Son gelen haberler Enver Paşa'nın haklı olduğunu ortaya koyar gibiydi sanki: Almanlar Tannenberg Muharebesi'nde Rusları hezimete uğratmış, yüz yıllardır Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ve artık İstanbul sınırlarına kadar inmiş olan Rus yayılmacılığı büyük bir yara almıştı.

Savaşı Almanya'nın galip bitirmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin de bundan büyük çıkarlar sağlayabileceği, kaybedilen toprakları geri aldığı gibi Rus tehdidinden de muaf olacağını görmek Enver Paşa'yı heyecanlandırmıştı. Hemen Almanya'nın yananda yer almak gerekiyordu, eğer geç kalınırsa bütün planlar suya düşer ve Osmanlı tamamıyla yok olmak ile karşı karşıya kalabilirdi. O yüzden savaşa girmek için belki de biraz acele etmek gerekiyordu²⁴⁴. Enver Paşa'ya göre savaş en

---

²⁴² Emir Şekip Arslan, **age**, s. 326

²⁴³ Aydemir, **age**, c.2, s. 506

²⁴⁴ Kenan Aksu, **age**, s. 23

fazla altı hafta sürecekti²⁴⁵, çünkü Almanya batı cephesinde Fransız ordularına da ağır darbe vurmuştu.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya göre ise savaş İttihat ve Terakki Partisi'ne yepyeni fırsatlar verecekti, bu da ekonomik bağımsızlık imkanı idi²⁴⁶. Asırlardır Osmanlı Türk Devleti'nin kollarını bağlayan, onu yıkımın eşiğine sürükleyen etkenlerin başında gelen kapitülasyonlar kaldırılacak, ülke ve millet rahat bir nefes alacaktı. Böyle bir manzara başta Talat Paşa olmak üzere bütün İttihat ve Terakki mensuplarının ortak hayali ve ülküsü idi²⁴⁷. Bu durum Almanya'nın pek hoşuna gitmese de Berlin buna geçici olarak ses çıkarmayacaktı.

Fakat bu durum bir çözüm olmayacaktı, çünkü Almanlar savaş boyunca Anadolu coğrafyasının bütün kaynaklarını sömüreceklerdir. Bu durumu Binbaşı Vehbi Bey eserinde bütün çıplaklığıyla anlatır. Varlık içinde yokluk çektiğimizi, askerlerimizin acınacak durumunu dile getiren Vehbi Bey'in şu satırları ne kadar acıdır:

“ Ambarlar ağızlarına kadar dolu idi. Bunlar şimdiye kadar geçen kıtaların ihtiyacı kadar alıp, geri kalanını bıraktıkları iâşe idi. Şam'a varıncaya kadar rastladığımız diğer menzil noktalarında da hemen aşağı yukarı aynı miktarda erzak ve hububat mevcuttu. Filistin savaş cephesi gerisinde böyle erzak dolu menziller bulunduğu göre, biz neden iâşe yüzünden bu kadar zorluklar yaşamıştık? Neden özellikle günlerce hayvanlarımız arpasız, samansız kalmıştı? Nakliye araçları yetersiz deniyordu, çünkü Anadolu demiryolları Almanların şarabını, şampanyasını, parasını, daha bilmem nelerini taşımaktan başka bir şeye zaman ve fırsat bulamıyordu da ondan.

Diğer taraftan da Anadolu'dan, Arabistan'dan, Almanya'ya arpa ve buğdaylar taşındığı söyleniyordu. Hemen her Alman neferinin, her Alman subayının Almanya'da bıraktığı ailesini beslemek için postalara her hafta beşer kilo ağırlığında etten, yumurtadan, fasulyeden, yağdan, peynirden...oluşan binlerce paket yığılıyordu.

Sanki Almanlar, savaşmaktan çok hem kendilerini, hem Almanya'daki ailelerini beslemek için memleketimize gelmişlerdi. İzmir'in, Suriye'nin üzüm ve incirlerinin en iyisini, Türkiye'nin ekmeklerinin en kalitelisini onlar yiyor, bomentleri biralarını onlar içiyordu. Türk askeri, mesela

---

²⁴⁵ Sabis, **age**, c.2, s. 53

²⁴⁶ Tefvik Çavdar, **Talat Paşa**, s. 331

²⁴⁷ Çavdar, **age**, s.333

başkenti İstanbul'da bile tuzlu balıkla geçinirken, Almanların sofrasından en genç dana etlerinden kızartmalar eksik olmuyordu.

Bütün Türkiye demiryolları Almanların elindeydi. Sevkiyat ve nakliyatın tertip ve düzeni hep onlara aitti. Başı bozuk olsun, subay olsun Türkleri ya Türklere ait eşyayı taşıma keyfi ve iradesi onlara aitti. Bu izni alabilen Türkler de öyle her istedikleri yere oturamazlardı. Bazen üçüncü mevkilere, fakat çoğunlukla eşya vagonlarına istif edilirdi. Ama kendilerine, kendi asker ve subaylarına gelince, en iyi yerler onlara ayrılmıştı. Askerlerini subay mevkilerinde taşırlar, trene binecek Almanlar, iki üç subaydan da ibaret olsa, birinci sınıf bir kompartıman bulunamazsa, bir hastane arabası eklenerek ferah, gösterişli bir şekilde yolculuk yaparlardı. Türk subaylarından, bir büyük kumandan, bir paşa da olsa yer bulamaz, şu üç kişinin arasında yolculuk yapamazdı. Türk topraklarına asker kılığında giren her Alman, daima bir Alman askeri veya Alman subayı değildi. Çoğunlukla bir komisyoncu, bir ticaret komisyoncusu veya bir ziraat, maden orman uzmanı idi. Bunlar kısmen bir taraftan Almanya'daki açları beslemek için kaynak arar ve bulur, ülkelerine sevk eder, bir kısmı da topraklarımızın tarıma uygunluğunu inceler, yeraltında gizli kalmış zenginliklerimizi araştırırdı. Savaş daha sonuçlanmadan Türkiye sanki bir Alman sömürgesi olmuştu. Almanların emellerini ve hırslarını burada dile getirmenin bir işe yaramayacağı inancındayım. Türk köylüleri bile bu adamların ne olduğunu görmüş, bellemiştir. İsterseniz söz buraya gelmişken birine değinelim:

Bu menzil noktalarından geçen kıtalar doğal olarak taşıyabileceği miktardan fazlasını alamıyordu. Ordu çekilir çekilmez bu ambarların içindekileri fellahlar (zenci, siyah Araplar), yağma ediyorlardı. Erbit, Deria, Muzeypir, Şeyh Mesken, Ezra, Mahce, Kisve gibi güzergaha rastlayan yerlerde, menzillerde, beş on kazan kaynayıp da aç, perişan, günlerce geri çekilen ve yine o halde bile düzenini ve disiplinini bozmamak için ne gerekirse yapan Türk ordusuna bir sıcak çorba pişirilemez miydi? Bu görev –başında Alman generali Liman Von Sanders'in bulunduğu- Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın idi.²⁴⁸

Vehbi Bey savaşı en sıcak şekilde yaşamış, bütün zorlukları askerleriyle paylaşmış idealist ve vatanına derinden bağlı bir Türk subayıdır. Alman generallerin ve subayların tavırları onu isyan noktasına getirmiştir:

“Almanlara gelince, bunların yaptıkları “Müşterek Gaye” namına da olsa, Türklerin menfaati ikinci plana atılıyor, her şey Almanlığa yönelik oluyordu. Yani Almanya'nın çıkarları hep ön plandaydı. Almanların Avrupa topraklarında yükünü hafifletebilmek, düşman ordusundan mümkün

²⁴⁸ Kurmay Binbaşı Vehbi, *age*, s. 36- 37

olduğu kadar Türk cephelerine büyük kuvvetler çekebilmek için vakitli vakitsiz, gerekli gereksiz saldırıları en çok bunlar planlar ve başkumandanlık makamını da gerek görürlerse kendi sularına çekmeye kolaylıkla muvaffak olurlardı.”²⁴⁹

Vehbi Bey’in verdiği bilgilere göre Almanlar gıda sevkiyatında da ordumuza büyük zararlar vermişler, hep kendilerini düşünmüşlerdi:

“Bir de tutalım ki İstanbul’dan, ya başka menzil merkezlerinden ordular namına sevk olunan erzak yüklü vagonlar -eğer muhteviyatı şeker gibi tatlı ise ne mutlu!- çoğunlukla istenilen bölgeye güvenli bir şekilde ulaştırılamazdı. Toroslar, erzak sevkiyatı için en tehlikeli bölgelerin başında geliyordu. Almanlar burada neler icat etmemişlerdi ki: Ucu çengelli organlarla üstü açık vagonlardan karanlıkta kim farkına varır- çuvalları çekmek, düşürmek, Pozanti’da, Gülek’te sevkiyat sırasını bekleyen vagonların dibini delerek yükleri aşırarak, Türk subayların eşyalarını ve bavullarını çalmak, sabun çuvallarını boşaltıp yerine taş koymak, gaz, benzin tenekelerine su doldurmak...

Dekovil(küçük demiryolu hattı) hattının gümrük resminden böylece kurtulduktan sonra vagonlar birer defa da Halep, Irak, Şam civarlarında tartaklanıyordu. Ve nihayet elde ne kalırsa o da ordulara nasip oluyordu. Bu arada bir iki vagon dolusu şekerin ancak beş altı yüz kilodan ibaret olarak cephelere gelebildiğini hatırlatmak istiyorum. Hatta bir kere, bulunduğum kolorduda subay başına on yedi gram şeker dağıtılabilmişti. Aylarca bekledikten sonra bir kahve içmek değil mi? Bu kadar küçük bir rakam başka hangi anlama gelebilirdi ki? Bir kıta kumandanı olup da menzillerden bir veya birkaçı üzerinde nüfuz sahibi olabildiniz mi, kıtanızı en iyi şekilde besleyebildiniz. Şayet olamazsanız, kendinizi de askerlerinizi de her türlü mahrumiyetlerle burun buruna bırakırdınız. Kısacası nüfuz sahibi olmak, kanunun, nizamların, kararnamelerin üzerindedir. Özellikle başkumandanın, genel levazimat reisinin sevgisine mazhar olanların idaresi altında olmak eşi bulunmaz bir bahtiyarlıktı.

Almanlarla hoş geçinmek de ayrıca bir mutluluk sebebiydi. Onlar paraca, erzakça ne isterlerse anında tedarik ederler, kimleri inha ederlerse (bir göreve tayin veya bir maaşa terfi için yazılan yazı) kabul ettirirlerdi. Terfi, terakki, için de sadece gayret, hizmet yeterli değildi. Bu saydığımız özel şartlar birilerinin faydalanması ve yükselmesi için adeta yeter sebepti.”²⁵⁰

İşte biz böyle bir ortakla savaşa girecek ve “müşterek gaye” için onlarla kader birliği yapacaktık.

4. 7. Osmanlı Devleti’nin Savaşa Girmesi

²⁴⁹ Kurmay Binbaşı Vehbi, **age**, s. 18-19

²⁵⁰ Kurmay Binbaşı Vehbi, **age**, s. 14- 15

Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişse de, herhangi bir tehlike ihtimaline karşı teyakkuz halindeydi ve 1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan gece seferberlik kararı almış²⁵¹, çok geçmeden 5 Eylül'de de Sadrazam Sait Halim Paşa'nın teklifiyle kapitülasyonları tek taraflı kaldırılmasına karar vermişti²⁵². Başta Talat Paşa olmak üzere bütün İttihatçıların rüyası şimdilik gerçekleşmişti.

Ama Türk halkını oldukça memnun edecek bu kararın sevinci fazla sürmeyecek, 10 Ağustos 1914'te Akdeniz'deki İngiliz donanmasının önünden kaçan Amiral Souchon komutasındaki iki Alman savaş gemisi Rus limanlarını bombardıman ederek 30 Ekim'de Osmanlı Devleti'ni ateşe atacaktırlar.

Tarih 10 Ağustos 1914, saat 05.45'dir. Aydemir'in davetsiz misafirler dediği Goeben ve Breslau gemileri Amiral Souchon komutasında Çanakkale Boğazı önlerine gelir²⁵³. Osmanlı savaşın başında tarafsızlığını ilan ettiğinden bu iki gemiyi kabul edemezdi, ama Enver Paşa'nın emriyle bu gemileri satın aldığı ilan etmiş ve güvenli bir bölgeye çekmiş²⁵⁴, dahası Boğazları kapatmıştı. Bu durum Rusya'nın dünya ile bağlantısının da kesilmesi demektir²⁵⁵. O tarihlerde Amiral Souchon'un filosunda bir teğmen olan geleceğin büyükamirali Dönitz, Hayat Tarihi Mecmuası'nda yayınladığı hatıralarında gemilerin sığınma hikayesini ve daha sonra yaşananları genişçe kaleme almıştır:

“ 1914 yılı Ekim ayıydı.

Boğaziçi'nde muhteşem saraylar, beyaz evler, sivri minareler ve koyu siyah servili boz renkli tepelerin önünde iki gri gemi yatıyordu.”²⁵⁶

Hatıralarına bu cümlelerle başlayan Dönitz, ilerleyen satırlarında Alman gemilerinin Türk tabiiyetine girişine değinmiş, Yavuz ve Midilli'nin eğitim amacıyla Karadeniz'e nasıl açıldığını ve bu yolculuk sırasında yaşananları genişçe anlatmış²⁵⁷, ardından da Novorosisk baskınına değinmiştir.

---

²⁵¹ Bayur, **age**, cilt 3 ,s. 161-162

²⁵² Cemal Paşa, **age**, s. 130- 132, Sabis, **age**, c.1, s. 70

²⁵³ Aydemir, **age**, c. 2, s. 530

²⁵⁴ Bostan, **age** , s. 54

²⁵⁵ **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, cilt 1, s. 236

²⁵⁶ “Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları”(1966), Çeviren: Mete Canitez, **Hayat Tarihi Mecmuası**, İstanbul, Şubat, c.1, sayı 1, s. 7

²⁵⁷ “Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları”, s. 8-12

Midilli gemisinin Novorosisk baskının ardından, torpidobotlar Ödesa limanına girerek Donetz adlı bir Rus gambotunu, Yavuz da önce bir Ruslara ait bir muhribi, ardından Pruth adlı bir mayın gemisini batırmış ve Sivastopol limanını bombardıman etmişti²⁵⁸.

Amiral Souchon komutasındaki Alman gemilerinin bu baskını dünya gündemine bir bomba gibi düşmüş, Osmanlı istemeyerek de olsa bir savaşın içinde kendini bulmuştu²⁵⁹.

Öte yandan bu durum Osmanlı yönetimini de telaş ve panik içinde bırakmıştı. Nitekim Sait Halim Paşa 29 Ekim akşamı kabineyi toplamış, kendisinden habersiz işler yapıldığını ve devletin tarafsız kalması gerektiğini söylemiş, aksi takdirde başbakanlıktan çekileceğini kabine üyelerine bildirmişti²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne girişi hala tarihçilerimizin gündemindedir ve büyük çoğunluk başta Talat Paşa olmak üzere²⁶¹, bu işten Enver Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Dahası Cemal Paşa'nın bile bu işin içinde olduğunu söyleyenler vardır²⁶².

Şevket Süreyya Aydemir ise Genelkurmay Harp Tarihi neşriyatlarına dayanarak Karadeniz olaylarının Enver Paşa'nın bilgisi dairesinde gerçekleştiğini söyler. Enver Paşa'nın gizli emrini Aydemir şu satırlarla verir: "Türk filosu Karadeniz'de zorla hakimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız. Nerede bulursanız harp ilan edilmeksizin vurunuz."²⁶³

Ama işin bir de Enver Paşa cenahı vardı, Enver Paşa, yukarıda andığımız toplantıda olaydan haberdar olmadığını yeminle beyan etmişti²⁶⁴.

Enver Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarından Yarbay Hüsamettin Ertürk de Paşa ile aynı görüştedir. "Birinci Dünya Harbi'ne isteyerek girmedik" diye söze başlayan Hüsamettin Bey, şöyle devam eder: " Bu Karadeniz faciası vuku bulmakla Alman Erkan-ı Harbiyesi'nin, Türkiye'yi zorla kendileri tarafında harbe sokmak

---

²⁵⁸ "Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları"(1966), Çeviren: Mete Canitez, **Hayat Tarihi Mecmuası**, İstanbul, Mart, cilt 1, Sayı 2, sh. 16, Ziya Şakir, **Birinci Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik?**, s. 288- 293, Bayur, **age**, c. 3, s. 238- 240

²⁵⁹ Aydemir, **age**, c.2, s. 562

²⁶⁰ Bostan, **age** s. 55

²⁶¹ Çavdar, s. 340

²⁶² Bayur, cilt 3,kısım 1, sh. 235, Sabis, s. 61, Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, aktaran Kenan Aksu, s. 27, Kutay, **Üç Paşalar Kavgası**, s. 204

²⁶³ Aydemir, **age**, c. 2, s. 563

²⁶⁴ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951, s. 116

tasavvuru, kuvveden fiile çıkmış, olanlar olmuştu. Harp evvela bir Kurban Bayramı'nın arifesinde 29 Birinci teşrin(Kasım) 1914'te Rusya ile aramızda başlamış, buna Rusya'nın müttefikleri sıfatı ile İngiltere ve Fransa da katılmıştı. Fakat tarihlerde görülen, bunu Enver Paşa'nın düşündüğü ve dostu Alman İmparatoru II. Wilhem'e bir cemile olsun diye Osmanlı İmparatorluğu'nu kasten savaşa soktuğu şeklindeki mütalaanın, tamamen yanlış ve yalan olduğunu söylemek zorundayım. Sivastopol'un bombardıman edildiği haberinin Harbiye Nezareti'ne geldiği gün, en çok hiddetlenen, şaşırın gene Enver Paşa olmuş,

— Bunu niçin yaptılar? Buna niçin meydan verildi? diye bağıra bağıra odasında bir aşağı bir yukarı gezinmişti.”²⁶⁵ Padişah V. Mehmet Reşat olaydan ertesi gün, yani Kurban Bayramı töreninde haberdar olabilmış²⁶⁶, çok geçmeden de Sadrazam Sait Halim Paşa görevinden istifa etmişti²⁶⁷. Ama Talat, Enver ve Cemal Paşaların araya girmesi ve kendisine gerekli güvenceyi vermeleri sonucu Sadrazam istifa kararını geri almış²⁶⁸, ama Maliye Nazırı Cavit Bey, Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Bey, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Büstani Bey'in istifasını önüne geçilememişti²⁶⁹.

Evet Osmanlı Devleti Enver Paşa, Talat Paşa, Sait Halim Paşa, Cemal Paşa ve Halil Paşa beşlisi tarafından savaşa sokulmuş²⁷⁰, 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti²⁷¹. Bu sırada Sofya'da bulunan Yarbay Mustafa Kemal'in de Almanya ile birlikte savaşa girmenin Türkiye'ye zarar vereceğini belirttiğini vurgulamak istiyoruz²⁷². Ayrıca Mustafa Kemal'in bir mektubunu da eserin sonunda vereceğiz(Ek 1).

4.8. Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı

²⁶⁵ Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 117, ayrıca Rauf Orbay da Hüsametdin Bey'le aynı doğrultuda görüşler ileri sürer, Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılıımızda Bir İnsanımız**, s.31

²⁶⁶ Türkgeldi, **age**, s. 116, Kutay, **Üç Paşalar Kavgası**, s. 208, Ziya Şakir, **age**, s. 295- 296

²⁶⁷ Bostan, **age**, s. 56

²⁶⁸ Ziya Şakir, **age**, s. 297, Cemal Paşa, **Hatıralar**, s.150, Türkgeldi, **age**, s. 116, Çavdar, Talat Paşa, 340

²⁶⁹ Cemal Paşa, **age**, s. 151, Türkgeldi, **age**, s. 151, Bostan, **age**, s. 57, Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi**, s.331

²⁷⁰ Babacan, “agm”, s. 270

²⁷¹ Bayur, **age**, cilt 3, kısım 1, s. 260

²⁷² **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, c. 1, s. 141

Hiç şüphe yok ki Enver Paşa'nın hayatını şekillendiren olayların başında belki de Sarıkamış Faciası gelir. Bu olay bir anlamda Paşa'nın hayatındaki düşüşün başlangıcıdır da. Manastır'da dağa çıkışıyla birlikte Osmanlı coğrafyasında yıldızı parlayan Enver Paşa, bu olayla birlikte çıktığı zirveden yavaş yavaş düşmeye başlamıştır aynı zamanda.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunun düşmandan çok dondurucu soğuğa teslim olduğu, açlık ve hastalıklara yenik düştüğü facianın adıdır Sarıkamış²⁷³.

Sadece büyük bir asker kaybı olmayıp etkileri günümüze kadar da sürecek olan bu hareket sonunda Kafkasya dengeleri Rusların lehine bozulmuş, Doğu Anadolu Bölgesi düşman işgaline uğramıştır. Dahası bölgenin eli silah tutan gençleri bu savaşta şehit olmuş, bu durum bölgede ermeni katliamlarını doğurmuş, maddi ve manevi kayıplar birbirini izlemiştir.

Kafkasya Cephesi Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda açtığı ilk cephedir, Kafkasya savaşları Rusların 1 Kasım 1914'te Osmanlı sınırına saldırmasıyla başlamıştır. 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın fazla direnmeden geri çekilmesi Rusya'nın işini kolaylaştırmış, Rus orduları Köprüköy'e kadar ilerlemişlerdir²⁷⁴. Rusların amacı Karadeniz'de topa tutulan limanlarının intikamını almaktı, fakat kuvvetlerini büyük çoğunluğu Almanya ile savaşta bulunan Rusya'nın bölgede – Osmanlı ile karşılaştırıldığı zaman – öyle fazla kuvveti yoktu. Enver Paşa'nın amacı da Rusya'nın bu zaafından faydalanmaktı.

Enver Paşa bundan dolayıdır ki, Rus orduları karşısında pasif kalmak istemiyor, saldırı politikası izlemeyi uygun buluyordu. Bundan dolayı olaya hemen müdahale etmiş, 3. Ordu'nun Köprüköy'e saldırmasını emretmişti. Köprüköy savaşları 3. Ordu'nun saldırısıyla tekrar başlamış, Rus ordusu karşısında kısmi de olsa başarılar elde edilmişti. Artık Osmanlı Sarıkamış hareketinin düğmesine basmıştır. Peki neydi hareketin amacı ve iç yüzü?

Enver Paşa'ya göre Köprüköy savaşlarındaki başarılar yetersizdi. Artık cephe savaşları terk edilmeli, düşmanın tamamen imhasına girişilmeliydi. Paşa bu amaçla

---

²⁷³ Tuncay Öğün,(2002) “Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekatı ve Sonuçları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.13, s.398

²⁷⁴ Öğün, agm, s. 398

15 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'e varmış, 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile durumu değerlendirmiş²⁷⁵, Hasan İzzet Paşa'ya gerekli talimatları verdikten sonra Erzurum'a geçmiştir.

Osmanlı'nın bu saldırısı Almanların hararetle arzuladıkları bir durumdu²⁷⁶. Bu arzu Almanların Rus Transkafkasyası'na Osmanlıların saldırısı ile ulaşacaklarına olan inançlarının bir kaynaklanmaktaydı²⁷⁷.

Enver Paşa'nın hedefleri ise bambaşka idi: O bu kuşatma ile Aras vadisindeki Rus kuvvetlerini imha edip Kafkas halklarına ulaşmayı ve böylece çıkacak büyük bir Türk ayaklanması ile²⁷⁸ Rusya'nın ve İran'ın çökertileceğine inanıyordu. Paşa'nın amaçlarından biri de 2 asırdan fazla Türk'e musallat olan Ruslardan intikam almaktı²⁷⁹. Nitekim Enver Paşa 20 Aralık'ta eşi Naciye Sultan'a yazdığı mektupta bu duygularını çok net şekilde ifade edecektir:

Güzelciğim,

Bir günde mevziler ve askerinin bir kısmını gördüm. Hepsi hazır, düşmana yine gece bir baskın yapmışlar. Uzaktan Allah Allah sesi üzerine siperlerini bırakıp düşman kaçmış. İnşallah bunlar iyiye alamet. Allah büyüktür. İnşallah bütün Moskoflardan intikamımızı aldığımızı gösterecektir. Bu akşam yine sarayı aratıyorum. Bulur da doğruca sıhhat haberinizi alırsam biraz müteselli olacağım....

Sizi öper Cenabı Hakka tevdi ederim. Ruhum.

Enver'in.²⁸⁰

Üçüncü Ordu'ya yapacağı hareketin krokisini çizdiren Enver Paşa'nın planı şöyle idi: Kendisi bizzat anayol istikametinden ve cepheden 11. Kolordu ile Rusları oyalayacak, 9. ve 10. Kolordular sola doğru ve dağlar üzerinden uzunca bir

---

²⁷⁵ Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, c.1.s. 262

²⁷⁶ Joseph Pomiankowski(1990), **Osmanlı'nın Çöküşü**, İstanbul, s. 90

²⁷⁷ Erik Jan Zürcher(1993), **Modern Türkiye'nin Tarihi**, çev: Yasemin Soner Gönen, İstanbul, s. 168,

²⁷⁸ Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, sh. 50, Aydemir, cilt 3, s.125

²⁷⁹ Aksu, **age**, sh. 30

²⁸⁰ Ari İnan(1997), **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, İmge Kitabevi, Ankara, s. 191

yürüyüşle Sarıkamış'ta Rusları yandan ve arkadan çevirecek, bu arada 3. Ordu da Kars'ı ele geçirecekti²⁸¹.

Enver Paşa'nın bu planı gerçekte mükemmeldi, fakat komutanların büyük çoğunluğu başarıya inanmıyordu, bu durum da Paşa'yı bazı kararlar almaya zorlamıştı. Onuncu Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'yı emekli edip yerine Giresunlu İhsan Paşa'yı atamış²⁸², Hasan İzzet Paşa istifa etmiş²⁸³, General Bronsart 3. Ordu Kurmay Başkanlığı'na, Yarbay Guze onun yardımcılığına, Yarbay Feldman da Harekat Şube Müdürlüğü'ne atanmıştı²⁸⁴.

Enver Paşa'nın eşine yazdığı mektuba bakınca onun bu konudaki düşüncelerini oldukça net olarak görebiliyoruz:

"Naciye, güzel melek! Bak ben yakında avdeti umarken şimdi zuhur eden bir hal beni daha bir müddetçik buraya bağladı. 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa orduyu idare için kendisinde cesaret göremediğini söylüyor. Akşamki telgrafından bunu anlayanca bugün hemen buraya geldim. Hepsini itiraf etti. Bunun üzerine kendisini derhal tekaüt etmek lazımdı. Fakat vazgeçtim. Şimdilik İstanbul'a göndermekle iktifa ettim. Fakat herhalde tekaüt olacak. Bakınız hep umduğum adamlar böyle çıkıyor. Ne yapalım yeni iş yeni adam istiyor. Zararı yok. Şimdilik 3. Ordu'yu ben idare edeceğim. Bu devr-i hareket bitince birini tayin edeceğim. tasavvurumda kimin olduğunu bilirsiniz. Artık ne yapayım siz de razı olursunuz değil mi? Bakalım bu muharebede görürüm. O vakit daha iyi karar veririm.

Hesapça yeni hareket 15-20 gün sürecek. Ben de o zamana kadar burada kalacağım. Talihim biraz müsait gidiyor. Bugün nereden hayvan bulacağımı düşünürken süvari fırkasının Rus Kazaklarına bir baskın yaparak, yirmi beş hayvan ve beş esir ile birçok eşya aldığını söylediler. Ne ise undan hayvanımız çıktı. Ah! Naciye'm. Allah kısmet eder şu Moskofları bir ezersem, o vakit cicimi açık alınlı kucaklarım. İnşallah da böyle olur... Enver'in²⁸⁵

---

²⁸¹ Liman Von Sanders(, 1968), **Türkiye'de Beş Yıl**, çev: Ş.Yazman İstanbul, s. 55-56

²⁸² Sabis, **age**, cilt 3, s.263

²⁸³ Sabis, **age**, cilt 3, s. 264

²⁸⁴ Akdes Nimet Kurat(1990), **Türkiye ve Rusya**, İstanbul, s.270, Sabis, **age**, c.3, s. 264

²⁸⁵ İnan, **age**, s.190

19 Aralık'ta saldırı emrini imzalayan Paşa'nın emrinde 90.000 kişilik bir ordu vardı, buna karşılık Rus ordusunun sayısı 65.000 idi²⁸⁶.

Enver Paşa'nın planları ne kadar doğru olsa da emrindeki komutanların verilen emirleri uygulamaması bütün planları bozmuştu. Ne idi peki bu hatalar?

1- Paşa'nın savaş başlamadan önce düşmanı uyaracak her şeyden kaçınılması emrini Hafız Hakkı Paşa dinlememiş, gereksiz bir saldırı yapması²⁸⁷.

2- Hafız Hakkı Paşa'nın verilen güzergahta değil, kendi kafasında çizdiği güzergahta gitmesi. Yani Rusları tam anlamıyla kuşatacak olan Kötek- Sarıkamış yolunun değil de Oltu- Ardahan yolunun izlenmesi, bu kuşatmanın 15 kilometre uzatılması anlamına geliyordu. Dahası bütün şiddetiyle yağın kar ve dondurucu soğuklar askerimizin işini her geçen dakika zorlaştırıyor, birliklerimizi yorgun düşürüyordu. Ama bütün bu gecikmelere rağmen hareketin başarı şansı hala yüksekti, çünkü Ruslar Enver Paşa'nın planını ancak hareket başladıktan ancak 3 gün sonra çözebilmişlerdi²⁸⁸.

3- Hafız Hakkı Paşa'nın Enver Paşa'nın verdiği emre uymamasının yanında büyük bir kolorduyu iki Rus alayının peşine takması ve böylece hedeften uzaklaşılması, bunu 9. ve 10. Kolordular arasındaki bağlantı kopukluğunun izlemesi²⁸⁹.

4- Enver Paşa'nın Rusların zayıf noktalarını iyi bildiğinden ileri harekate devam kararında ısrar etmesine rağmen kumandanların işi yavaştan alması

5- Kolordular arasındaki bağlantı kopukluğunun istihbaratsızlık tehlikesini doğurması ve Enver Paşa'nın yanlış bilgilendirilmesi²⁹⁰.

6- Mevsim şartlarının izin vermemesi²⁹¹.

Sonuç olarak Sarıkamış Harekatı büyük bir hezimetle noktalanmış, Ali İhsan Sabis Paşa'nın deyimiyle “ Enver Paşa sevgilisine kavuşamamıştı.”²⁹².

---

²⁸⁶ Ögün, “Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekatı ve Sonuçları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.13, s.400

²⁸⁷ Ögün, agm, s.401, Sabis, **age** c. 3, s. 371

²⁸⁸ Fahri Belen(1978), **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, s.222

²⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, cilt 3, kısım 1, sh.358- 359

²⁹⁰ Sabis, **age** c. 3, s. 283- 284

²⁹¹ Sabis, **age** s.283 vd.

²⁹² Sabis, **age** s. 287

4.9. Sarıkamış Harekatı'nın Sonuçları

Sarıkamış Harekatı tam bir hezimetle sonuçlanmış, ölü ve yaralı olarak Türk tarafı 75.000 kayıp vermiştir²⁹³. Yusuf Hikmet Bayur Fevzi Çakmak'a dayanarak Türk tarafının kaybını 60.000 şehit diye nakleder²⁹⁴. General Ali İhsan Sabis de savaştaki kayıplarımızı daha ayrıntılı olarak vermektedir. Ona göre kaybımız 78.000'dir²⁹⁵. Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise Türk ordusu 80.000 kayıp vermişti²⁹⁶. Savaşta Rusların kaybı ise 30.000 civarındaydı²⁹⁷

Bu kayıplar Anadolu topraklarını düşmana karşı savunmasız bırakacak, karşılarında kolluk kuvveti kalmayan Ermeni çeteleri Anadolu'nun doğusunun güvenliğini tehdit eder hale gelecektir.

Ermenilerin bölgedeki katliamları savaştan sonra da sürecek, Ermeni-Rus işbirliği, bölge Türk halkı için büyük bir soykırımı beraberinde getirecektir. Aslında Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni komitacıları, hemen her tarafta isyana hazırlanarak, birçok yerde depolar dolusu silah ve cephane biriktirmişlerdi. Doğu Anadolu'yu harabeye Ermeni terörü ve vahşetinin ulaştığı boyutları o dönemde Kafkas Cephesinde bir subay olan Şevket Süreyya Aydemir *Suyu Arayan Adam* adlı kitabında o günleri şöyle anlatır:

“Çar ordusu dağıldı. Fakat onun yerini her tarafta onun silahlarına konan, bazı döküntü Rusları da toplayan Ermeni birlikleri aldı. Bu birliklerin karşımızda yer almalarıyla beraber çarpışmalar, artık muharebe olmaktan çıktı. Devam eden hal artık bir savaş değildi. Harbin karşılıklı bütün kaideleri ortadan kalktı. Ermeni birlikleri bir taraftan cephede savaşmaya çalışırken, bir taraftan işgal ettikleri yerlerde kalan yerli sivil Türk halkı üstünde geniş bir imha işine girişmişlerdi. Hem

---

²⁹³ Ögün, agm, s. 405

²⁹⁴ Bayur, **age**, cilt3, kısım 1, s. 370

²⁹⁵ Sabis, **age** c 3, sh. 289- 294, **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, cilt 2, s. 335

²⁹⁶ Aydemir, **age**, c. 3, s. 146

²⁹⁷ Fahri Belen(1964), **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi I**, Ankara, s. 144

düşmanı sürmek, hem de içeride kalanları bir an önce kurtarmak lazımdı. Aramızdaki savaş artık kör bir boğazlaşmaydı”²⁹⁸.

Sarıkamış Harekatı'nın ardından Ruslar başta Erzurum, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirmişler²⁹⁹, Rus- Ermeni ittifakı sonucu bölgede öldürülen Türk ve Kürt sayısı bir buçuk milyonu aşmıştır³⁰⁰. Sonuç olarak bölge nüfusu % 75 azalmış, hayatta kalabilenler ise yoksulluğun pençesini bütün ağırlığıyla hissetmeye başlamışlardır³⁰¹.

Sarıkamış bozgununun bir de siyasi arenadaki sonuçlarını görmekteyiz. Zürcher'in “tam bir fiyasko, Ermeni sorununun bir başlangıcı”³⁰² diye nitelediği bu bozgun, gençlerin Türkçü- milliyetçi olarak yetişmesinin yanında, Çanakkale cephesinin açılışına da yol açmış, savaşın genel seyri üzerinde önemli bir rol oynamıştır.

Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola Londra'ya 2 Ocak 1915'te çektiği telgrafta Türk ordularını şiddetli kışa rağmen hala durduramadıklarını belirtiyor, Bakü petrollerinin ve Hindistan yolunun Türk- Alman ittifakının eline geçebileceğinin altını çiziyor ve acil yardım istiyordu. İngiltere bu yardım isteğine duyarsız kalamamış, Ruslara yardım edeceğini vaat etmiştir³⁰³. Sonuç olarak diyebiliriz ki: Enver Paşa birilerinin anlattığı gibi bu hezimetin tek sorumlusu değildir. Onun planlarını uygulamayan, Enver Paşa'yı içine sindiremeyen, dahası başına buyruk hareket eden kıta komutanlarını ve subayları Sarıkamış bozgununun dışında tutabilir miyiz ki? Tuncay Ögün'ün burada ilginç bir tespitini vermek istiyoruz: “ Yakın tarihimizin müessif hadiselerinden Sarıkamış Harekatının bir macera olduğu ve bir maceraperest olan Enver Paşa'nın bu hareketle Almanların Avrupa cephesindeki yükünü hafifletmek uğruna, 90.000 askeri Sarıkamış dağlarına gömdüğüne dair ülkemizde yanlış fakat yaygın bir görüş vardır. Bu görüş büyük ölçüde İttihatçılar ve dolayısıyla Enver Paşa aleyhine adeta bir karalama kampanyasının başladığı mütareke döneminde yazılan eserlerin etkisiyle oluşmuştur. Sarıkamış Harekatı'na 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Şerif Köprülü'nün,

---

²⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir(2005), **Suyu Arayan Adam**, İst., s. 7

²⁹⁹ Ögün, agm, s. 406

³⁰⁰ Cemal Paşa, **age**, s. 444

³⁰¹ Ögün, agm, s.406 , Bayur, , **age**, c.3, kısım 1, s. 379

³⁰² Zürcher , **Modern Türkiye'nin Tarihi**, s. 169

³⁰³ Ögün, agm, s. 406

Enver Paşa'ya karşı duyduğu husumetin etkisinde kalarak yazdığı anıları, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı'nı karalama kampanyasının öncülüğünü yapmıştır.”³⁰⁴

Enver Paşa Sarıkamış harekatı sırasında donma tehlikesi atlatmış ve ölümden son anda kurtulmuştur. Burada Enver Paşa'nın hükümete yazdığı vasiyetnamesini ve Sadaret'e çektiği telgrafi yayınlamak istiyoruz. Şevket Süreyya Aydemir'in acele ve sinirli bir havada kaleme alınmış ³⁰⁵ diye nitelediği Paşa'nın vasiyetnamesi aşağıdadır:

Hükümete;

“Planım, Ruslara, hemen iki misli faik iki kolordu ile arkalarına düşerek onları ricata mecbur etmek ve bu suretle XI. Kolordu ve Süvari Fırkasıyla takip olunan düşmanı karşılayıp, tamamıyla mahvetmekti. IX. Ve X. Kolordu ve Süvari Fırkasını bekliyorum. Gelir de yetişirse, düşmanı bozacağım. Fakat gelmeden düşman zayıflamış kıtaatımıza taarruz eder ve taarruzda muvaffak olursa o vakit ordu mahvolmuş demektir. Şimdiye kadar asker ve zabıtlar hiç kusursuz harp ettiler. Her manevrayı yaptılar. Eğer Allah da yardım ederse, muvaffakiyet katidir. Eğer muvaffak olmazsam, son neferimle beraber öleceğim. Bu halde vasiyetim: Ben vazifemi yaptığımı sanıyorum ve öyle ölüyorum. Yaşasın dinim, vatanım, Padişahım. Eğer geride kalanlarıma yardım etmek isterseniz, refikam Sultan Efendi hazretlerinin muhassısatı kafi değildir. Kendisinin müreffehen yaşaması için hiç olmazsa, başkumandanlık muhassısatımın kendi muhassısatına zammı ve ebeveynimin temini refahı ile, rahmeti ilahiyeye mazhariyetim için birkaç hayır yapılmasını rica eder ve tealisine çalışmaktan başka bir maksat beslemediğim din ve milletimin tealisine dua eder, tanıyanlara selam ederim.

Servet namına bir şeyim yoktur. Mamafih ne varsa, Refikam Sultan Efendi hazretlerine bırakıyorum. Yaşasın Müslümanlık ve Osmanlılık ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmet Han!” Enver

---

³⁰⁴ Ögün, agm, s. 406

³⁰⁵ Aydemir, **age**, c. 3, s. 148

Artık Sarıkamış'ta yapacak işi kalmayan Enver Paşa Sadaret'e de şu telgrafi çekiyordu:

“ Ruslara karşı başlamış olan hareket, Rus ordusunun kati surette mağlubiyeti ile neticelenmediyse de, düşmanı hudut haricine çıkarmaya ve düşman arazisinin bir kısmını istilaya ve hasım ordusunun iyiden iyiye sarsılmasına meydan verdi.

15 gün devam eden mütemadi taarruzi muharebat neticesinde yorulmuş olan orduyu dinlendirmek ve ileri hareket için hazırlanmakla iştilal edilecektir. Ben de ordunun kumandasını Hafız Hakkı Paşa'ya tevdiyan İstanbul'a avdet ediyorum.”³⁰⁶

Netice olarak Sarıkamış Bozgunu Enver Paşa'nın hayatında bir dönüm noktasıdır. Artık kader ağlarını hep onun aleyhinde örecektir, Enver Paşa'nın kaderi çok geçmeden Türkistan'da şekillenecektir.

4.10. Savaşın Kaybedilmesi ve Enver Paşa'nın Ülkeyi Terk Etmesi

30 Ekim 1918 tarihi Enver Paşa'nın, dahası İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesinden çekildiği bir süreç³⁰⁷ olarak geçecektir. 1918 yılı yaz sonlarına doğru önce Bulgaristan, ardından Avusturya- Macaristan İmparatorluğu savaştan çekilecek³⁰⁸, iktidar partisi İttihat ve Terakki kendisini feshedecek³⁰⁹, 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin barış istemesiyle savaşın sonu gelecek İttihatçı ileri gelenleri ülkeyi terk edecektir.

Hüsametdin Ertürk Bey hatıralarında Enver Paşa ile Kuruçeşme'deki Paşa'ya ait yalıda yaptıkları görüşmelere detayları ile değinmekte, Enver Paşa'nın kendisine verdiği talimatlara değinmektedir³¹⁰.

Nihayet Üç Paşalar diye bilinen, Enver, Talat ve Cemal Paşalar 1/2 Kasım 1918 akşamı bir Alman denizatlısına binecek, ülkeyi terk edecektir³¹¹. Tefik Çavdar ise bu olaydan yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin haberdar olduğunu, buna kaçış demenin yanlış bir yaklaşım olduğunu³¹² belirtir.

---

³⁰⁶ Aydemir, **age**, c.3, s. 154

³⁰⁷ Cemal Kutay, **Üç Paşalar Kavgası**, s. 258

³⁰⁸ Emir Şekip Arslan, **age**, s. 384

³⁰⁹ Emir Şekip Arslan, Aziz Akpınarlı, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı: Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları**, s. 18, Sefa Öcal (1988), “Mustafa Kemal ve Enver Paşa”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım 23, s. 19

³¹⁰ Ertürk, **age**, s. 164- 170

³¹² **Arif Cemil Bey'in Hatıraları**(2005), Haz:H.Erdem Oksaçan, İstanbul, s. 22- 29, Yaver Suphi Bey, **age**, s. 11- 27

³¹² Tefik Çavdar, **Talat Paşa**, s. 430

Şevket Süreyya Aydemir'in, " Yolcular vardır ve bu yolcular dönüşü olmayan yola çıkarlar. 7/8 Kasım 1918'de, yağmurlu, rüzgarlı, karanlık bir gecede Boğaz kıyılarından ayrılıp, biraz uzakta bekleyen U- 67 Alman denizaltısı ile Karadeniz'in dalgalı karanlığına açılan 8 yolcu da, o dönüşü olmayan yolculuklarına böyle başladılar." diye nitelediği bu serüveni Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan duygusal bir şekilde dile getirmektedir:

" Harp sona erdi. Enver Paşa arkadaşlarıyla beraber ülkeden ayrılmaya karar verdi. Memleket düşman işgali altında idi. Müttefiklerin eline düşmek istemiyorlardı.

Kocam memleket dışında da faydalı olacaklarını düşünüyordu. Barış imzalanıncaya kadar dışarıda kalıp, tekrar dönmek niyetindeydi.

Bana kendisiyle beraber gelmemi teklif etti. Kızımız Mahpeyker bir yaşındaydı. Kocam çocuğu çok sevdiğim annesine bırakmamı ve beraberce memleketi terk etmemi istiyordu. Fakat ben kızıma çok bağlı ve düşkündüm. Bir taraftan kocamdan ayrılmak; bir taraftan çocuğumu bırakıp gitmek gibi iki ihtimal arasında kalmıştım. Ne yapacağımı bilemiyordum. Pek çok ıstırap çekiyordum. Fakat sonunda çocuğumu bırakmadım ve kaldım.

Enver Paşa arkadaşları Talat ve Cemal Paşalar, Doktor Nazım, Bahaettin Şakir, Azmi, Bedri ve İsmail Canbolat Beyler ile beraber bir Alman gemisine binerek Odesa'ya gittiler. Enver Paşa, yalının önünden bir motora binerek gemiye çıktı. Çok üzgündüm. İkinci çocuğumu beklediğimi henüz bilmiyordum. Fakat meğerse o halde imişim."³¹³

Sonuç olarak Enver Paşa yedi arkadaşıyla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmış³¹⁴, ülkede yeni bir süreç başlayacaktır.

—Turan yapmak istedik, memleketi viran yaptık. [diyen Enver Paşa sanki halkın ve milletin başına gelecekleri görür gibidir:](#)

"Son gelişmeler gösteriyor ki savaşın birinci bölümünü kaybettik. Bu imzalanan mütarekeye göre de İngiliz İstanbul'a girecektir. Ben İngiliz'i İstanbul'da görmektense Kafkaslarda İslam için savaşmayı ve ölmeyi yeğlerim."³¹⁵

---

³¹³ Orhan Gazi Aşıroğlu(1990), **Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar**, İstanbul, s.49

³¹⁴ Fethi Tevetoğlu(1989), "Atatürk-İttihad ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, sayı 15, s.618, Emir Şekip Arslan, **age**, s. 385

Nitekim öyle de olacak, Enver Paşa'nın kaderinin ağıları bundan sonra Türkistan'da örülmeye başlanacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENVER PAŞA'NIN TÜRKİSTAN MÜCADELESİ

---

³¹⁵ Kenan Aksu, **age**, s. 50

5.1. Kafkasya'ya Hareket

Yamauchi, Enver Paşa'nın Türkistan macerasını beş bölüme ayırır:

- 1- (Kasım 1918- Ağustos 1920) İstanbul- Berlin- Moskova.
- 2- (Ağustos 1920- Eylül 1920) Moskova- Bakü- Moskova.,
- 3- (Ekim 1920- Şubat 1921) Moskova- Berlin- Roma- Berlin- Moskova.
- 4- (Mart 1921- Eylül 1921) Moskova- Batum
- 5- (Ekim 1921- Ağustos 1922) Batum- Bakü- Buhara.³¹⁶

Paşa'nın Türkistan safhası daha önce de belirttiğimiz gibi onun Arnavutköy'den hareketi ile başlamıştı. İstanbul'dan ayrılırken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya, “Mütareke-i münferide dolayısıyla, vatanımın şimdilik alacağı şekil yakın zamanlarda bu topraklarda nafi(faydalı) bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir”³¹⁷ diye başlayan uzunca yollu bir mektup bırakan Enver Paşa Sivastopol'a ulaştıktan

---

³¹⁶ Masayuki Yamauchi(1995), **Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa**, İstanbul, s. 16

³¹⁷ Feridun Kandemir(1943), **Enver Paşa'nın Son Günleri**, İstanbul, s. 15

sonra arkadaşlarından ayrılmıştı. Enver Paşa'nın aklında tek bir şey vardı: Kafkasya'ya varmak, orada kuracağı bir ordu ile Anadolu'ya yürümek ve ülkeyi kurtarmak³¹⁸.

Enver Paşa'nın bu düşüncesi birden ortaya çıkmamıştı, Paşa bunu yıllar önce tasarlamıştı. Bunu Yamauchi'de açıkça görmekteyiz zaten. Enver Paşa yolculuk sırasında İngilizlerin Türkiye'yi işgal edeceğini tahmin etmiş, şöyle demişti:

“Son gelişmeler gösteriyor ki savaşın birinci bölümünü kaybettik. Bu imzalanan mütarekeye göre de İngiliz İstanbul'a girecektir. Ben İngiliz'i İstanbul'da görmektense Kafkaslarda İslam için savaşmayı ve ölmeyi yeğlerim.”³¹⁹

Daha sonra da görüleceği gibi Enver Paşa bu söylediklerini daha önceden planlamış, Osmanlı savaştan çekilmeden az bir süre önce Azerbaycan civarlarına sağlam bir ordu göndermiş ve bu ordunun kumandasını da amcası Halil Paşa ile kardeşi Nuri Paşa'ya vermişti. Yani Kafkas direnişinin hazırlıkları çok eskiden yapılmıştı. Hatta Almanya'ya gitmeden evvel Kafkas ordularının başına geçmek için deniz yolu ile bu bölgeye geçmek istemiş, ancak bindiği taka batarak canını zor kurtarmış ve geri dönerek bu işe Avrupa'dan devam etmeye karar vermiştir³²⁰.

Halil Paşa da hatıratında bunu dile getirdikten sonra Enver Paşa'nın İslam Orduları Grup Kumandanı Nuri Paşa'ya gönderdiği bir telgrafa değinir:

“İslam Orduları Kumandanlığı'na,

Vaziyet-i siyasiye bizim için gayri müsait bir şekil aldığından Kafkasya devletlerinin istiklallerine İtilaf hükümetlerinin pek ziyade müşkülât gösterecekleri malumdur. Binaen aleyh Kafkas Müslümanlarının müttehiden çalışmalarını ve bu sebeple Azerbaycan Hükümeti ile Şimali Kafkas Hükümeti'nin ayrı ayrı zayıf kalmamaları için ya birleşerek Şarki Kafkasya Hükümeti namı ile bir İslam hükümeti vücuda getirmeleri veyahut konfederasyon şeklinde yekdiğeri ile derhal anlaşma yapmaları pek elzem görüyorum. Telgraf sureti Çerkez Yusuf Paşa'ya da yazılmıştır.”³²¹

³¹⁸ Emir Şekip Arslan, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, s. 10

³¹⁹ Masayuki Yamauchi, **The Green Crescent under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia, 1919- 1922**, aktaran Kenan Aksu, **age**, s. 50

³²⁰ Aksu, **age**, s. 51

³²¹ Aksu, **age**, s. 51

Bu emri alan Nuri Paşa hemen çalışmalara başladıysa da ne yazık ki Şii-Sünni ayrılığı Azerbaycan- Kafkasya ittifakını hayata geçiremeyecektir.³²²

Enver Paşa arkadaşlarıyla birlikte Evpatorya'ya inmiş, İttihatçı şefler burada Dilber Otel'de biraz dinlendikten sonra tren ile Berlin'e hareket etmişlerdi. Fakat nedendir bilinmez Enver Paşa yolda gizlice arkadaşlarından ayrılmış, kayıplara karışmıştı. Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyle o artık “ yalnız bir adamdı”.³²³

Aslında Enver Paşa'nın işi hiç de kolay değildi, çünkü bütün yollar Rus orduları tarafından tutulmuş, karayolundan yolculuk imkansız hale gelmiş, şartlar Enver Paşa'yı bir deniz yolculuğuna mecbur etmişti. Zor şartlarda tedarik ettiği yelkenlisi ne yazık ki Karadeniz'in şiddetli dalgalarına dayanamamış, üç gün fırtınalarla boğuşan Paşa, en sonunda Kırım sahillerine dönmüş, artık ne pahasına olursa olsun karayolunu kullanmaya karar vermişti.³²⁴

Enver Paşa'nın bundan sonraki en önemli hedefi Kuban veya Gürcistan üzerinden Azerbaycan'da bulunduğunu ümit ettiği Nuri ve Halil Paşalar ile görüşmektir.³²⁵ Ama bölgedeki sıkı denetimler Enver Paşa'yı Berlin'e gitmek zorunda bırakmış, yorucu bir tren yolculuğu sonrası Paşa Almanya'ya varabilmiştir.

Zaten Naciye Sultan da bu durumdan hatıralarında bahseder ve eşinin çok zor günler geçirdiğinin altını çizer.³²⁶

Enver Paşa Berlin'de bir ziraatçı olarak tam bir yıl kalmış, hep kendisini gizleme gereği duymuştu. Öyle ki, en yakın arkadaşları Talat, Cemal, Azmi bile onun varlığından haberdar olamamışlardı.³²⁷ Öte yandan İngiliz basını sürekli ondan bahsediyor, onu bazen Kafkasya'da, bazen Türkistan'da gösteriyordu.

İşin aslına gelirse, bu sırada Enver Paşa Berlin'de Bolşevik liderlerden Radek ile tanışmış, İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmaya karar vermişti. Enver Paşa Berlin'de geçirdiği zaman içerisinde (1918 sonu ve 1919

---

³²² Sorgun, **age**, s. 250

³²³ Aydemir, **age**, c.3, s. 507

³²⁴ Aydemir, **age**, c.3, s. 507

³²⁵ Aydemir, **age**, c. 3, s. 509

³²⁶ Aşıroğlu, **age**, s. 50

³²⁷ Arslan, Akpınarlı, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, s. 21

başları) aslında öncelikle İngilizlerle bağlantıya geçip Londra'ya yerleşmek istediğini belirtmiş ancak kendisine İngilizler tarafından bu izin verilmemiştir.

Bunlardan sonuç alamayınca da bütün dikkatini tekrar doğuya yönelten Enver Paşa'nın, Berlin'de geçirdiği süre içerisinde hayatına yön verecek en önemli olay Bolşevik komitacı Karl Radek'i hapisanede ziyaret etmesidir. Paşa Radek'e İngilizlere karşı bir Müslüman-Sovyet işbirliği önermiş, bu görüşme olumlu sonuçlanınca da hiç zaman geçirmeden Moskova'ya gitmek istemiş, fakat başarısız olmuştur. Enver Paşa daha sonra Atatürk'e yazdığı mektupta bunun nedenlerini şöyle açıklamıştır:

“Anadolu'daki direniş hareketimize sadece Rusların yardım edebileceğini gördüğümüz için buradaki arkadaşlar ile (İttihatçılar) beraber benim, yanımda Baha Bey olmak kaydı ile Moskova'ya gitmemi uygun gördük. Ancak şu geçen bir yıl zarfında Rusya yollarında iki kez hapse atılıp beş ay hücrede kaldım, ve altı kez de uçağım düştü.”³²⁸

Enver Paşa 22 Eylül 1920 tarihinde Galip Kemal Söylemezoğlu'na yazdığı diğer bir mektupta ise bu planının yanında Rusya'nın milli mücadeleye yaptığı para ve silah yardımındaki rolünden bahseder:

“ Kardeşim Efendim;

İki gün evvel birkaç gün için Roma'dan Berlin'e gittiğimde, size yazdığım şu mektubu hamil kurye ile bugün geldi. Mektubu burada tekrar açtım. Çünkü aynı iş için Ziya Bey'e, size yazmasını Bakü'ye hareketim esnasında kendisine söylemiştim(....)

Berlin'de gayet mütenekkir olarak bulunuyorum ve ihtimal bu kağıdı aldığınız zaman hareket etmişimdir. Şimdilik Moskova'da İslam alemini İngilizler aleyhine tahrike çalışan İslam Cemiyeti'nin başında çalışıyoruz. Merkezi umumisini Moskova'ya naklettim. Bu tarzda çalışmakta Bolşeviklerle mutabık kaldık. Ayrıca Türkiye için yardımlarını temin ettik. Kendileri ile muavenet olmak üzere bir milyon lira da kağıt veriyorlar ve imkan derecesinde de silah...Silahların ilk kafelesi on bin tüfek, ikişer bin cephane ile mahalline varmıştır. Buraya gelmezden evvel Baku'deki şark kongresinde bulundum ve

---

³²⁸ Kenan Aksu, **age**, s.54

kongre İslam hareketi nokta-i nazarından ciddi mihimdir ve bence pek iyi neticeler verecektir. Şimdilik baki selam. Burada bulunduğumu kimseye söylememeni rica ederim.”³²⁹

Paşa'nın hizmetleri bununla da bitmeyecektir: Ankara Hükümeti'nin, ekonomik ve askeri destek sağlayabilmek için Sovyetler ile yaptığı dostluk antlaşması Van ve Muş'un Ruslarca, Ermenilere verilmek üzere istenmesi bahsi geçen antlaşmayı geçersiz kılma noktasına getirmişti. Bu durumu iyi gören Enver Paşa hemen müdahalede bulunmuş ve görüşmelerde Türk delegasyonuna yardımcı olmuş nihayetinde gerekli yardımları almayı başarmıştır. Burada yaptıklarını Mustafa Kemal'e bildiren Enver Paşa, Türk delegelerine her zaman yardımcı olduğunu ve en son Chicherin ile olan görüşmeye de onları yanına alarak katıldığını yazmıştır³³⁰.

Mustafa Kemal ise Enver Paşa'nın faaliyetlerinden biraz kuşku duyuyordu. Çünkü onun şöhretini ve halk arasında ne kadar çok sevildiğini biliyordu. Bu yüzden Ruslar ile yapılan görüşmelerde İslamcılıktan ve Türkçülükten fazla bahsetmemesi gerektiğini kendisine bildirmiş, özellikle İngilizlere karşı ittifak talebinin Moskova'da daha iyi karşılanacağını özellikle belirtmiştir. Bu mektupların birinde Mustafa Kemal İngilizlerin doğu Müslümanlarına çiftlik hayvanı muamelesi yaptıklarını ve bu durumdan zavallı Müslümanları sadece Türk ve Rus işbirliğinin kurtarabileceğini söylemesini istemiştir. Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya uyarılarından biri de İslamcılık fikrinden kesinlikle uzak durulmasıdır.

Enver Paşa bundan sonra Rusya'ya gitmek için iki kez havayolunu denemiş, ilk denemede pilot yanlışlıkla Letonya'ya inmiş, bu da Paşa'nın Letonya makamlarınca göz altına alınmasına yol açmıştı. Enver Paşa'nın burada yanında Doktor Bahaeddin Şakir vardır ve iki arkadaş film gibi bir operasyonla Almanlar tarafından kurtarılmıştır.

Paşa'nın ikinci Moskova denemesi de uçağın arızalanması ile sekteye uğramış, ancak üçüncü deneme amacına ulaşabilmiştir³³¹.

5.2. Enver Paşa Moskova'da

---

³³⁰ Sefa Öcal, "Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım, sayı 23, s.19

³³⁰ Kazım Karabekir(1967), **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul, s.21

³³¹ Aydemir, **age**, c.3, s. 518- 519, Arslan, Akpınarlı, **age**, s. 22-24

Bir ara Berlin’de eşi Naciye Sultan ile de buluşan Enver Paşa³³² 1920 yılının Ağustos ayında Moskova’ya ikinci kez geliyordu³³³. Moskova 1920 yılının yaz aylarından itibaren artık İttihatçı liderlerin önemli toplantılarına merkezlik yapacaktı. Ama Sovyet Rusya Anadolu’daki Mustafa Kemal Harekatı’nın sonuçlarını görmeyince Enver Paşa’ya yol vermek istemiyordu. Bundan dolayıdır ki Paşa, Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nda sıkı bir şekilde göz altında tutulmuştu.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı’ndaki konuşması büyük bir beğeni toplayan Enver Paşa, sözlerine şu cümlelerle nokta koyuyordu:

“ Yoldaşlar! Hürriyet ve bahtiyarlık denen şeyleri ancak ızanlı ve irfanlı milletin elde edeceği kanaatindeyiz. Çalışma ile birlikte esaslı bilgi ve maarif nuru ile memleketimizin aydınlanmasını istiyoruz. Bu maksatla erkek ile kadın arasında fark koymuyoruz. İctimai siyasete dair düşüncemiz budur.”³³⁴

Paşa, bu kurultayda ısrarla bir şeyin altını çizmişti: “ Biz halkın arzu ve isteklerine göre hareket ederiz. Halkın iradesinin serbestçe uygulamasına taraftarız. Biz, bizi sevenlerle beraber olur, bizi sevmeyen halkın da kendi meselesini kendinin halletmesine taraftarız.”³³⁵

Enver Paşa Moskova’da hem İslam ülkelerinin temsilcileriyle kaynaşmış ve tanışmış, hem de amcası Halil (Kut) Paşa ile görüşmüştü. Enver Paşa amcasına şunları söylüyordu:

— Vatandan ayrılınca Kafkasya’ya geçmeyi düşündüm, Kırım’a çıktuktan sonra Kafkasya’ya gitmek için bindiğim yelkenli yolda battı, bir tahta parçasının üzerinde ve açık denizde günlerce kaldıktan sonra bin bir güçlkle Kırım’a dönebildim. Moskova’ya kadar gitmek zordu, Alman tayyaresi ile Berlin’den Moskova’ya kadar gitmek zordu...Alman tayyaresi ile Berlin’den Moskova’ya hareket ettim, fakat tayyare yolda arıza yaptı, Kovno’ya inmek zorunda kaldık ve burada tevkif edildim. Kendimi Manastırlı bir eczacı olarak tanıtıyordum, durumdan şüphelendiler, tevkif edildim. Fotoğraflarımı çektiler ve soruşturmaya başladılar. Bu sırada tevkifhanede tanıdığım bir dost vasıtası ile Berlin’e haber gönderdim, aynı kanaldan gelen cevapta belli bir gün ve saatte bir Alman

³³² Aşiroğlu, **age**, s. 56, Arslan, **age**, s. 24

³³³ Ahat Andican, **Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, s.132

³³⁵ Nabican Bakıyev(2006), **Enver Paşa’nın Vasiyeti**, Özbekçe’den Türkçe’ye aktaran:Çağatay Koçar, İstanbul, s. 66

³³⁵ Ali Fuat Cebesoy(1955), **Moskova Hatıraları**, İstanbul, s. 25- 28

tayyaresinin Kovno hapishanesi yakınında meydana ineceğini, hiç beklemeden tayyareye binmemi bildiriyorlardı. O gün yanımda silahlı bir nöbetçi olduğu halde meydan civarında dolaşıyordum, tam bildirildiği vakitte bir Alman tayyaresi meydana indi, nöbetçi telaşlanmıştı. Elinden silahımı aldım, kendisine doğrulttum ve uçağa attım kendimi. Moskova'ya böyle gelebildim işte...³³⁶

Halil Paşa Enver Paşa ile ilgili gözlemini de, “ Gene eski atak ve yürekli Enver Paşa idi. Gözlerinde en ufak bir telaş ve yenilgi izi okunmuyordu. Korkunç bir serüveni beş dakika içinde çok basit bir şeymiş gibi anlatıvermişti.”³³⁷ cümleleri ile dile getirmektedir.

1 Ocak 1919 tarihinde hükümet kararıyla Osmanlı ordusu ile ilişkisi kesilmiş olan³³⁸ Enver Paşa artık kaderini Türkistan'da arıyordu, Naciye Sultan'ın deyişiyle, şimdi onun tek hedefi “Orta Asya Türklerini ve Hint Müslümanlarını bağımsızlığına kavuşturmakta”³³⁹.

Aslında burada Enver Paşa'nın şanssızlığı her şeyin Rusya'nın kontrolü altında olmasıydı. Zaten Enver Paşa'nın gayretleri sonucunda kurulan ve büyük bir İslam devrimi yapmayı tasarlayan İslam Cemiyetleri İttihadı da tamamen Bolşevik desteği ve kontrolü altında oluşturulmuştur.

Sovyetler Enver Paşa'nın İslam alemi üzerindeki ağırlığını iyi bilmekteydiler, bu ağırlık Doğu Müslümanlarının birliğini sağlayabilir ve İngilizlere karşı ortak bir İslam ittifakının yaratılmasına yardımcı olabilirdi. Zaten Enver Paşa'nın arkadaşları şimdi dünyanın başka yerlerinde anti-emperyalist güçlere katılarak yeni bir mücadeleye başlamışlar ve aralarında iş bölümü oluşturmuşlardır³⁴⁰. Bu iş bölümü sonucunda Enver Paşa Türkistan'dan, Cemal Paşa Afganistan'dan ve Hindistan'dan, Halil Paşa da İran'dan sorumlu idiler. Nitekim Halil Paşa hatıralarında bu durumdan söz ettiği gibi, Rusların sözlerinde durmadıklarından da yakındır.³⁴¹

---

³³⁶ Taylan Sorgun, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, s.338

³³⁷ Taylan Sorgun, **age**, s. 339

³³⁸ Babacan, “Enver Paşa”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.13, s. 270

³³⁹ Aşıroğlu, **Acı Zamanlar**, s. 59

³⁴⁰ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, s.21

³⁴¹ Sorgun, **age**, s.340-49

Bu noktada Enver Paşa'ya ağır suçlamalar getirenler de vardır: Dr. Salahi Sonyel Enver Paşa'yı Bolşeviklere hizmet etmekle suçlar. Ona göre Enver Paşa Sovyet Liderleri ile anlaşmış Anadolu'ya gelerek Mustafa Kemal'i devirmek böylece Bolşevizmi Türkiye'ye hakim kılmakla görevlendirilmiştir³⁴². Yazara göre Sakarya Savaşı ile planları suya düşen Bolşevik önderleri, bundan sonra Enver Paşa kartını masadan kaldırıyor ve Ankara'da yeni kurulan devlete yaklaşıyordu. Nitekim Mart 1921 Kars Antlaşması bunun en bariz ve somut örneğidir³⁴³.

Kazım Karabekir de eserinde yukarıdaki bilgilerle örtüşen iddialar öne sürer. Paşa'nın bu noktadaki delili de Enver Paşa'nın 4 Mart 1921'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektubudur.³⁴⁴

Bakü Doğu Halkları Kongresi'ndeki konuşmasını “Yaşasın ezilmişlerin dostluğu.”³⁴⁵ diye bitiren Enver Paşa bu iddiaları duymuş, özellikle Kazım Karabekir'in iddialarını okumuş olacak ki, 16 Mart 1921 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta şunları dile getiriyordu:

“Umarım Mustafa Kemal Paşa da Kazım Karabekir'in benimle ilgili Rus ordusuyla Anadolu'ya girip burada Bolşevikliği tesis edeceğime dair dedikoduların önüne geçmiş olacaktır.”³⁴⁶

5. 3. Enver Paşa'nın Anadolu'ya Geçme Girişimi

1921 yılı Enver Paşa için oldukça önemli bir yıldır, çünkü kaderi şekillenecektir. 1921 yılı nisan ayında Rusya'da bulunan Jöntürk Muhittin Birgen Bey, Enver Paşa ile ilgili olarak der ki: “Enver Paşa ve İttihat Terakki isimleri, hariçte dahildekinden daha fazla büyümüştü. Bilhassa Çarlığın yıkılmasını intaç etmiş olan Çanakkale Müdafaası, bu iki ismi Rusya'da fazla büyütüştü.”(...) “O

---

³⁴² Salahi R. Sonyel(Aralık 1990'dan ayrışım), “Orta Asya'da Başgösteren Basmacılık Akımı”, **Belleten**, c. LIV, sayı 211, s. 1179

³⁴³ Sonyel, **age**, s. 1179

³⁴⁴ Karabekir, **age**, s.135

³⁴⁵ Aksu, **age**, s. 55

³⁴⁶ M. Z., (1950), “ Enver Paşa'nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu”, **Resimli Tarih Mecmuası**, sayı 2, s.56

sırada Şark memleketleri arasında değil, bütün dünyada Garba karşı isyan halinde bulunan tek ülke Türkiye idi. (...) Enver Paşa Lenin'e müracaat edip de birtakım tekliflerde bulunduğu zaman, onun tekliflerini de kabul etmişlerdi. Zaten o sırada Moskova'da irili ufaklı birçok Enver Paşa var idi.”³⁴⁷

Moskova'da başta Lenin olmak üzere birçok Rus ileri geleniyle görüşen Enver Paşa Rusların niyetini anlamış ve onlara güvenini kaybetmiştir³⁴⁸. Enver Paşa'yı 1921 yılında Buhara'ya gitmeye zorlayan nedenlerden biri de zaten Rusya'nın başkentinin güvenilir olmaması olarak karşımıza çıkar³⁴⁹.

Moskova'da da Ali takma adını kullanan ve Kremlin sarayının karşısında uzunca süre kalan Enver Paşa³⁵⁰ bundan sonra rotasını Batum olarak belirleyecektir, ama Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya başarısı artık Enver Paşa'nın yolunu çizecek³⁵¹, Anadolu planlarını sonsuza kadar suya düşürecektir.

Şevket Süreyya Aydemir onun bu girişimini eserinde genişçe ele alır³⁵². Evet, Paşa'nın Anadolu özlemi ve planları artık tamamen bitecek, onun yönü Türkistan toprakları, Korbaşların yanı olacaktır.

5.4. Enver Paşa Buhara'da

Enver Paşa'nın Anadolu planlarının suya düşüşünün ardından Buhara'ya gitmek zorunda kaldığını anılarında: belirten yaverlerinden Suphi Bey şunları yazar:

“ Enver Paşa artık tamamen kendi vaziyetini tespit etmek istiyordu. Programını da hazırlamış, gideceği yolları da tamamen kararlaştırmıştı.

O günlerde Moskova da yiyecek içecek buhranı vardı. Muayyen nispette karnelerle ekmek veriliyor, yiyecek dağıtılıyordu. Enver Paşa bunları gördükçe Moskova da oturmanın faydasız olduğunu tamamen anladı.1920 senesi Ekim ayının ortaları Moskova'dan ayrıldı.

³⁴⁷ Muhittin Birgen(2006), **İttihat ve Terakki'de On Sene**, Haz: Zeki Arıkan, c. 2, İstanbul, s. 743

³⁴⁸ Tekin Erer(1971), **Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, İstanbul , s.33- 34

³⁴⁹ Kurt Okay(2006), **Başkomutan Enver Paşa**, Çev: Aydın Ayhan, İstanbul, s..250

³⁵⁰ Erer, **age**, s.37

³⁵¹ Aydemir, **age**, c.3, s.606

³⁵² Aydemir, **age**, c.3. s. 604- 610

Bu çıkış Moskova'ya gelişte tamamen aksi vaziyette oldu. onu büyük bir dostluk ve samimiyetle karşılayanlar şimdi giderken o kadar büyük bir uğurlama töreni yapmadılar.

Formaliteyi tamamlamak için, buluna birkaç kişi arasında Enver Paşa Moskova'ya veda etti. Ve Buhara yolunu tuttu. Enver Paşa Buhara yolunda kendini yeniden hayata kavuşmuş kadar mutlu buldu. Hatta en çok sevdiği Talat Paşa'nın acısını bile bu hürriyete kavuşmuş olduğu için unuttu.

(...) Enver Paşa Buhara yolunda hep hürriyeti düşünüyor ve yeni yapacağı işlerin tatbiki şeklini kararlaştırıyordu. Enver Paşa bu seyahatinde yalnız değildi, kendisine eşlik eden yaveri Muhittin Bey (*)

(...) Nihayet Müslüman ülkesine girmişlerdi. Günlerden beri Rus köyleri içinden geçen tren yeni bir aleme girmiş gibiydi. Artık her şey değişmişti. Bazen ufak köylerin içinden geçerken minarelerden yükselen ezan seslerini duyuyor, kendini bambaşka bir alemde buluyordu.”³⁵³

Daha İstanbul'dan ayrılırken bile gözlerini Kafkasya'ya çeviren³⁵⁴ Paşa'nın Buhara yolculuğu da çok önceden planlanmıştı³⁵⁵. Enver Paşa bu topraklara daha önce Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarını ve Türk subaylarını göndermiş, bölgeyi uyanık tutmaya çalışmıştı. Bülent Gökay ise Enver Paşa'nın Türkistan'a Bolşevik liderler tarafından gönderildiğini söyler³⁵⁶.

David Fromkin de Bolşevik liderler nasıl onu kullanmayı düşünmüşse, Enver Paşa da planını onlardan gizlemiş, Buhara'ya kadar Ruslara tabi gibi görünmüştür,³⁵⁷ mealinde olaya yaklaşır. Kısacası Enver Paşa Buhara yolculuğuna çıkarken oldukça hazırlıklıdır ve ne yapacağını çok iyi bilmektedir. Dahası Enver Paşa, kendisine verilen sözlerin tutulmamasından şikayetçidir. Dönemin canlı şahitlerinden Emir Şekip Arslan bu konuyu eserinde genişçe dile getirmektedir:

---

³⁵³ Yaver Suphi Bey, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, s 54-55

* Muhittin Bey Bartınlı bir yedek subaydır. Sırasıyla Nuri Paşa ve Halil Paşaya yaverlik yapmış, Bekir Ağa bölüğünden kaçarak Türkistan'a gitmiştir. Bundan sonra Muhittin Bey Enver Paşa'nın yanından hiç ayrılmayacaktır. Muhittin Bey'in hatıraları Fethi Gedikli tarafından daha sonra kitap haline getirilmiştir.

³⁵⁴ Feridun Kandemir, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, s..5

³⁵⁵ Nabican Bakıyev, **age**, s.79

³⁵⁶ Bülent Gökay , (2006) **Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye**, Çev: Sermet Yalçın, s. 164

³⁵⁷ David Fromkin(1993), **Barışa Son Veren Barış(1914-1922)**, Çev: Mehmet Harmancı, İst., s. 483

“ Ruslar Enver’e ve Enver’in arkadaşlarına karşı daima uyanık davranarak onların sırtlarından geçinmişler, fakat Rusya’da bulunan Müslüman topluluklarına Enver ve arkadaşlarının mücadele fikirlerinin ulaş- masından çekinmişlerdi. Özellikle Enver, defalarca yaptığı açıklamalarda kendisinin Bolşevik olmadığını, ancak itilaf devletlerine karşı olma açısından Ruslarla birlik olduğunu açıkça bildirmişti. Bolşevikler duygu ve faaliyet olarak Bolşevik olmayanları destekleme düşüncesinde olmadıklarından, Bolşeviklerin Enver Paşa’ya karşı davranışlarından samimiyet aramamak gerekirdi. Enver Paşa’ya, Moskova’da kalmasının tehlikeli olduğunu birkaç defa bizzat anlatarak;

— İslam dünyasının bir fikir etrafında toplanmasını sağlamak için büyük bir fedakarlık yaptığımızı Kızıklar çok iyi biliyor. Halbuki ayağa kaldırmak istediğiniz topluluğun dağıtılmasını, İngilizler kadar belki onlardan çok Ruslar istemektedir. Rusya’da 35 milyon Müslüman topluluk var. Bunların ülkeleri birbirine bitişik ve bu ülkeler aynı zamanda dünyanın değişik bölgelerindeki Müslüman ülkelerle yan yanadır. Ruslar bu toprakların geçmişteki üstünlüklerini hatırlıyor ve bunu korkunç bir hayalet gibi düşünüyorlar. Rusların Müslüman toplulukların kıpırdanma ihtimalini bir çeşit hesapla hesapladıklarından şüphe yoktur. böyle olunca onlardan ve senden çekineceklerdir. Sözden faaliyete geçmelerinin tek şartı Bolşevikleşmek olduğundan, Müslüman milletler milli kuralları ve inançları üzere yaşadıkça Bolşevikler Müslümanlara yardım etmeyeceklerdir. Çünkü Müslümanlık açısında İngilizlerin Hindistan için hissettikleri tehlikenin bir benzerini Bolşevikler Türkistan hakkında düşünmektedirler!

dedim. Enver Paşa bana;

— Ben onlara kendi topraklarında herhangi bir harekete geçmeyeceğime dair söz verdim. Onları, başkalarıyla uğraşmak yerine kendimizi İngiliz saldırılarından kurtarmak olduğuna inandırdım. Kardeşim Nuri’nin Ruslara, Rusların Nuri’ye Kafkasya’da saldırılarına kesinlikle taraftar olmadığını ilan ederek, kardeşimi onlarla savaşmaktan engellediğimi biliyorlar.

yollu cevap verdi . Ben kendilerini yinede Ruslara karşı uyanık olması konusunda uyardım. Ve kendilerine Afganistan’a gitmelerini önerdim.”³⁵⁸

Enver Paşa Buhara’ya geldiğinde tarihler ekim ayının sonlarını göstermektedir. Onun ilk mektubu da 16 Ekim 1921’de yolda yazılmıştır. Tekin Erer’e göre ise Paşa ekim ayının son günlerinde Buhara’ya ulaşmıştır³⁵⁹. Nitekim Enver Paşa 25 Ekim 1921’de yazdığı mektupta Buhara’ya geldiğini yazmaktadır.³⁶⁰ Enver Paşa’nın bu yolculuğunda yanında Şevket Süreyya Bey’in uğursuz adam, Enver’in

³⁵⁸ Arslan, Akpınarlı, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, s. 27

³⁵⁹ Erer, **age**, s. 45

³⁶⁰ Ari İnan, **Enver Paşa’nın Özel Mektupları**, s.111

başarısızlıklarının ve felaketlerinin sebebi³⁶¹ diye nitelediği Hacı Sami Kuşçubaşı da vardır. Hikmet Özdemir'in, “ Enver Paşa'yı felaketten felakete sürükleyen adam”³⁶², Zeki Veleli Togan'ın, “ olayları gereğinden fazla abartan biri”³⁶³

diye nitelediği Hacı Sami Kuşçu başı hakkında Feridun Kandemir'in değerlendirmeleri oldukça ilginçtir: “ Enver Paşa'nın Türkistan'da Hacı Sami'nin telkinine kapılması ihtimali o kadar kuvvetliydi ki ve bundan Paşayı seven yakınları o kadar endişe ediyorlardı ki, Batum'dan ayrılacakları gün veda ederlerken Halil Paşa, son söz olarak Enver Paşa'ya şöyle söylemek lüzumunu hissetmiş bulunuyordu:

— Enver... hadi güle güle git. Fakat dikkat et. Vakıa haddim değil ama sana bir nasihatim olsun : sakın Hacı Sami'ye kapılma. Zira Sami Türkistan'da yanımda iken bile (ille kaçalım, ayaklanalım, isyan edelim!..) diye üstüme çok düşmüştü. Ben onun tesiri altında kalmadım. Aman dikkat et, seni kandırmasın.”³⁶⁴

Feridun Bey Enver Paşa'nın Batum macerasına değinirken Hacı Sami için tekrar paragraf açar ve şu ilginç değerlendirmede bulunur. “ Bütün bu hadiselerin iç yüzünü bilenler, pekala tasdik ederler ki, Türkistan seyahatinde Hacı Sami Enver Paşa'nın yanında bulunmamış olsaydı, Enver Paşa'nın orada Bolşevikleri hiç kuşkulandırmadan her tarafı memnun edecek şekilde çalışması pekala mümkün olurdu. Enver Paşa Moskova'dan ayrılırken bir (Türkistan kıyamının başına geçmek) tasavvurunda olsaydı bile, yanında Hacı Sami gibi bir macera düşkününü bulunmasaydı, tıpkı Batum'da Anadolu seferinden vazgeçışı gibi Türkistan 'da da doğru yolu tavsiye edenlerin sözlerini dinleyerek pek ala Türkistan macerasına girmeyebilirdi.”³⁶⁵

5.5. Enver Paşa'nın Zeki Velidi Togan İle Görüşmesi

---

³⁶¹ Aydemir, **age**, c.3, s. 623

³⁶² Özdemir, **age**, s. 252

³⁶³ Togan, **Türkili (Türkistan) Tarihi**, s. 435-436

³⁶⁴ Feridun Kandemir, **Enver Paşanın Son Günleri**, s. 10-11

³⁶⁵ Feridun Kandemir, **age**, s. 10

Enver Paşa'nın Buhara'ya geliş gayesi Doğu Buhara, Semerkand, Hive ve Fergana Korbaşılarını bir cephede birleştirmek ve Bolşeviklere karşı genel bir hareket teşekkül ettirmek idi.³⁶⁶

Zeki Velidi Togan Buhara'da Enver Paşa ile görüşüğünü belirtir. Bu durumu hiç beklemediğinin, Enver Paşa'nın gelişinin kendileri için büyük bir sürpriz olduğunun altını çizen Togan, daha sonra şunları dile getirir: “ Paşa ile görüşüp, kendisinin istediği veçhile Türkistan'ın, bilhassa teşkilatın vaziyetini tafsilatı ile izah ettim. Teşkilatın bilhassa Şarki Buhara tarafındaki faaliyeti ile alakadar olduğundan, o tarafta emircilik ruhiyatı hakim olmasından ileri gelen bütün müşkülâtı ve o güne kadar henüz bir iş yapmak imkanı hasıl olmadığını bir bir anlattım.”³⁶⁷

Evet Enver Paşa- Zeki Velidi görüşmesi istenilen neticeyi vermemiş, Zeki Bey, nedense Enver Paşa'ya karşı mesafeli durmuştur.

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelişi bölgede büyük heyecan uyandırmış, halk onu asırlardır beklenen bir kurtarıcı gibi bağrına basmıştı.³⁶⁸ Bağımsızlık aşkı ile yanıp tutuşan bölge halkının bu yaklaşımı Paşa'yı oldukça duygulandırmış, ama bir o kadar da Rusları kuşkulandırmıştı.³⁶⁹

5.6.Enver Paşa Osman Hoca İle İrtibat Kurma Çabası

Enver Paşa Korbaşılar, başka bir deyişle Basmacılar için Batılı, dışardan gelen bir generaldir, Korbaşıların arasındaki ayrılığı yok edebilecek, dahası onların ufkunu açabilecek bir şahsiyettir³⁷⁰. Bu bakımdan Korbaşılar ve boy beyleri ile ne zaman bir araya gelse diyordu ki:

— Türklerin Bolşevik zulmü altında inlediğini, mallarınızın talan edildiğini, özgürlükten yoksun, boyunduruk altındaki hayatınızı duyduğum için geldim.

³⁶⁶ Ali Bademci, *age*, s. 381, Togan, **Bugünkü Türkili...**, s. 434

³⁶⁷ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan**, s. 434

³⁶⁸ Bakiyev, *age*, s. 80, Hayit, **Basmacılar**, s. 197

³⁶⁹ Abdullah Recep Baysun(2006), **Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa**, İstanbul, s. 69

³⁷⁰ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)**, s. 92

Türklerin kurtuluşunu gerçekleştirmek tek amacımdır. Bütün Türkler bu sözlerime inanmalıdırlar.”³⁷¹

Zeki Velidi Togan’ın Enver Paşa konusundaki tespitleri ise daha ilginçtir, Enver Paşa’nın tam bir idealist olduğunun altını çizen Togan, onun şu sözlerini nakleder:

— Şarki(Doğu) Buhara’ya geçmeye karar verdim, kazanırsak gazi, kazanamazsak şehit olacağız. Türkmenler(Burdalık Türkmenleri) bizi beklemesinler. Türkistan için mücadele lazım, zaten mukadder olan ölümden korkarsak, köpek gibi yaşamayı seçersek hem geçmişlerimizin, hem de geleceklerimizin lanetlerine müstahak oluruz. Halbuki kurtuluş için ölmeyi göze alırsak biz, bizden sonrakilerin hür ve bahtiyar olmasını temin etmiş oluruz.”³⁷²

Buhara’daki halkın maddi ve manevi yönden varlığını devam ettirebilmesinin yolunun Rus işgal kuvvetlerine karşı seferberlikten geçtiğine inanan Enver Paşa³⁷³ hiç zaman geçirmeden çalışmalara başlamış, Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile irtibata geçmek istemiş, araya da bir zamanlar Osmanlı ordusunda beraber çalıştığı Hasan Bey’i koyar. Osman Hoca’dan gelen cevap oldukça olumludur³⁷⁴.

Peki Buhara’nın genel manzarası nasıldı? Buhara emiri ile halkın arasının açık olması Rus ordusunun işine yaramış³⁷⁵, Rus ordusu Buhara’yı topa tutmuş, şehri harabeye çevirmişti. Buhara’nın dünyaca ünlü el yazmalarını bünyesinde barındıran kütüphanesi yanmış, emir Afganistan’a sığınmak zorunda kalmıştı. Sovyet Rusya Buhara’yı sembolik de olsa tanımış, ama Buhara’nın elden çıkışını kabullenemeyen Buhara milliyetçileri(Basmacılar) Rusya’ya karşı ayaklanmış, Sovyet Rusya bu başkaldırığı bastıramamıştı³⁷⁶.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bölgenin yöneticilerini birleştirmeyi ve bağımsız bir devlet kurmayı planlayan Enver Paşa, bu olumlu havadan da yararlanarak, bölgedeki Basmacı gruplarına haber salmıştı. Ne yazık ki, Enver Paşa bu düşüncelerinde yalnızdı, çünkü Buhara emiri Paşa’ya en küçük bir yardımda

---

³⁷¹ Nadir Devlet, **age**, s.92

³⁷² Togan, **age**, s.437

³⁷³ Bakiyev, **age**, s.130

³⁷⁴ Hayit, **Basmacılar**, s. 197

³⁷⁵ Hikmet Özdemir, **Üç Jöntürk’ün Ölümü**, s.273

³⁷⁶ David Fromkin, **age**, s. 485

bulunmamıştı.³⁷⁷ Dahası Bolşevik kadro bölgede iyice kadrolaşmış, aydın geçinenler bunlarla iş birliğini tercih etmişti.

Bu kadroların halkı yanlış yönlendirmesi, düşmanı Bolşevikler değil de Ceditçiler olarak görmesi Rusların bölgedeki ilerleyişini oldukça kolaylaştıracaktır.³⁷⁸ Aydemir bu havanın Enver Paşa'da büyük moral bozukluğu yarattığına değinmeden de geçemez.

5.7. Enver Paşa İbrahim Lakay Tarafından Tutuklanması

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmiş olduğunu Başbakan Feyzullah Hocayef'ten öğrenen Osman Hoca bu sırada Karşi şehrindeydi. Osman Hoca, Paşa'nın iyi ağırlanması için gereken ne ise yapılması talimatını vermişti.³⁷⁹

Buhara'da eski silah arkadaşı Hasan Paşa ile bir araya gelmiş, ikili çekirdeği Basmacılar olan bir milis ordusu kurmayı kararlaştırmıştı.

9 Aralık'ta bölgenin önemli Korbaşılarından İşan Han'ın misafiri olan Paşa, Hacı Sami Bey'in de telkiniyle bölgenin en güçlü Basmacı reislerinden İbrahim Lakay'ın karargahına doğru yol almıştı. Amaç İbrahim Lakay'ı elde etmektir. Fakat İbrahim Bey Afganistan emiri ile sıkı bir diyalog içindeydi ve bölgede kötü bir şöhreti vardı.³⁸⁰

Nitekim korkulan olmuş, Enver Paşa, İbrahim Lakay tarafından 1 Aralık 1921'de tutuklanmıştı. Hayit, Lakay'ı fanatik bir emir taraftarı olarak niteler ve Lakay'ın 20.000'i aşkın askere sahip olduğunu³⁸¹ söyler. Aydemir, “ Enver Paşa ve arkadaşlarının Lakay İbrahim adında, Lakayların başı, kara cahil bir aşiret beyi tarafından esir alınışı, silahlarının alınışı ve Enver Paşa gibi, büyük hayallerle buralara, Türk veya İslam kardeşlerini kurtarmaya koşmuş bir insanın, o yıkıcı hayal

---

³⁷⁷ Fromkin, **age**, s. 486

³⁷⁸ Aydemir, **age**, c.3, s.638- 639

³⁷⁹ Tekin Erer, **age**, s.68

³⁸⁰ Erer, **age**, s. 72, Togan, **Bugünkü Türkili**, s. 438, Aydemir, **age**, c.3, s.645

³⁸¹ Hayit, **Basmacılar**, s. 200

kırıklığı ve bizzat kendisinin anlattığı küçültücü sahneler, işte o günden sonra başlar.”³⁸² diye bu dramatik sahneyi resmeder.

Bundan sonra gerçekten üzücü sahneler yaşanır, Korbaşılar birbirine düşer, yüzlerce Basmacı ölür. Enver Paşa’yı kurtarmak için bölgenin birçok ileri geleni devreye girmiş, Paşa uzun görüşme trafiği sonucu serbest bırakılmıştır. Ayrıca Hikmet Özdemir bu konuyla ilgili olarak Enver Paşa olayının İngiltere gündemine de yansıdığını İngiliz belgelerine dayanarak dile getirir.³⁸³

5.8. Enver Paşa Savaş Meydanında

1934’e kadar süren Basmacı hareketi³⁸⁴ Enver Paşa ile yeni bir seyir havasına girecektir. Enver Paşa bu konuda oldukça disiplinli hareket etmiş, Korbaşıların alışmadığı tarzda savaşı sürdürmüştür. Bu konuda Enver Paşa’nın hiç kuşku yok ki, en büyük yardımcısı Şirmed Bey’dir

Fergana Korbaşıları Başkumandanı Emir-i Leşker Şirmed Bek, Enver Paşa’nın Buhara’ya geldiğini öğrenmiş, büyük bir sevince gark olan Şirmed Bek, hiç zaman geçirmeden kayın babası Muzaffer Han Mingbaşı başkanlığındaki bir heyeti Doğu Buhara’ya göndermişti.

Heyet burada Şirmed Bek’in bağlılıklarını Paşa’ya sunmuş, Şubat 1922’de Korbaşılar ile Enver Paşa arasında bağlantı kurulmuştu.³⁸⁵

Enver Paşa’nın ilk çatışması Ocak ayı ortalarında Duşanbe’dedir. Ani bir saldırı ile Enver Paşa Ruslar için oldukça önemli bir garnizon şehri olan burayı ele geçirmiştir.³⁸⁶

Buna milli mücadele kumandanlarından Halil ve Danyal beyin saldırıları da eklenince Ruslar geri çekilmeye başlamışlardı. Fakat Rus saldırısı buradaki Korbaşıları zor durumda bırakınca Enver Paşa’dan yardım istemişlerdi. 15-16 Şubat tarihlerinde Rus birlikleri Duşanbe’den tamamen çıkarılmıştır. Duşanbe’nin Enver Paşa tarafından kurtarılması özgürlük mücadelecileri için büyük bir mutluluk

---

³⁸² Aydemir, **age**, c.3, s. 645

³⁸³ Özdemir, **age**, s. 274

³⁸⁴ Devlet, **age**, s.57

³⁸⁵ Erer, **age**, s. 81

³⁸⁶ Hayit, **age**, s.201, Aydemir, **age**, c.3, s. 668

kaynağı ve gurur olmuştur.Enver Paşa bu saldırıda 180 tüfek 2 mitralyöz ele geçirmiş 100 Rus askeri öldürülmüştür.Dahası Enver Paşa'ya 82 Basmacı daha katılacaktır .³⁸⁷

Enver Paşa Şubat 1922 de Şirmed Bek'e bir mektup göndermiş bu mektup özgürlük mücadelecilerine deyim yerindeyse büyük bir bayram yaşatmıştır. Enver Paşa mektubunda aynen şöyle diyordu:

“Muhterem Fedakar Mücahit Arkadaşlarım,

Cenab-ı Allah'ın yardımıyla düşman-ı din olan Bolşevikleri Duşanbe, Yürçi, Seriasyab, Dihnev, Kabadiyan şehirlerinden çıkardık. Duşanbe ve Kabadiyan müstesna bu şehirleri düşman harpsiz tahliye etmiştir. Bolşevik kuvvetlerinin kısm-ı külli'si Baysun garnizonunda bulunuyor. Buna mukabil Darvaz, Babadağ, Karadağ, Dihnev, Cilligöl askerlerinden müteşekkil kuvvetlerimiz Baysun şehrini muhasara etmiş bulunmaktadır. Bu şehirde muharebe devam etmektedir.

İnşallah en yakın zamanda bu şehri de geri alacağız.Allah yolunda karşılık beklemeden yapmakta olduğumuz gazadan semere alabilmek içi,şuurlu ve bilgili müttehiden çalışmak icap ediyor.Onun için bu birliği bizzat teşekkül ettirebilmemiz için,Baysun civarında toplamak istediğimiz Misak-ı milli kongresine iştirakinizi istiyorum.Bizzat teşriflerinizi mümkün görmediğiniz taktirde bu toplantıda sizleri temsil edebilecek dirayetli kumandanlarınızdan birkaçını iştirak ettirmeniz elzemdir.Elbirliği ile çalışmak sizden, yardım

Allah'tandır. Baki Huda'ya emanet ederim. Şubat 1922 Damad-ı Halifetü'l- Müslimin Enver"³⁸⁸

İlk hedefi birlik ve beraberliği sağlamak olan Enver Paşa Mart 1922'de bu amaçla bir tamim yayınlamıştır. Bu tamim 9 maddeden ibaretti:

“Muhterem Mücahit!

1-Duşanbe, Kabadiyan düşmandan alındı. Bu şehirleri tahliye eden düşman Termiz ve Baysun garnizonlarına sığınmış bulunmaktadır.

2-Maiyetinde bulunan mücahitler ile Baysun garnizonunu muhasara ettim.Gece gündüz düşmanı baskı altında tutmaktayım.

3-Yurdumuzu düşmandan kurtarmak için ilk iş birleşmektedir. Mücahitlerin birbirine inanması itaat etmesi düşüncelerinize hürmet etmesi şarttır. Düşmanın hareketleri hakkında doğru malumat almak suretiyle yurdun hangi yerinde bulunursanız bulunun yek vücut bir kitle manzarası arz

³⁸⁷ Togan, **Bugünkü Türkili..**, s. 440-441

³⁸⁸ Erer, **age**, s. 82

ederek düşmana karşı kuvvetli bulunmanız lazımdır. Binaenaleyh hepiniz aynı vatan evlatları bulunmanız hasebiyle kavga ve ikilikleri ortadan kaldırıp, bir bayrak altında toplanıp, tek bir ideale hizmet etmenizi rica ediyorum.

4-Muhterem vatanperver mücahitler! Karşınızdaki düşman kuvvetleri yurdunuzun yabancısıdırlar. Kendilerinin iâşe merkezleri uzaktır. Binaenaleyh, onlar yurdunuzun nimetleriyle kendilerini besliyorlar. Birinci vazifeniz, bulunduğunuz muhitte düşmanın iâşe yollarını kapatmaktır. Bu hususta çok titiz olmanız şarttır. Halk tarafından düşmana erzak satılmasına veya hibe olarak verilmesine;düşman için at, merkep vs nakil vasıtalarının verilmesine kati surette mani olunuz.

5-Düşmanın kendileri tarafından iâşe temin etmeleri için çıkardığı müfrezelerine baskınlar yapmak veya münasip yerlerde pusuya düşürmek suretiyle daimi taciz yolu ile mani olmaya gayret ediniz.

6-Düşman,garnizonlarını takviye için şehirden şehre veya Moskova'dan gönderilen, Bolşevik kuvvetlerini istifade edebileceği demiryolu, şose yolları ve köprüleri devamlı kontrolünüz altında tutarak, hareketlerini haber alır almaz tahribat icra ederek düşmanın hareketini aksatmaya gayret ediniz.

7-Her Leşker başı (mıntika kumandanı) posta teşkilatı kurup komşu Leşkerbaşılarının vaziyetlerini öğrenip, icabında yardım göndermek veya istemek yolunu icat edin. Her 15 günde her kumandan durumunu karargah-ı umumiye bildirsin.

8-Umumi karargah Baysun şehri civarında(güneyinde) Kafirun köyünde kurulacaktır.

9-10 Nisan 1922'den sonra yapılacak kongrede bulunmak üzere heyetlerinizi göndermenizi rica ederim.

Mart 1922

Buhara Mücahidin-i İslam Kumandanı Damad-ı

Halifetü'l -Müslimin Enver"³⁸⁹

Karargahını 22 Şubat'ta Puluhakiyan'da kurmuş olan Enver Paşa bu tamimin ardından çeşitli yerlere mektuplar göndermiş, adına mühürler bastırmıştı.³⁹⁰ Nitekim Enver Paşa 4 Nisan 1922 tarihli mektubunda şu ibareyi kullanmıştır: “ Buranın ahvali gittikçe iyileşmekte ve sözüm giderek geçmektedir. Şimdi her kavim ve kabileden bana taraftar olanlar var.”³⁹¹

Enver Paşa bu tamimin ardından mücadelesine devam etmiş, Rusların Tal köyüne yaptığı saldırı Paşa'nın başarılı savunması ile püskürtülmüş, Rus tümeni

³⁸⁹ Tekin Erer, **age**, 83-84, Yaver Suphi Bey, **age**, s. 192- 194

³⁹⁰ Abdullah Recep Baysun, **age**, s.110

³⁹¹ Ari İnan, **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, s.121

100'ün üzerinde kayıp vermiştir.³⁹² Bu başarılar Enver Paşa'ya büyük katılımları da beraberinde getirmişti(Buhara Cumhuriyeti Savaş Bakanı Abdülhamit Arif 600, Şerif ve Boribetaş Korbaşılar 800, Hamit Bey 200, Nazar Pehlivan150, Destan Toksaba 180, Abdurrahman Toksaba 300, Mehmet Ali Bey 400, Fuzeyl Mahdum Bey 1500 kişi ile Enver Paşa'ya katılmışlardı. Buna Afgan Kralı Emanullah Han'ın gönderdiği 300, Şir Mehmet Bey'in de gönderdiği 100 mücahit eklenince Enver Paşa'ya katılım 4500 savaşıyı aşılıyordu).

Paşa'nın Buhara Emirliği'nin savaş komutanı olarak atanması, dahası itibarının ve etrafındaki kalabalığın sürekli artması Ruslar için hiç de iyi değildi. Bu arada Şir Mehmet Bek Enver Paşa'nın emriyle Fergana tren istasyonunu tahrip etmiş, Naymanlar ve Karatekin Türkleri de Pulihyan'da toplanmıştı.³⁹³

Enver Paşa'nın hedeflerinden biri bu kuvvetleri disipline etmektir, bu amaçla herkese tek tip üniforma giyme mecburiyeti getirilmiş, üniformaların modelleri bizzat Enver Paşa tarafından çizilmişti.³⁹⁴

5.9. Rusların Enver Paşa'ya Muhtariyet Teklif Etmesi

Enver Paşa ile Rusya arasındaki savaş 1922 yılı nisan ayında en yoğun dönemini yaşamıştır. Enver Paşa ve ona inanan Korbaşılar bütün imkansızlıklara rağmen Rusları Pamir dağları, Buhara ve Semerkant'tan kovmuşlar, buna Berlin'e giden Buhara Harbiye Nazırı Abdülhamit Arif Bey'in iyi haberleri de eklenince Enver Paşa'nın morali yerine gelmişti.

Enver Paşa'nın Buhara'da aldığı başarılı neticeler Dağıstan'a da sıçramak üzereydi, bölgede kıpırdanmalar başlamıştı.³⁹⁵ Dahası Enver Paşa ile birlikte hareket eden Cüneyt Han karşısında Hive'de ağır bir yenilgi alacaklardır.

Ruslar son çare olarak çok güvendikleri Buhara Hükümeti Reisi Feyzullah Hoca'yı Moskova'ya çağırılmışlar ve onun kanalıyla Enver Paşa'ya muhtariyet teklif

---

³⁹² Ahmet Cebeci, Türkistan'da Basmacılık "Milli Kurtuluş Hareketi II", **Töre**, s. 38

³⁹³ Cemal Kutay, **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, s. 59- 60

³⁹⁴ Kutay, **age**, s.60

³⁹⁵ Kutay, **age**, s. 61

etmişlerdi.³⁹⁶ Burada Feyzullah Hoca'nın daha sonra Moskova tarafından işbirlikçi suçlamasıyla öldürüldüğünü³⁹⁷ de bir not olarak vermek istiyoruz.

Ruslar, gönderdikleri on bir kişilik Kazan heyeti kanalıyla Enver Paşa'ya yapacağı her şeyde geniş kolaylıklar tanıyor, onu anlaşmaya çağırıyorlardı. Enver Paşa bunun üzerine Misak-ı Milli Kurultayı'nı toplamış,³⁹⁸ görüşmeler sonucu Rusların teklifi reddedilmiş, kurultaydan tam bağımsızlık kararı çıkmıştır. 8 maddeden oluşan bildiri Enver Paşa'nın kararlılığını³⁹⁹ ifade ediyordu bir anlamda.

1922 yılının bahar mevsimi Baymirza Hayit'in deyimiyle Rusların Enver Paşa ile uzlaşma yolları aradığı dönemdir.⁴⁰⁰ Bu dönem Enver Paşa'nın elinin oldukça güçlü olduğu dönemdir, nitekim Paşa bu durumu mektuplarına da yansıtmaktadır:“ Bura ahvali gittikçe iyileşmekte ve sözüm giderek geçmektedir”⁴⁰¹ Aynı tarihlerde Enver Paşa'ya Afganistan'dan yardım geldiğini söyleyen tarihçiler de vardır.⁴⁰² Yardımın içeriği silah, cephane, top ve askeri mühimmattan ibarettir.

Ama Paşa tam bağımsızlık fikrinde neredeyse yalnızdı, çünkü Osman Hoca, Savunma Bakanı Arif Bey, Mahdum Muhammed hariç bütün ileri gelenler Buhara Komünist Partisi'ni savunuyorlar, Enver Paşa'ya muhalefette ısrar ediyorlardı.⁴⁰³ Buna İbrahim Lakay gibi bir güç de eklenince tablo daha net ortaya çıkmaktadır. Bu durum ilerde kendini gösterecek, belki de Enver Paşa'nın başarısızlığında başrolü oynayacaktır. Bu konuya ilerleyen sayfalarda değineceğiz.

5.10. Afganistan Emirinin Desteği

Enver Paşa, Rusların barış teklifini reddettikten sonra tekrar silaha sarılmış, Fuzeyl Mahdum, Eşan Sultan, Devletmend Beg,⁴⁰⁴ Aman Pehlivan, Şirmed Bek, Rahmankul gibi Korbaşların eşliğinde mücadelesine hız vermişti. Bu tarihlerde

³⁹⁶ Ahmet Cebeci(1975), “Türkistan’da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi) II”,**Töre**, Ankara, s.41

³⁹⁷ Cemal Kutay(1962), **Anavatan’da Son Beş Osmanlı Türk’ü**, İstanbul, s. 192

³⁹⁸ Ali Bademci, **age**, s. 393

³⁹⁹ Tekin Erer, **age**, s. 71

⁴⁰⁰ Hayit, **Basmacılar**, sh. 215, Emir Şekip Arslan, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, s. 30

⁴⁰¹ Ari İnan, **age**, s. 121

⁴⁰² Hikmet Özdemir, **age**, s. 278

⁴⁰³ Hayit, **age**, s. 215

⁴⁰⁴ Andican, **age**, s. 154

bölgede 100.000'in üzerinde Rus askeri vardı, Enver Paşa bir ara yaralanmasına rağmen Ruslara sürekli baskınlar vermekteydi.⁴⁰⁵

Enver Paşa'nın bu amansız savaşını Fergana sırtlarından kar ve buz suları misali kan akıyordu⁴⁰⁶ diye nitelendiren bazı yazarlar. İşte bu zor şartlarda onu oldukça rahatlatan bir gelişme daha yaşanır: Afganistan Emiri Alim Han'dan gelen bir temsilci.⁴⁰⁷ Emir Enver Paşa'ya şöyle diyordu mektubunda:

— Hizmetinizde bulunmak ve size yardım etmek üzere karargahınıza gelmeme müsaade buyurur musunuz?

Enver Paşa Emir'in bu ricasına nezaketle cevap vermiş, ilk hedefinin bağımsızlık olduğunu, bunları daha sonra düşüneceğini söyleyip elçiyi uğurlamıştı.

5.11. Çatışmaların Yeniden Alevlenmesi

Mayıs 1922'de Afganistan'dan 800 silah ve asker, 80 deve yükü cephane yardımı alan⁴⁰⁸ Enver Paşa karargahını kurduğu Kafirun mıntikasından emrindeki 20.000 Basmacı ile birlikte harekete geçmiş, Duşanbe, Hisar, Belcivan, Külab, Darvaz, Karatekin, Saraykemer, Korgantepe, Kabadiven'in yanında Baysun şehrinin büyük bir kısmını düşmandan temizlemiş, 15 Nisan 1922 kurultayında alınan kararlar gereği buralarda mahalli ve mülki idareler kurmuş, ele geçirilen yerlerin korunması için bir miktar askeri ismi geçen yerlerin korunması için bırakmıştı.⁴⁰⁹

Öte yandan Ruslar aldıkları mağlubiyetin acısını sivillerden çıkarıyor, geçtikleri yerlerdeki köy ve kasabaları yakıyor, tüyler ürpertici katliamlara imza atıyorlardı.⁴¹⁰ İlginçtir ki, Korbaşılardan Togay Sarı da ele geçirdiği Rus askerlerine aynı muameleyi yapmaya kalkışınca Enver Paşa tarafından uyarılmış, kendisine Türk ananeleri hatırlatılmıştı.

---

⁴⁰⁵ Yaver Suphi Bey, **age**, s. 181

⁴⁰⁶ Bademci, **age**, s. 393

⁴⁰⁷ Erer, **age**, sh. 122, Cebeci, agm, s. 42

⁴⁰⁸ Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 278

⁴⁰⁹ Erer, **age**, s. 122- 123

⁴¹⁰ Baysun, **Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa**, s. 115

Haziran ayı geldiğinde Enver Paşa komutasındaki Türkistan ordularının saldırıları biraz daha sıklaşmış, Paşa, Rus avcı hatlarına kadar ilerleyip düşmana büyük zayıflar verdirmişti.⁴¹¹

Enver Paşa bir yandan düşmanla çarpışmakta, diğer yandan zorda kalan Korbaşılara yardım göndermekte idi. Bu arada Enver Paşa'nın hedeflerinden biri de Rus kuvvetlerini dağıtmak için cephelerin sayısını arttırmak⁴¹² idi. Böylece Rus kuvvetlerini değişik noktalara dağıtacak, gerilla taktiğiyle düşmana ağır darbeler vurabilecekti. Paşa bu amaçla Hive'de bulunan Cüneyt Han'a haber yollamış, mücadeleyi hızlandırması talimatını vermişti.⁴¹³ Kendisini yakından tanıyan Emir Şekip Arslan'ın "İdari işlerde, komutada, kararlılıkta eşi bulunmayan bir dahi"⁴¹⁴ diye nitelediği Paşa, Cüneyt Han'ın dışında Korbaşılardan Açıl Beğ ve Fergana'daki Şir Mehmet Bek'i harekete geçirmişti.⁴¹⁵ Dahası Kırgız ve Taciklerle bağlantılar kurulmuş, bu durum hem Bolşevikleri hem de Hindistan'daki çıkarları tehlikeye düşecek olan İngilizleri telaşlandırmıştı.⁴¹⁶

Enver Paşa'ya olan katılımlar sürekli artıyor, Buhara'ya Türkistan'ın her tarafından gönüllüler akıyordu. Ama Tatarlar Rus saflarında idi, öyle ki, Firunze komutasındaki Türkistan ordusunun yüzde yetmişten fazlası Tatarlardan oluşmaktaydı.⁴¹⁷ Bu Tatarlar Korbaşılardan ve Enver Paşa'nın işini oldukça zorlaştıracaklardır.

Bu esnada ilginç bir olayın yaşandığını göreceğiz: Kızılordu emrindeki bir grup Başkurt askeri Zeki Velidi Togan Bey'e başvuracaklar, Basmacılar safına geçmeleri noktasında kendilerine yardımcı olunmasını istemişlerdi.⁴¹⁸

Enver Paşa'nın başarısının Bolşevikleri telaşlandırdığını daha önce söylemiştik, nitekim Ruslar bir yandan ne yapacağını düşünürken, bir yandan da Enver Paşa'ya suikast planlıyorlardı, ama bu plan uygulanamaz ve suikastçı devre dışı bırakılır.⁴¹⁹

---

⁴¹¹ Baysun, **age**, s. 117

⁴¹² Cemal Kutay, **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, s. 75

⁴¹³ Cebeci, agm, s. 43

⁴¹⁴ Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı...**, s.393

⁴¹⁵ Cebeci, agm, s.43

⁴¹⁶ Kutay, **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü**, s.195

⁴¹⁷ Zenkovsky, **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**, s. 291

⁴¹⁸ Ahmet Zeki Velidi Togan(1969), **Hatıralar**, İstanbul, s.410-411

⁴¹⁹ Cemal Kutay, **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü**, s. 196

5.12. Sona Doğru...

Rus gazetelerinde “Müslüman dünyasının vebası”, kendini beğenmiş, kana susamış bir hilkat garibesi olarak nitelendirilen⁴²⁰ Enver Paşa için haziran ayı büyük zorluklarla başlamıştı.

Türkistan’ı boşaltma niyetinde olmayan,⁴²¹ artık neredeyse uluslar arası bir sorun haline gelen⁴²² Enver Paşa ve Basmacılık hareketini silahla bitirmeye karar vermişti.

Moskova yönetiminin öncelikle Türkistan’da şüphelendikleri ve Enver Paşa taraftarı diye birçok kimseyi tutuklaması, dahası idam etmesi Kafirun’daki karargahta moralleri iyice bozmuş,⁴²³ buna İbrahim Lakay tarafından Fuzeyl Mahdum ve 1200 adamının da pusuya düşürülerek tutsak etmesi⁴²⁴ eklenince Korbaşların etrafındaki çember biraz daha daralmıştı. Dahası Şir Mehmet Bek Kızılordu birliklerince sıkıştırılmış, Enver Paşa’dan yardım istemekteydi. Buna İbrahim Lakay karşısında bocalayan Devletmend Bek’in yardım çılgınlıkları da eklenmiş, Paşa Nur Muhammet Bek’i Fergana’ya Şir Mehmet Bek’e, Hasan Bey’i de Devletmend Bek’e yardıma göndermişti.

Enver Paşa’nın yardım için gönderdiği Hasan Bey Devletmend Bek’i rahatlatmış, fakat Afganistan’a geçerek Enver Paşa’yı yalnız bırakmış, bu durum Kafirun karargahında şok etkisi yaratmıştı.⁴²⁵ Tarihler 28 Haziran’ı gösterirken de Rusların büyük kuvvetlerle yaklaştığı haberi gelir. 22 Haziran’da Kızılordu’ya Kabadiyan, Regar, Karadağ şehirleriyle Aybac geçidini kaptırmış olan⁴²⁶ Enver Paşa 28 Haziran’da bu sefer Kafirun karargahını terk etmek zorunda kalacaktır.⁴²⁷

Enver Paşa Rusların niyetinin karargahı tamamen sarmak olduğunu bildiğinden hızlı bir şekilde 10-15 kilometre gerideki Karluk köyüne çekilmiş, gerilla yöntemiyle savaşmayı yeğlemiş, büyük zorluklara rağmen Duşanbe’ye ulaşabilmişti.⁴²⁸

---

⁴²⁰ Kurt Okay, **age**, s. 337

⁴²¹ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Mücadele Tarihi**, s. 283

⁴²² Ahat Andican, **age**, s. 155

⁴²³ Cebeci, **agm**, s. 44

⁴²⁴ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, s. 451

⁴²⁵ Cebeci, **agm**, sh. 44- 45

⁴²⁶ Özdemir, **age**, s. 279

⁴²⁷ Baysun, **age**, s. 120, Bakıyev, **Enver Paşa’nın Vasiyeti**, s.226

⁴²⁸ Bakıyev, **age**, s.226

Olayların canlı şahidi Abdullah Recep Baysun bu süre içinde yaşananları şöyle anlatır:

— Kafirun'a 15 kilometre mesafede bulunan Karlok köyüne, oradan da takip etmekte olan Ruslarla çarpışa çarpışa Seriasya Dihnev yolu ile Yurçi'ye gidildi. Bilhassa Yurçi'de bir hafta süren çarpışmalar çok çetin oldu. şafakta başlayan muharebe güneşin batışıyla duruyordu. Geceyi geçirmek için bir köye çekilmek mümkündü. Fakat Paşa, harp alanından ayrılamıyor, Ruslara yakın olan bir kırdı geceleme için uygun buluyordu. Atlarının dizginleri ellerinde yatan mücahitler arasında Paşa da taşı kendine yastık yaparak yatıyordu.

Bu durum gösteriyordu ki, Paşa bir avuç toprağı bile Ruslara kolay kolay bırakmak istemiyor, bütün güç ve kuvvetini kullanıyordu. Geri püskürtülen Ruslar Baysun tarafından aldıkları kuvvetlerle yapmak istedikleri taarruzlar kendilerine pahalıya mal oluyordu. Boş bir köye geldik, anlaşıldı ki yol üzerinde bulunan köyler gibi buranın da ahalisi Ruslar geliyor korkusu ile dağa çekilmişlerdi. Gecelenen bu kimsesiz köyde arkadaşlardan birinin ağaçlardan toplayarak getirdiği kayısıları Paşa pay etti. Paşa'nın ve yanındakilerin o akşamki gıdası paylarına düşen kayısılar oldu

Paşa ümitsiz değildi, "Göreceksiniz, düşmanı kahredeceğiz!" diye etrafındakilere ümit ve teselli veriyordu.⁴²⁹

Enver Paşa 2 Temmuz'da eşine yazdığı mektupta bu durumu eşine safha safha anlatır:

— Gerisin geriye Duşenbe'ye gidiyorum. Zerger'den beri her gün çarpışma oluyor. Geri çekiliyoruz.

6 Temmuz: Duşenbe'den yazmıştım. Ruslar Çilligöl ve Kurgantepe'yi işgal etmişler. 30 atlı ve 290 piyade ile ben dağlar, kayalar arasında yatıyorum. Nehirler üzerinde, ancak 30 kilometre ötede köprü var. Bana iki sandık içinde Afganistan'dan para vesaire getiren iki Afganlı Rusların eline düşmüşler. Bilmem bu yardımlar için Ruslar Afganistan'a harp açarlar mı? Ruslar Karadağ'a da varmışlar. Duşenbe'den hareketten altı gün sonra, artık toprak haline gelmiş olan Duşenbe'ye tekrar geldim⁴³⁰

Haziran ayı içinde Enver Paşa'nın verdiği kayıp 1000'in üzerindedir⁴³¹ ve bu rakam Enver Paşa için oldukça büyük bir rakamdır. Yaver Suphi Bey askeri

---

⁴²⁹ Baysun, **age**, s. 121

⁴³⁰ Aydemir, **age**, c.3, s. 670

⁴³¹ Hayit, **Basmacılar**, s. 218

kayıpların Rusların propagandalarına dayandığını, Rus propagandasının Basmacılar üzerinde büyük bir manevi yıkıma yol açtığını, dahası dedikoduların halkı da paniğe düşürdüğünü belirtir.⁴³² Dahası Rus kurmay heyeti Paşa'ya sadık yerli halk arasında da asılsız dedikodular yayıyor,⁴³³ direniş gücünün zafiyete uğraması için ne gerekiyorsa yapıyordu.

5.12.1. İngiltere ve Almanya'nın Rusya Safına Geçmeleri

10 Temmuz 1922'de Enver Paşa'ya Berlin'den kardeşi Kamil Paşa imzalı bir mektup gelir. Mektup Naciye Sultan'dan bahseder. Mektupta dikkati çeken ikinci nokta ise İngilizlerin Rusya'ya yanaştığı yönündedir:

— Sultan Efendi (Naciye Sultan) mektuplarınızı aldığı zaman pek sevindiler. Davetinize hemen icabet etmek niyetindedirler. Yalnız , “ Benim geldiğim yere düşman ayağı tekrar basmamalıdır,” diyor. İnşallah gelecek yaza kadar oradaki vaziyetiniz daha ziyade sağlamlaşmış olur. Efendimizin niyeti ancak seneye bahara oralara hareket etmektir. O zamana kadar da biz burada hazırlıklar görürüz. Ali Kemal'in son yazdığı ve size hasrettiği makaleden anlaşılıyor ki, İngilizler, Orta Asya hareketinden memnun değillerdir...⁴³⁴

Aynı tarihte Almanya'dan Enver Paşa'ya gönderilen ikinci bir mektup daha dikkatimizi çekmektedir. Bu mektupta da Almanların artık Rusya taraftarı olduğu vurgulanmakta, Paşa'nın yalnız kaldığı bir kere daha tescil edilmektedir.⁴³⁵

Uluslararası arenada da iyice yalnız kalan sabık harbiye nazırı 28 Haziran'dan 10 Temmuz'a kadar geçen 12 günlük süre içinde kuvvetlerinin neredeyse dörtte birini kaybetmiş haldeydi.⁴³⁶

Enver Paşa'nın bu faaliyetleri Ankara tarafından da dikkatlice izlenmekte, Moskova Büyükelçiliği ve Tiflis Ataşemiliterliği Paşa'nın icraatlarını düzenli bir şekilde Ankara'ya bildirmektedir.⁴³⁷

10 Temmuz'da yerleştiği Duşenbe hükümet konağına Türk bayrağını çeken ve mücadeleyi buradan yürütmeye karar veren Enver Paşa⁴³⁸ halkın yoğun ilgisine

⁴³² Yaver Suphi Bey, **age**, s. 217- 218

⁴³³ Feridun Kandemir (1950), “Enver Paşa'nın Ölümü”, **Resimli Tarih Mecmuası**, sayı 4, Nisan, s. 142

⁴³⁴ Ari İnan, **age**, s. 60

⁴³⁵ İnan, **age**, s. 62-63

⁴³⁶ Erer, **age**, s.131

⁴³⁷ Erer, **age**, s.132- 134

mazhar oluyor, dahası Bolşevik kumandanını ve maiyetindeki subayları tutsak ediyor, Duşenbe halkı onu gördüğü her yerde çılgınca alkışlıyor ve özgürlük savaşçısı saydıkları bu kahramana büyük saygı ve sevgi gösteriyorlardı.⁴³⁹

Ama Moskova Türkistanlı ve Buharalılar arasındaki eski kırgınlıkları kurdukları casus ağı ile sürekli körüklemiş, bir zamanlar Enver Paşa'yı tutsak eden İbrahim Lakay'ı yanına çekmeyi bilmişti. Buna Afgan gönüllülerinin de Paşa'yı terk edip Afganistan'a çekilmeleri eklenince işler iyice bozulmuş, Enver Paşa ve çevresindeki az sayıdaki Korbaşı Belcivan'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁴⁰

Görüldüğü üzere Enver Paşa'nın bu safhadaki en büyük talihsizliği Rus ve İngiliz baskısı sonucu Afgan kralının Korbaşılara verdiği destekten vazgeçmesidir.⁴⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir Afgan kralının sınırı Enver Paşa'ya kapadığını belirttiikten sonra şöyle bir ibare kullanır: Perdenin kapanması artık yaklaşıyordu.⁴⁴²

5. 12.2. Enver Paşa'nın Şehit Düşmesi

1922 yılı Temmuz ayı itibariyle Enver Paşa'nın Korgantepe civarında 5.000 savaşçısı vardı.Korbaşılardan Açıl Bek, Karakul Bek, Danyal Bek, Töreyay Paşa'nın en büyük yardımcılarındandı.⁴⁴³ Belcivan'da fazla tutunamayan Paşa ve adamlarının karşısında çağın en modern silahlarıyla donatılmış- top, mayın, uçak, tank, makineli tüfek, el bombaları, klor gazı bu ordunun ilk göze çarpan silahları idi- Kızılordu 20 Temmuz'da Belcivan'ı ele geçirmiş, Paşa ve emrindekiler de Belcivan yakınlarındaki Abidere köyünü üs tutmak zorunda kalmıştır.⁴⁴⁴ 1000'den fazla şehit, 1700 yaralı Korbaşılara pahalıya mal olmuştu, herkes yorgun ve moralsiz bir haldeydi.

---

⁴³⁸ Cebeci, agm, s. 45, Feridun Kandemir, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, s.41

⁴³⁹ Feridun Kandemir, **age**, s. 42

⁴⁴⁰ Kandemir, **age**, s.42

⁴⁴¹ Kutay, **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü**, s. 219- 220

⁴⁴² Aydemir, **age**, c.3, s. 671

⁴⁴³ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Takım Tarihi**, s. 452

⁴⁴⁴ Hayit, **Basmacılar**, s.219, Bakiyev, **age**, s. 233

Buradan Gevrekli köyüne geçmiş, burada kendisine Afganistan başbakanının bir mektubu ulaştırılmıştı. Afganistan başbakanı Paşa'yı ülkesine davet ediyordu. Paşa bu daveti kibarca geri çevirmiş ve şunları söylemişti:

— Teşekkür ederim...Fakat benim kararımı siz de biliyorsunuz. Ben bu davaya nefsimi vakfettim, bu uğurda canımı seve seve vereceğim, hiçbir yere gidemem. Zamanlardır benimle berabersiniz. Siz, bir din kardeşi olarak Türklük davasına hizmet ettiniz. Sizin de damarlarınızda Türk kanı vardır. Nerede yaşarsanız, hangi bayrak altında olursanız olunuz, Moskoflar bütün Asya'nın en büyük ve amansız düşmanıdırlar. Onlarla mücadele etmek için hak ve adalet hislerine sahip olmak kafidir. Memleketinize gidiyorsunuz, sizi kabul ederek burada gördüklerinizi soracak olanlara bahsettiğim hakikati izah ediniz. Aylardan beri bizim için verdiğiniz emekleri helal ediniz. Durunuz, size birer hatıra olarak hazırladığım yarlıkları(rütbe) vereyim.⁴⁴⁵

Bundan sonra, yani rütbeler dağıtılırken ortalığa duygusal bir hava çökmüş, başta Enver Paşa olmak üzere herkes göz yaşlarına boğulmuştu. Misafirlerini Afganistan'a gönderen Paşa artık bundan sonra Devletmend Bek, Açıl Bek, Danyal Bek, İşan Pehlivan gibi Korbaşılarda kalacak, son kozlarını oynayacaktır.

Tarihler 30 Temmuz'u göstermektedir, Rusların önünden kaçan bir Özbek, Duşenbe'nin düşmanın eline geçtiğini, şehirde büyük bir katliamın yaşandığını bildirmişti.⁴⁴⁶ Dahası İbrahim Lakay da Enver Paşa'nın üzerine gönderilen ordunun komutanı General Budenko ile anlaşmış, bu haberler Paşa'yı oldukça üzmüştü.⁴⁴⁷ Yaver Suphi Bey, dört bir yandan gelen kötü haberlerin Paşa'yı sarstığını, Paşa'nın uykusuz geceler geçirdiğini vurgular.⁴⁴⁸

Enver Paşa bütün bu olanlar üzerine yakın arkadaşlarını toplar. Enver Paşa moralsizdir, fakat metin olmaya çalışır ve komutanlarına şöyle seslenir:

— Durum aydınlanmıştır, artık büyük kuvvetlere ihtiyacımız yoktur. Rus kuvvetleri henüz çevremizi kuşatmadan, emrimdeki kuvvetler arasında, geldikleri yere dönerek orada çete harbi yapabilecek olanların ayrılmasını muvafık(uygun) buluyorum. Bu civanmert ve kahraman yiğitleri burada, bire karşı belki elli

⁴⁴⁵ Kutay, **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, s. 91- 92

⁴⁴⁶ Cebeci, agm, s. 46

⁴⁴⁷ Cemal Kutay, **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü**, s. 222

⁴⁴⁸ Yaver Suphi Bey, **age**, s. 218

nispetiyle, daha etrafımız ve bir ellerinde en mükemmel malzeme ile taarruza kalkan kudurmuş insanlara kırdırmak akıl karı değildir. ben ve arkadaşlarım kalacağız. Bu fikrimi kabul ederseniz kuşatılmadan tatbik edelim....⁴⁴⁹

Bu duygusal konuşma mücahitleri oldukça etkilemişti, hiç kimse Paşa'yı bırakıp gitmeye niyetli değildi. Çok geçmeden Devletmend Bek, Açıl Bek, İshan Paşa ve Danyal Bek gelmiş, Enver Paşa'yı bir gün sonra kılınacak kurban bayramı için karargahlarına davet etmişlerdi.

Enver Paşa'nın son gecesini Feridun Kandemir oldukça duygusal bir havada anlatır: " Gece yarısına doğru, şevk içinde yanından ayrılıyorduk. Ayakta, bir şey söylemek istediği halde, bir türlü söyleyemeyen bir hali vardı. Nihayet:

—Size, dedi. Ne yapayım, bayram hediyesi veremedim. Hoş görünüz. Ancak günün birinde beni yad etmenize vesile olabilecek birer kağıt vermek istiyorum. Böyle bir mücadelede beraber çalıştığımızı tevsik eden(belgeleyen) ve bilhassa arkadaşlığınızdan son derece memnun olduğumu bildiren kağıtlar yazsanız da mühürlesem.

Teşekkür ederek odadan çıktık ve bu kağıtların hazırlanmasını arkadaşlarımızdan Ömer'e havale ettik. O da oturdu, hepimiz için ayrı ayrı birer vesika hazırladı ve bunları mutlaka bu gece mühürlemek ve imzalamak isteyen Enver Paşa'ya götürdü. Paşa da " Damad-ı Halife-i Müslimin Emirleşkeri İslam ve Buhara Seyit Enver" mührünü bastıktan sonra, daha İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde öğrenci iken yaptırmış olduğu lastik Enver imzasını bu mührün kenarına koyuyor, ondan sonra da yatıyor."⁴⁵⁰

Peki bu aşamada Paşa'nın Berlin'de bulunan Naciye Sultan ile diyalogu hangi aşamadaydı? Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa'nın son mektubunu 22 Temmuz'da yazdığını söyler. Naciye Sultan ise kocasından gelen son mektubun tarihini 4 Ağustos olarak verir.⁴⁵¹

Naciye Sultan bu son mektuptan bahsederken ilginç ibareler kullanır: "Bu mektupta İsviçre'ye geçmek istediğinden bahsediyordu.Fakat bu projesini yerine getirebilmek için, kendisinin ölmüş olduğuna herkesi inandırması lazım geldiğini

---

⁴⁴⁹ Kutay, **age**, s.224

⁴⁵⁰ Kandemir, **Enver Paşa'nın Son Günleri**, s.49

⁴⁵¹ Aşıroğlu, **age**, s. 65

söylüyordu. Hatta benim bile, ölüm haberini aldığım takdirde buna inanmış görünmemi tembih ediyordu”⁴⁵²

Tarihler 4 Ağustos’u gösteriyordu, kurban bayramının ilk günüydü, bayram namazı kılınacaktı. Devletmend Bek Enver Paşa’yı karargahının 5 kilometre uzağında karşılamıştı. Türkistan’da bir adet vardır, emir ve hanlara bayramlarda hediye sunmak. Tartuk adlı bu hediye altın ve gümüş işlemeli bir cüppe idi. Paşa hediye kabul etmiş, çok geçmeden de bayram namazına durulmuştu.⁴⁵³

Pamir Dağları’nın “Yalnız Türk’ü” Enver Paşa’nın unutulmaz şahadet anını, Şevket Süreyya Aydemir, daha önce de adı sık sık geçen “Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa” isimli eserinde şöyle betimler:

"Şimdi 4 Ağustos 1922 tarihindeyiz. Kurban Bayramı’nın birinci günüdür... Enver Paşa, maiyetinde kalanların, evin önünde toplanmasını ve onların bayramını kutlayacağını söyler. Toplanılır. Kalan askerlerine dualarını, tebriklerini bildirecek ve kendilerine bir miktar para verecektir. Asker başlarına ise, kendilerinin de bildikleri gibi, onlara sunacak bir şeyi olmadığını söyleyecek ve bu müşterek mücadelelerin hatırası olarak kendilerine, kendi mühür ve imzasıyla birer belge, hatta rütbelere verecektir.

Belcivan Beyi Devletmend Bey de Enver Paşa’ya, altın ve gümüş işlemeli bir çapan, yahut ipekli cübbe ile bir sarık hediye etmiştir. Hülâsa herkes bu hüznü kurban bayramının havası içindedir. Çünkü bilinir ki bu günler, artık son beraberlik günleridir. Arkadan ve çevreden ise düşman ilerler. Doğudaki Pamirler yol vermez karlı dağlardır. Kesilen kurbanların toprağa akan kanları, hala tazedir.

İşte tam bu tören sırasında ki doğuda, vadinin Dere-i Hakiyan kısmı ile Çegan tepesi istikametinden silah sesleri gelir. Bu bir baskındır ve tören yerindeki kalabalık, baskıncıların makineli tüfek ateşleri altında eriyebilir

---

⁴⁵² Aşiroğlu, **age**, s. 65

⁴⁵³ Baysun, **age**, s. 137, Kandemir, “Enver Paşa’nın Ölümü”, s.142

İşte o anda Enver Paşa, hemen atına atlar. Dört beşi Osmanlı Türklerinden olmak üzere 25 kadar atlı, hemen onu takip ederler. Doğru Çegan Tepesi'ne yönelinir. Çegan, Abı derya suyunun kuzey sırtlarına düşer. Altta, Dere-i Hakiyan vadisi uzanır. Belcivan'a (yahut Belh-i Cevan) 15 kilometre kadar doğudadır. Tepede mevzilenmiş ve makineli tüfekleri bulunan bir düşman müfrezesine karşı aşağıdan, vadiden ve ancak atlar üstünde çekilmiş kılıçlarla, azlık bir nevi fedai süvari grubunun saldırıya geçişinin sonu bellidir. Ama Enver Paşa en öndedir. Atını yıldırım gibi sürer. Kılıcıyla havayı yararak koşar. Yanındakiler de ondan geri kalmazlar...

Bir kumandanın, bir başkumandanın, bir baskın müfrezesine karşı en önde ve atla, kılıçla karşı çıkışı, askeri savaş usullerine sığmaz. Ama burada artık askerlik değil, yolun sonu, son hamle ve beklenen sonu arayış konuşacaktır. Bu son ise, ölüm ve şahadettir...

Şimdi bütün yollar kapalıdır ve 1908'de Makedonya dağlarında başlayan serüven artık Himalaya dağlarının kuzey silsilelerini teşkil eden Pamir eteklerinde, yiğitçe sona erecektir.

Öyle de olur. Çegan tepesinde ve Kulikov kumandasında ateş saçan mitralyözlerin üzerine, yalın kılıçlarla hücum eden bu 25 kadar süvarinin akıl almaz saldırısı, karşı tarafta, hatta şaşkınlık da yaratır. Bu kılıçların altında yaralananlar, teslim olanlar bile olur. Öndeki mitralyöz susturulmuştur bile, ama ateş kesilmez ki. Daha arkadaki ikinci mitralyöz, ateşini, huzmesini, en önde ilerleyenlerin üzerinde yoğunlaştırır. Bunların en önünde de, Enver Paşa vardır. Böylece, çağdaş mitralyöz, ortaçağın ünlü silahı olan kılıcı yener. Enver Paşa vurulur. Atından düşer. Onunla beraber diğerleri de yerlere serilirler. Paşa'nın kır atı Derviş, bütün bu tür sahnelerde olduğu gibi, efendisinin baş ucundadır. Ama mitralyözün şeritleri ateşlerini kumaya devam ederler. Derviş de önce ön iki ayağı üzerine çöker. Sonra yana devrilir. O da son nefesini vermiştir.

Çegan tepesine arkadan kalabalık yardımcıları gelemez. Abıderya panik içindedir. Ama Doğu Buhara beylerinin en vasıflısı, en sadık olanı ve en yiğidi olan Belcivan Beyi Devletmend, köye biraz geç yetişmiştir. Paşa'sının Çegan'a saldırdığını öğrenince, hemen atına atlar. Son sahneye yetişir. Ve Devletmend Bey'in de cesedi, bu tepede Paşa'sının biraz berisinde toprağa serilir⁴⁵⁴

Aydemir'in deyiimiyle bu an kılıcın teknolojiye yenildiği andı. Enver Paşa'nın son çatışmasına girmeden önce

— Ah! Bir ağır Makinalı tüfek olsaydı!⁴⁵⁵ hayıflanması bunun açık kanıtı olsa gerek.

⁴⁵⁴ Aydemir, **age**, c. 3, s. 683-685

⁴⁵⁵ Yaver Suphi Bey, **age**, s. 237

5.12.3. Enver Paşa Çeka'nın Kurbanı mı?

Enver Paşa'nın şahadeti ile ilgili ilginç bir tespit de Baymirza Hayit'ten gelmektedir: Hayit , Enver Paşa'nın Rus casus örgütünün kurbanı olduğunu⁴⁵⁶ söyler ve onu ele veren casus Agabekov hakkında önemli bilgiler verir. Enver Paşa karşısında büyük zorluklar yaşayan Sovyet Rusya devreye Çeka'yı(Sovyet istihbaratı) sokar. Çeka'nın uzun araştırmaları sonucu ermeni çasıt Agabekov bulunur. Türkçe'yi ve Farsça'yı mükemmele yakın olarak bilen Agabekov Enver Paşa karşıtı kurmay kadronun kurulmasını üstlenir ve Çeka tarafından Buhara Halk Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın hareket dairesine yerleştirilir.⁴⁵⁷ Onun artık tek hedefi vardır: Enver Paşa'nın ortadan kaldırılması.

Agabekov çok geçmeden Enver Paşa'nın yerini öğrenmek üzere bir sözde tüccarlar grubu oluşturur, bu grup mücahitlere ucuz mal satma kılıfı altında Enver Paşa'ya ve mücahitlere ulaşır, onların yerlerini Sovyet makamlarına ve Kızılordu'ya bildirir. Dördü Yahudi, üçü İranlı, beşi ermeni, biri Tacik, biri Özbek , üçü Hindistanlı, ikisi Rus olan bu tüccarların raporları doğrultusunda kılık değiştirerek harekete geçen Agabekov, 1 Temmuz'da Enver Paşa'nın Abıderya köyünde olduğunu tespit eder ve bunu hiç zaman geçirmeden Kızılordu'ya bildirir.⁴⁵⁸

Sonunda Enver Paşa, son çatışmasına girer ve 30 arkadaşı ile birlikte hiç tereddütsüz Rus ordusunun üzerine yürür, on bir Rus askerini öldürdükten sonra,⁴⁵⁹ aldığı 5 kurşun yarası akabinde şehit olur.⁴⁶⁰

Naciye Sultan da hatıralarında eşinin cesedinin tanınamaz halde olduğundan, Paşa'nın ancak külotlu pantolonundan, kolundaki pazubant içinde taşıdığı annesinin yadigarı bir Kuran-ı Kerim sayesinde tanınabildiğini zikretmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁶Hayit, **Türkistan Devletlerinin...**, s. 283

⁴⁵⁷ Hayit, **Basmacılar**, s. 216-220

⁴⁵⁸ Hayit, **age**, s.220

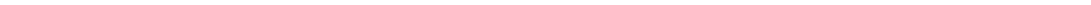
⁴⁵⁹Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 284

⁴⁶⁰Togan, **Bugünkü Türkili**, s. 453, A. Necati Akgür (1991), "Enver Paşa'nın Doğumu ve Ölüm Günleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı 52, s. 16-20, Kurt Okay, **Başkomutan Enver Paşa**, s. 366- 367, Bülent Gökay, **Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye**, s. 166, dipnot 63, Baysun, **age**, s. 396-397

⁴⁶² Aşıroğlu, **age**, s.66

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENVER PAŞA'NIN 20. YÜZYIL TÜRKİSTAN'ININ BAĞIMSIZLIK SAVAŞINA ETKİLERİ

6.1. Enver Paşa Amacına Niçin Ulaşamadı?

Enver Paşa kısa süren Türkistan mücadelesine rağmen, peşinden derin izler bırakan bir komutandır. Onun Türkistan özgürlük mücadelesine kattığı artılara geçmeden önce Paşa'nın niçin hedeflerine varamadığını irdelemeyi daha faydalı buluyoruz.

Fergana Vadisi, Lakay Bölgesi, Buhara ve Hive olmak üzere başlıca dört bölgede kendini gösteren Basmacı Hareket⁴⁶² kökleri fazla yayılmamakla birlikte, oldukça derinlere inen yerel bir isyandı.⁴⁶³

Çarlık yöneticilerinin Türkistan ayaklanmasını bir bağımsızlık savaşı olarak göstermemek için, kendilerine karşı ayaklananlara "Basmacı"⁴⁶⁴ adını verdiklerini daha önce de söylemiştik. Başkurtlar arasında "ayyar", Kırımlıların dilinde "haydamak"⁴⁶⁵ diye anılan Basmacılar kendilerini sembol olarak Köroğlu'nu seçmişler, müstevlilere [işgalci sömürgecilere] karşı sömürge ahalisinin isyanını temsil eden 'çeteler'⁴⁶⁶ olarak görmüşlerdir.1918 yılından itibaren ise stratejisini değiştiren Korbaşılar için içine ağırbaşlı köy ileri gelenleri -hatta bunlardan bazıları eğitilmiş ve donanımlı kimselerdi- de girince işin rengi değişmiş, ayaklanma geniş bir coğrafyaya yayılmış, Sovyet- Rusya'yı oldukça sıkıntılı günler beklemeye başlamıştır.

Peki 1918'li yıllarda 240.000 gibi bir rakama sahip olan⁴⁶⁷ Basmacılar, dahası bölge halkının da Rusya'ya karşı muhalefetine⁴⁶⁸ rağmen niçin başarılı olamadılar? Bu soruların cevabını verebilirsek Enver Paşa'nın amacına niçin ulaşamadığını daha iyi anlayacağız. Enver Paşa'nın başarısızlığındaki başlıca etmenlerin neler olduğuna gelirse:

---

⁴⁶² Marie Broxup, **Basmacılar**, s.3-4

⁴⁶³ Marie Broxup, **age**, sh.5

⁴⁶⁴ Tahir Çağatay, **Kızıl Emperyalizm**, III, sh. 17

⁴⁶⁵ Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan...**, s. 387.

⁴⁶⁶ H.B.Paksoy, Basmacı "Ve 1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı, nvlb.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy

⁴⁶⁷ Ahmet Cebeci, agm, s. 36

⁴⁶⁸ Hayit, **Basmacılar**, s. 177

1-Enver Paşa'nın projelerinde yalnız kalması. Şöyle ki: Harbiye nazırlığı döneminde Orta Asya'ya yönelik planlarını şekillendiren⁴⁶⁹ Enver Paşa'nın, Anadolu'yu terk ettikten sonra iki ana hedefi vardır : a) Ters giden talihini geri çevirebilmek ve eski siyasi kudretine yeniden sahip olmak. b) Pan-Türkçülük ile Pan-İslamcılık arasında bağlantı kurup yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir Türk devletini kurabilmektir.

Bunu Şevket Süreyya Aydemir Liman Von Sanders'ten alıntı yaparak anlatır: "Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılları idi. Enver Paşa ile durum değerlendirmesi yaparken kendisinin ilginç fikirleri olduğunu gördüm. Bunlardan en ilginç ise bana savaşı mutlaka kazanacağımızı ve büyük zaferden sonra kendisinin, Kafkasları tamamen kontrolü altına alıp Hindistan ve Afganistan üzerine yürüyeceğini söylemesi idi. O buralardaki İngiliz ve Rus nüfuzunu yok edeceğini ve büyük bir İslam devletinin kurucusu olacağını düşünüyordu."⁴⁷⁰

Gerçekten Enver Paşa her şeye rağmen hiçbir şeyden ümidini kesmemiş, savaşı kaybettikten sonraki durumunu "Fırtına öncesi sessizlik" olarak görmüş, ama onun bu pozitif yaklaşımına sürgündeki kader arkadaşları ise ne yazık ki pek katılmamışlardır. Daha önce de belirtildiği üzere Talat Paşa " Bizim politik hayatımız bitmiştir" diyerek Almanya'da ilk başta kendini dünyadan koparmış,⁴⁷¹ Cemal Paşa da ondan farklı düşünmemiştir. Kısacası Enver Paşa bağımsızlık düşüncesinde başlangıçta yalnızdır. Ama daha sonra Cemal Paşa daha sonra mücadeleye katılacak, Güney Kafkasya'da ve Afganistan'da önemli faaliyetlerde bulunacak,⁴⁷² Enver Paşa ile bağlantısını ölene kadar koparmamaya çalışacaktır.

2-Enver Paşa'nın şanssızlıklarından biri de bölgedeki yerli direnişçilerin arasındaki iç çekişmelerdir. Tarihçilerin çoğunluğunun da hemfikir olduğu gibi Basmacı gruplarının ortak bir fikir ve hareket birlikteliği gerçekleştirememesi Enver Paşa'nın şanssızlığıdır. İngiliz gizli istihbarat raporlarında 'Basmacıların beyin kadroları askeri güçten mahrumdu ve bu kadrolar diğerlerine söz geçirecek ağırlıkta değildi. Askeri kadrolar hakkında ise taşradaki Türkistanlılara karşı eşkıyalık

⁴⁶⁹ Haley, **Son Savaşçı Enver Paşa**, s. 106- 107

⁴⁷⁰ Aydemir, **age**, c.3, s.3

⁴⁷¹ Aydemir, **age** c. 3, s. 497

⁴⁷² Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 277- 278

yapmaktan başka bir şey bilmiyorlar diye yazılmaktadır. Ancak buna karşı Fransız yazar Castagne'nin altını çizdiği nokta da ilginçtir. Buna göre Sovyet idaresine karşı gelebilmiş en önemli ve en büyük tehdit Basmacı Özgürlük Hareketi olmuştur. Castagne şöyle devam ediyor:

“Basmacılar o kadar yaygın idi ki Rus güçleri onlarla gerilla muharebesine girdiklerinde bunun büyük bir mağlubiyetle sonuçlanacağını bildiklerinden, bütün Türkistan'a karşı geniş çaplı bir ekonomik ve sosyal ambargo uygulamaya başladılar. Direniş altı yıl kadar sürdü. Ancak finansal olarak çökmeye başlayan Türkistan'ın yılmaz savaşçıları Ruslara pes etmek zorunda kaldı.”⁴⁷³

3- Basmacılar Enver Paşa'nın kurmak istediği Turan devleti ile pek ilgilenmiyorlardı. Onların yegane gayesi yurtlarını Rus işgalinden temizleyebilmektir. Bölgedeki İngiliz görevlisinin yazdığına göre, Orta Asya'nın insanı Osmanlı hakkında derin bir bilgiye sahip olmadığı gibi, Enver Paşa'nın tahmin ettiği gibi bir Turan devleti kurmak da onların rüyalarını süslemiyordu. Bu şartlar altında Enver Paşa'dan daha da başarılı olmasını beklemek mümkün olamazdı.

Bu durumu Broxup şöyle ifade eder: “Basmacılar yerli halkı nasıl yöneteceklerini bilmiyorlardı. Genellikle çevredeki ileri gelenlerin çok kısıtlı yerel çıkarları vardı. Onların kendi çevrelerinin dışından haberleri olmadığı gibi, siyaset konusunda da hiçbir bilgisi yoktu. İhtilale aldırıyor, komünizmi de önemsemiyorlardı.”⁴⁷⁴

Kelimenin tam anlamıyla Basmacıların gözle görülür, elle tutulur hiçbir ideolojileri yoktu, ancak isyan etmelerini zorunlu kılan nedenleri vardı. Onlar her şeyden önce gerek kırsal bölgelerde yerleşmiş Rus göçmenlerini kovmak istiyorlardı. Ruslar Basmacıların gözünde kafir, sömürgeci ve zengin idi.

Bundan başka Ceditçiler de Basmacılar tarafından düşman olarak görülmekteydiler. Ceditçiler bu adamların en büyük düşmanlarındandı ve Basmacıla-

---

⁴⁷³ Kenan Aksu, *age*, s.82

⁴⁷⁴ Broxup, *age*, s.5

rın büyük çoğunluğu Hive hanına ve Buhara emirine bağlıydılar. Kısacası Ruslara karşı mücadele edenlerin arasında birlik ve beraberlik yoktu .⁴⁷⁵

4- Enver Paşa'ya kadar her ayaklanma lideri kendini hareket bölgesinin lideri saymış, hiç kimse birleşme yolunu düşünmemişti.⁴⁷⁶ Büyük İskender'in fetih yolunu izleyen İngilizlerle, Cengiz Han'ın mirasına aday olan Hıristiyan Rusya'nın⁴⁷⁷ ayak oyunlarını fark etmekten uzak Basmacılar ile Enver Paşa'nın başarılı olması oldukça zor görünüyordu. Broxup bu noktada Basmacılarla ilgili oldukça ilginç tespitler sunar:

“Bütün Basmacılar, aynı ve hepsi de basit olan şu sloganları haykırıyorlardı: ‘Kahrolsun kafirler ve onların uşakları’, ‘Ruslar memleketlerine geri gitsinler’, ‘Emirlerin yetkileri iade edilsin’, ‘Şeriat mahkemeleri yeniden kurulsun’, ‘Peçesiz kadınlar kahrolsun’. Fakat onların siyasi bir programı olmadığı gibi, yaptıkları bir propaganda da yoktu. Siyasi bir stratejiden yoksundular ve hiç kimse kurtarılması gereken bir Türkistan'dan söz dahi etmiyordu. Onların amaçları arasında siyasi bağımsızlığın yeri yoktu. Pan- İslamizm ve Pan- Türkizme ilişkin tasarılar onların ilgisini çekmiyordu. Enver'in kurmayı tasarladığı bir Türk dünyası onların anlayışının dışında kalıyordu. Bu koşullar altında onların mücadelesi, ekonomisi felce uğramış ve tehdit altında yaşayan kırsal bir toplumun, geleneksel dinsel duyguları ve hayat tarzlarının korunması için girişilmiş bir uğraş olarak tanımlanabilir”.⁴⁷⁸

İdealizmi hiç elden bırakmayan Enver Paşa⁴⁷⁹ bunları pek önemsemese de, kendisinden çok farklı düşünen Korbaşılar, onun başarısızlığındaki başlıca etkendi.

5- Enver Paşa'nın İbrahim Lakay tarafından tutuklanması onun başarısızlığındaki diğer faktördür. Bu olay iki sonucu doğuruyordu: Enver Paşa'nın

---

⁴⁷⁵Togan, **Türkiye Türkistan**, s. 415- 416

⁴⁷⁶ Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 282

⁴⁷⁷ İrfan Ülkü, **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, s. 35

⁴⁷⁸ Broxup, **age**, s. 6

⁴⁷⁹ Hüsamettin Ertürk, **age**, s. 170

mücadelede zaman kaybetmesi ve Basmacılar'dan bir grubunun hala onu lider olarak tanımaması.

Paşa İbrahim Lakay'ın elinden ancak Afganistan Kralı Emanullah Han'ın Lakay'a gönderdiği mektup sayesinde kurtulabilmiş,⁴⁸⁰ bundan sonra bile kendilerini özgürlük savaşçısı olarak niteleyen Basmacılar bir araya gelmeyi başaramamışlardır.

Enver Paşa'nın bir ülkü olarak taşıdığı Türk dünyasının birliği idealini kavramaktan aciz, dahası Paşa'nın kendileri için bir kurtuluş fırsatı olduğunu göremeyecek kadar bilgisiz⁴⁸¹ Basmacı önderleri ne yazık ki Enver Paşa'ya ayak bağı olmuşlardır.

6- Enver Paşa'nın Türkistan içlerine geçerek mücadeleyi ele alması Ruslar kadar İngilizleri de telaşlandırmıştı. Bolşeviklere karşı düşmanca vaziyet alan ve Verangel ordularına yardım eden İngilizler Kızıl ihtilal devresi içinde, ancak Enver Paşa'ya karşı Ruslarla birleşmişlerdi.

İngiliz istihbaratı halkın halet-i ruhiyesini Ruslardan daha iyi bildiği için Enver Paşa'yı bilhassa Emirciler ve Basmacılar arasında kötölemek üzere iki düşman devlet bir araya gelmiş, el ele verebilmişlerdir.⁴⁸² Nitekim bu olumsuz propaganda dolayısıyla ki, Lakay, Enver Paşa'yı uzunca bir süre tutmuştur. Burada şöyle bir cümle kullanırsak hata etmeyiz umarım: İngilizlerin Uzakdoğu'da ve Doğuda büyük çıkarları vardı, bu yüzden Enver Paşa'dan Ruslardan çok daha fazla kendisinden korkuluyordu.

7-Enver Paşa'nın Orta Asya'daki mücadelesinde başarısız olmasının bir diğer nedeni de Anadolu'da prestij ve etkisinin azalması sayılabilir. Bu durumda Bolşevikler de taktik değiştirmiş ve Anadolu'da Enver Paşa'dan daha popüler durumda bulunan Mustafa Kemal ile bir ittifak kurmanın kendi çıkarları açısından daha uygun olduğunu düşünmüşlerdir. Yamauchi'nin de yazdığı gibi, "Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Enver Paşa ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı.

---

⁴⁸⁰ Nabican Bakiyev, *age*, s. 141

⁴⁸¹ Broxup, *Basmacılar*, s. 7

⁴⁸² Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, s. 40

Bu büyük yenilgi Anadolu'da ani bir rejim değişikliğini de beraberinde getirmişti. En önemlisi de Çanakkale savaşlarında adından söz ettiren Mustafa Kemal'in popülaritesi inanılmaz bir şekilde artmıştı ve halen de artmaya devam ediyordu.”⁴⁸³

Evet, Sakarya Zaferi Enver Paşa'nın siyasi kariyerinin belki de en önemli kilometre taşlarındandır. Şöyle ki, 1921 yılının ortaları Anadolu için olmak ya da olmamak demektir. Mustafa Kemal Paşa bu günlerde büyük sıkıntılar yaşıyor, zor günler geçiriyordu. Enver Paşa bu duruma seyirci kalamamış, sınır boylarında Müslüman birlikler oluşturulması için Sovyet yöneticilerine baskı uygulamaya başlamıştı. Eğer Mustafa Kemal Paşa savaşı kaybederse Enver Paşa hemen bu birliklerle Anadolu'ya girecek, Yunanlıları denize dökenekti. Enver Paşa'nın Halil Paşa'ya yazdığı mektup bu iddiayı doğrular niteliktedir:

“Amca,

Sovyet erkani ile temasının sık olduğunu bilirim. Benim tarafımdan kendilerine şu teklifleri yap: Azerbaycan-Dağistan-Başkurdistan- Kazakistan-Türkmenistan ve Türkistan gibi Türklük mntıklarından seçilmek suretiyle bir süvari ordusu teşkil edildiği takdirde, bu ordu ile Anadolu'ya geçmek ve Yunanlıları hiç beklemedikleri bir zamanda herhangi bir cenahlarından vurarak neticeye gitmenin Milli Mücadele cephesinin fevkalade takviye olacağını, Yunan ordusunun paniğe kapılarak denize dökülmesinin işten bile olmayacağını izah et.”⁴⁸⁴

Eğer bu plan uygulanabilirse Enver Paşa Anadolu hareketinin liderliğini tekrar Mustafa Kemal Paşa'dan almış olacaktı.⁴⁸⁵ Bundan dolaydır ki Mustafa Kemal Paşa İttihatçılardan büyük rahatsızlık duymuş, gerektiğinde sert tedbirler almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektup Gazi Paşa'nın ciddiyetinin bir kanıtı niteliğindedir.⁴⁸⁶

Ankara Hükümeti bunlarla da yetinmeyecek, Enver Paşa'ya yakınlığıyla tanınan komutanlar sıkı bir denetim altında tutulacak, Anadolu'da örgütlenmeyi sağlayan İttihatçıların en önemli isimlerinden biri olan Küçük Talat Bey yurt dışına

---

⁴⁸³ Aksu, **age**, s. 73

⁴⁸⁴ Halil Paşa, **Bitmeyen Savaş**, s. 350

⁴⁸⁵ Ahat Andican, **age**, s. 136

⁴⁸⁶ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkani**, s.138-145

çıkarılacak, Nuri Paşa Erzurum'da hapsedilecek, Halil Paşa da Kafkasya'ya gitmek zorunda bırakılacaktır.⁴⁸⁷

Sakarya Savaşı'nın Ankara Hükümeti'nin zaferiyle bitmesi Enver Paşa'nın hayatının en önemli kırılma noktası olacak, Sovyet Rusya artık rotasını Mustafa Kemal Paşa'ya çevirecektir.⁴⁸⁸ Bundan dolayıdır ki Anadolu'nun geleceğini tayin etmek için İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Halk Şuralar Fırkası'nın 5- 8 Eylül 1921 tarihleri arasında Batum'da yaptıkları kurultay büyük bir karamsarlık havası içinde geçmiş, kongreden çıkan en önemli karar "Sürgündeki İttihatçıların Anadolu'ya dönebilmelerini sağlamak için Mustafa Kemal Paşa yönetiminin ikna edilmeye çalışılması" olmuştur.⁴⁸⁹ Özetle Sakarya Zaferi Enver Paşa'nın istikbali için hiç de hayırlı olmamıştır.

Bu arada bir noktaya daha değinerek bu konuya bir son vermek istiyoruz. Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın rekabet içinde olduğu hep söylene gelmiştir. Ama 28 Kasım 1964 tarihinde Pakistan'da çıkan "Urdu Diegest" dergisinde yayınlanan Enver Paşa'nın son mektubu beyinlerde birçok şüphe yaratacak gibidir(Ek 1).

8- Enver Paşa'nın bu durumunda maddi sebepler de ayrıca önemlidir: Gerekli mühimmat, silah ve erzak bulunamaması Paşa'nın en önemli handikaplarının başında gelmektedir. Lokal liderler Enver Paşa'yı olası bir tehdit olarak gördüklerinden umduğu desteği kendisine sağlamamışlardı. Bu da Enver Paşa'yı da saldırgan ve kırıcı olmaya itmiş, sonuçta çözüm yolları tıkanmıştır. Mesela bir keresinde Paşa, Buhara Emiri'ni yayınladığı bir beyanname ile çok kuşkulandırmış ve de kızdırmıştır. Bu beyanname de Enver Paşa kendisini "İslam Ordularının Başkumandanı, Halife'nin Damadı ve de Peygamber'in Temsilcisi" olarak tanıtmış ve fetvalar yayınlamıştır.

O sıralarda Afganistan'da sürgün hayatı yaşayan eski Buhara Emiri de makamını tehdit altında gördüğünden Enver Paşa'ya verdiği sözü tutmayarak hiçbir askeri yardımda bulunmamıştır. Bu yüzden Enver Paşa giriştiği bütün mücadelelerde

---

⁴⁸⁷ Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa**, s. 54

⁴⁸⁸ Andican, **age**, s. 137

⁴⁸⁹ Halil Paşa, **age**, s. 361

ve küçük çaplı çatışmalarda mühimmat sıkıntısı çekmiş ve çoğu muharebede tam başarılı olacakken erzakı tükenerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁹⁰

Sonuçta Turan rüyasına ulaşamadan şehit olan Enver Paşa 5 Eylül 1922 tarihinde kendisine büyük bir sadakatle bağlı Devletmend Bek ile birlikte toprağa verilmiştir. 30.000 Türkistanlının katılımıyla namazı kılınmış olan Enver Paşa'nın peşinden bölge halkı matemlere bürünmüş,⁴⁹¹ hakkında şiirler yazılmıştır:

6.2. Osman Hoca'nın Enver Paşa'ya Mersiyesi

Sabık Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın;
Türk Bala'sı Uruslardan çok sıkıldı,
Er kırıldı, kız ezildi, yurt yıkıldı.
Hamiyetli Enver Paşa onu kurtarmak,
Gelip azad etmek için şehit oldu,
İntikam!..Al intikam!..
Vatan için bizimkiler can vereler,
Millet için düşmandan öç alalar,
Bugün Cengiz evlatları at oynatıp,
Belde kılıç, omuzlarda beşli taşırılar.
İntikam!..Al intikam!..
Türkistan'dan Urusları haydap koyup,
Sahipkiran Timur Bey'i şad edeler,
Balalarla mektep açıp, talim verip,
Uluğ Bey'in tarihini yad edeler,
İntikam!..Al intikam!..
Türklük kanı damarlarda bugün kaynar
Erte çıkıp Türkistan'da bayrak açar.

---

⁴⁹⁰ Aksu, **age**, s. 83-84

⁴⁹¹ Feridun Kandemir, **agm**, s.143

Bütün dünya sözumüze kulak salar,
Her bir devlet gelip bizden elçi sorar,
    İntikam!..Al intikam!..
O gün demek Türk balası rahat durur,
Parça millet necat tapıp yüzü güler,
Türk balası kurtulmazsa hiç oturmaz,
Yeryüzü de tanılmazsa Urus durmaz
    İntikam!..Al intikam!..⁴⁹²

diye ağıt yaktığı Enver Paşa'nın ölümü ile Türkistan mücadelesi sanıldığı gibi bitmemiş, Türkistan'ın kurtuluşunda bir meşale görevi üstlenmiştir.⁴⁹³

Şekip Arslan Enver Paşa'nın ölümünün Doğu milletleri arasında büyük bir şok yarattığını, hiç kimsenin Paşa'nın ölümüne inanmak istemediğini ifade ettikten sonra Beyrut eski valisi Azmi Bey'in şu cümlelerini nakleder

—Ya bu sefer büyük bir olay atlattı ya da öldü. Fakat onun, milletinin kurtulması yolunda, şehit olması en şerefli ölümdür.⁴⁹⁴

Enver Paşa'nın ölümünün ardından Selim Sami Kuşçubaşı Afganistan'ın başkenti Kabil'de toplanan bir Basmacı kongresinde başkan seçilmiş,⁴⁹⁵ mücadele kaldığı yerden devam etmiştir.

6.3. Enver Paşa'nın Türkistan Türklüğüne Vasiyeti

Burada oldukça önemli bir konuya, daha doğrusu bir belgeye değinmek istiyoruz: Özbek yazar ve gazeteci Nabican Bakiyev canlı şahitler ve belgeler ışığında kaleme aldığı eserinde Enver Paşa'nın vasiyetinden bahseder. Paşa'nın söz konusu vasiyetinin girişinde şu ibareler yazılıdır:

“Türkistan ve Kafkasya'daki kardeşlerimizi kafirlerden ve zalim Bolşeviklerden kurtarmak için ve bu mukaddes topraklarda İslam'ın gücünü hakim

---

⁴⁹² Tekin Erer, *age*, s.144

⁴⁹³ Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, s. 284

⁴⁹⁴ Arslan, *age*, s.393

⁴⁹⁵ Michel Rywkin, *age*, s. 61

kılmak için, Enver Paşa bu topraklara geldi ve bu uğurda acımasız kafir kurşunlarıyla helak oldu. O Enver Paşa vasiyet eder ki...

Ey Türkistanlı kardeşlerim, bizim namaz kıldığımız camiler ahır, medreselerimiz zevk u safa için işret meclisi oldu.

Kıymetli kardeşlerim, olanların hepsini kendi gözlerinizle görmektesiniz. Nasıl bir zamanda bulunduğunuzu görmenize rağmen rahat uyumaktasınız! Hiç olmazsa bundan sonra uyanmanız gerekmez mi? Peygamberimiz Hz. Muhammed hadis-i şeriflerinde, '*Kıyamet günü herkes Allah'ın huzurunda hesap verecektir*' buyurmaktadır. Bu hesabın verilebilmesi için, kıyamete kadar her Müslümanın, İslam düşmanlarına karşı cihat etmesi üzerine farzdır.

Komünistler kafirlerin ta kendileridir. Onlar, şeriati ayaklar altına almakta, vatanımızı yol, sizlere zulüm yapmaktalar. Sizleri aşağılamakta ve horlamaktalar, fakat sizler bunlara hiç ses çıkarmamaktasınız.

Kardeşlerim, böylesine aşağılayıcı, alçaklığa nasıl tahammül ediyorsunuz? Yarın hangi yüzle Allah'ın huzuruna çıkacaksınız? Yaptığınız hangi işler için mahşer gününde Peygamber sizlere ümmetim diyecektir.

Komünistler, sizlerin malınızı, mülkünüzü yağmaladılar, sizleri evsiz, barksız bıraktılar, çocuklarınızı aç, perişan kaldı.

Ey kandaş ve dindaş kardeşlerim, sizler buna rağmen hala uyumaktasınız! Komünistlerin hileli tuzaklarına düştüğünüzün farkında mısınız? Onlar, Allah'a ve hiçbir dine inanmadıkları gibi, soyu ve ailenin kutsallığını da kabul etmezler.

Ey soy kardeşlerim, inancınızı korumak, çocuklarımızı komünist zulmü altında ezdirmemek için başkaldırmanız şarttır. Mukaddes vatanın istiklali için başkaldırmalısınız. Bunun için Allah'ın merhametine sığının ve Hazreti Peygamber'in mürüvvetine erişiniz. Allah'a sığınarak, elinize silah alıp, cihada katılınız. Zira '*Cennet vatan için şehit olanlarıdır.*' Elinizde silahla, kafirlere karşı yapılan savaşta şehit olana Cenab-ı Allah kıyamete kadar kabir azabından koruyacağı gibi, onu cennetle müjdelemektedir. Şu yalan dünyanın nimetlerine aldırmayınız. Sizler öldüğünüzde, bu dünyanın nimetlerinden götürebileceğiniz sadece bir kefenden ibarettir.

Kardeşlerim, bildiğiniz gibi ben, Allah'ın en kutsal rütbesi olan şehadet şerbetini içmek niyetiyle Türkiye ve Arabistan'da kafirlere karşı savaştım. Nasip

değilmiş, oralarda şehit olamadım. Azgın Kızılların ormanında ıstırap çekmekte olan siz kardeşlerime yardım etmek için, pek çok meşakatlere katlanarak Buhara'ya geldim. Hürriyet ve istiklal yolunda on binden fazla kandaşım saflarımıza katıldı.

Ey soy ve din kardeşlerim, bugün Doğu Buhara'nın Belcivan'ında inşallah en şerefli rütbe olan şahadete nail olacağım. Hayatımın son anlarında siz soy kardeşlerime vasiyet ederim ki, vatan ve din uğrunda mücadele etmekte olan mücahitler safına katılın, onları yalnız bırakmayın. Böyle yaparsanız Peygamberimizin ruhunu şad edersiniz. Halkınızı ve vatanınızı kurtarırsanız benim de ruhumu şad etmiş olursunuz.

Ölümden korkmayın, 'Her canlı ölümü tadacaktır.' »⁴⁹⁶

6.4. Enver Paşa'nın Türkistan Özgürlük Mücadelesine Etkileri

Baymirza Hayit, şahadetinin ardından Paşa için şu ibareleri kullanır: “ Enver Paşa'nın Türkistan milli mücadelesinde aktif olarak savaş meydanlarında boy göstermesi, Türkistan tarihinde de Türklük dünyasında da eşine rastlanmayan büyük bir hadisedir. Türkistan milli mücadelesine yeni ufuklar ve yeni ümitler kazandıran Enver Paşa, mücahit liderleri için büyük bir meşale olmuştur. Başka bir Türk ülkesinde doğmuş, Osmanlı Devleti ordularının başkumandanı ve nihayet Osmanlı Devleti'nin savunma bakanı olmuş bir şahsiyetin, askeri yönden bir mağlubiyete düşmüş olsa da, Türkistan'da yaptığı faaliyetten dolayı gurur duyması takdire şayandır.

Doğudaki Müslüman halkların kurtuluşu uğruna Bolşevik propagandasından etkilenen Enver Paşa, Moskova tarafından kendi şahsiyetinin istismar edildiğini fark edince, Türklük dünyası için bir ölçü olarak gördüğü Türkistan'ın kaderine dair acı tecrübeler ediniyordu. Büyük bir vakar ve haysiyet ile Türkistan'ı Rusya'dan kurtarma görevini üstleniyordu. Özgürlük mücadelesinin bütün liderleri, İbrahim Bek gibi birkaç kişi hariç, ona karşı saygı duyuyorlardı. Savaş tecrübesi olan, dünyaca tanınmış bir şahsiyetin, Türkistan'da askeri malzemenin yetersizliğine rağmen,

---

⁴⁹⁶ Bakiyev, *age*, s.250-252

mücahitlerin Ruslara karşı sürdürdükleri savaşta başkumandanlık görevini üstlenmesi, Türkistan milli mücadelesi için büyük bir gurur vesilesi olmuştu.

Enver Paşa Türkistan'da ve Buhara'da birçok mağlubiyet almış, fakat hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiş, ne yazık ki Sovyetlerin istihbarat biriminin kalleşliğine kurban gitmiştir. Onun ölümünü görenler, kurşunlar ona isabet ettiğinde atından yere düşerken 'Allah' diye bağırdığını ifade ederler. Kuzey Kafkasya'nı eski savunma bakanı Ali Kantemir Enver **Paşa'nın Türkistan** için önemi hakkında haklı olarak şunları yazmaktadır: ' *Türkiye'de onun hakkında ne düşünülürse düşünülün, Enver Paşa her Türkistanlı tarafından saygıyla anılır.*' Türkistanlılar onu çok sevmiş ve saymışlardır. Enver Paşa yabancı bir ülkede değil, kendi anavatanında, kardeş vatanda, Türkler ve Türklük için ölmüştür.

Enver Paşa 42 yıllık hayatının 10 ayını Türkistan'da, Türkistan'ın gelecekte bağımsızlığına kavuşması inancı ile, özgürlük mücadelecilerinin birliğini sağlama çabası ile ve hiç yorulma bilmeyen savaş azmi ile yaşamıştır.⁴⁹⁷

Ali Bademci de Enver Paşa'nın Türkistan milli mücadelesinde bir ümit, Rusların korkulu rüyası olduğunu, onun ölümüyle mücahitlerin başlangıçta büyük bir şok yaşamalarına rağmen, Korbaşılara ayrı bir ümit aşladığını ⁴⁹⁸belirtir. Bademci 1923- 1934 arasını "Yeniden Diriliş" süreci olarak vurgular.

Tekrar Türkistan mücadelesine dönmek istiyoruz: Enver Paşa'nın mücadelesini Korbaşılar tarafından paşa rütbesi verilen Hacı Sami Kuşçubaşı sürdürmüş, Türkistan İslam Orduları Başkumandanı sıfatı ile harekete geçen Sami Kuşçubaşı, Kızılordu birliklerine karşı, aşamalı bir şekilde saldırılar düzenlemiş,- Korbaşılar arasındaki irtibat kopukluğuna rağmen- özgürlük mücadelesine devam etmiştir.

Hacı Sami Kuşçubaşı bu mücadelede zaman zaman şiddet kullanmaktan kaçınmamış, gerektiğinde emirlerine karşı gelen Korbaşıları ağır şekilde cezalandırmıştır.⁴⁹⁹ Bu durum Korbaşılar arasında Kuşçubaşı Sami'ye karşı tepki doğursa da mücadele bütün hızıyla devam etmiştir. Kölab kasabasını 1922 yılının Aralık ayı başlarında başında kuşatan Korbaşılar, buradaki Sovyet çemberini kırmak

---

⁴⁹⁷ Hayit, **Basmacılar**, s.223-224

⁴⁹⁸ Ali Bademci, **Türkistan ve Enver Paşa**, s. 412

⁴⁹⁹ Hayit, **Basmacılar**, s. 228

için 15 gün insan üstü bir gayret ortaya koymuşlar, Rusya bu durum karşısında 15. süvari alayını cepheye sürmek zorunda kalmıştır.

22 Aralık'ta Hacı Sami Paşa tarafından Osman Hoca'ya Kölab savaşının amacına ulaştığına, Rusların direnişinin kırıldığına dair haber yollanmış, ama çok geçmeden bölgeye gönderilen ağır silahlarla donatılan Kızılordu karşısında Korbaşılar Vahş ırmağının sol tarafına çekilmek zorunda kalmışlardı. Rusların kendisine barış teklifi sunduğunu Afganistan emirine ileten Kuşçubaşı, savaşa biraz ara vermek için 4 Haziran 1923 tarihinde Türkistan'ı terk ederek Afganistan'a geçmiş⁵⁰⁰, ama kimseye haber vermeden aldığı bu karar Korbaşılar arasında büyük infial uyandırmış, Korbaşılar kendisine kırılmışlar, dahası mücadele büyük bir sekteye uğramıştır.

Nihayet, dış ve iç problemlerini büyük ölçüde halleden Rusya Türkistan'daki Basmacılık hareketini ne pahasına olursa olsun sonuçlandırmaya karar vermiş,⁵⁰¹ S.S. Kamenev komutasındaki büyük bir orduyu Türkistan'a yollamıştı.⁵⁰²

Bu durum zaten birçok liderini daha önceki çatışmalarda kaybeden,⁵⁰³ bir kısmı da Afganistan'a sığınmak zorunda kalan⁵⁰⁴ Basmacılar için hiç de iyi sonuçlar vermeyecek, daha önce değindiğimiz gibi, Enver Paşa'nın ardından Basmacıların liderliğini üstlenmiş olan Hacı Sami Bey'in de, Batı Buhara, Guzar, Karşı, Küyten, Şirabad taraflarına saldırılarda bulunmasına, büyük başarılar kazanmasına⁵⁰⁵ rağmen Afganistan'a geçmek zorunda kalmasıyla Rusya bölgeye yavaş yavaş hakim olacaktır.⁵⁰⁶

Ama Enver Paşa hiç unutulmamış, Paşa'yı mücadelelerine bayrak yapmışlar ve onun için,

Hoş gelişler ola, kahraman Enver Paşa

Askerin, milletin bayrağıyla çok yaşa

---

⁵⁰⁰ Baysun, **age**, s.279

⁵⁰¹ Andican, **age**, s.155

⁵⁰² Ahmet Cebeci,(1975),Türkistan'da Basmacılık, "Milli Kurtuluş Hareketi III" **Töre**, sayı 52 ,s. 30

⁵⁰³ Togan, **Bugünkü Türkili**, s. 468- 469

⁵⁰⁴ Rywkin, **age**, s.62

⁵⁰⁵ Togan, **age**, s. 468

⁵⁰⁶ Cebeci, agm, s. 31

Arş arş arş ileri ileri, dönmez geri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa Al da bayrağın düşman üstüne

Cephede mitralyöz, ayna gibi parlıyor
Türkistan Türkleri bayrak açmış bekliyor
Arş arş arş ileri ileri, dönmez geri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa Al da Bayrağın düşman üstüne.

şiiirini marş yapıp ⁵⁰⁷ Ruslara karşı mücadelelerini sürdüren Korbaşılar 1923 yılının Temmuz ve Ağustos'unda büyük kayıplar vermelerine rağmen ⁵⁰⁸ silahlarını bırakmamışlar, özellikle Aman Pehlivan, Bayatsan, İslam Kuli, Hemrakul Beğ, Devran Beğ öncülüğünde Ruslara büyük kayıplar verdirmişlerdir.

1924 yılında Hive'den çıkarılan Korbaşılar, 1925 yılında Fergana'da yaklaşık 1500 kişilik bir kuvvetle direnmeye devam etmişler, Basmacıların en önemli isimlerinden Cüneyt Han'ın 1927 yılında barış istemesiyle Sovyet- Rusya rahat bir nefes almıştı. Ama Cüneyt Han Rusların sözlerinde durmadığını görünce tekrar ayaklanmış, Ahmet Beğ ve Şaltay Batur çeteleriyle de ittifak yaparak Karakum Türkmenlerini ayaklandırmıştır. Ruslar bu sefer sadece Cüneyt Han'ı hedef almamış, kadın, yaşlı, çocuk demeden bütün sivilleri de kılıçtan geçirmiştir. ⁵⁰⁹ Cüneyt Han Ruslarla bir yıl kadar savaştıktan sonra 600 adamı ile İran'a geçmiş, Rusları uzunca süre uğraştırmıştır. Zeki Velidi Togan Cüneyt Han için şu cümleleri kullanır: "Han Cüneyt daha 1873 yılında Ruslar Hive'yi işgal ettiklerinde bile harb etmiş ve hiçbir zaman Rus tabiiyetini kabul etmemiş bir Türk'tü" ⁵¹⁰

Rus yayımlıcağına karşı savaşıyan Basmacılardan biri de İbrahim Lakay idi ⁵¹¹ İbrahim Bek daha sonra Ruslara teslim olmak zorunda kalmış, 1932 yılında idam edilmiştir. ⁵¹²Bundan başka Mehmet Ali Toksaba, Kurban Korbaşı gibi Basmacı şefleri Ruslara karşı savaş vermiş, bir ara küllenir gibi olan ayaklanmalar Sovyetlerin

---

⁵⁰⁷ Aksu, **age**, s. 96

⁵⁰⁸ Cebeci, agm, s. 31

⁵⁰⁹ Cebeci, agm, s. 32

⁵¹⁰ Togan, **age**, s. 471

⁵¹¹ Rywkin, **Asya'daki Rusya**, s. 64

⁵¹² Bakıyev, **age**, s. 264

Türkistan köylülerine karşı uyguladığı politikalar yüzünden yeniden alevlenmiştir.⁵¹³ Bu dönem İbrahim Lakay'ın dönemidir, Rusları uzunca süre uğraştıran İbrahim Bek, 1933'teki küçük çaplı da olsa Başgösteren ayaklanmalara esin kaynağı olmuş, ne yazık ki bu isyanlar da 1933 donlarında tamamen bastırılmıştır.⁵¹⁴

Ahmet Cebeci, Basmacılık hareketinin bitiş tarihini 1935 yılı olarak verir, Hayit ise bu tarihi 1934 yılı olarak gösterir. Hayit'in verdiği tarih 30 Mayıs'tır.⁵¹⁵

Sonuç olarak Basmacılar Enver Paşa'dan sonra hem lojistik destek ve gerekli donanımdan yoksun olmaları, hem de Korbaşılar arasındaki birlik ve bütünlüğün sağlanamaması gibi nedenlerden ötürü⁵¹⁶ başarılı olamamışlar, mücadele bundan sonra yurt dışında sürmüştür. Ama Türkistan halkı Enver Paşa'yı hiç unutmamış, onun şehit olduğu yıl doğan bütün erkek çocuklarına Enver adını vermiş, naşı Türkiye'ye getirilene kadar onun yattığı Çegan tepesi kutsal bir mabet gibi ziyaretçi akınına uğramış, bölge halkı onu mücadelelerinin bir sembolü olarak görmüştür.⁵¹⁷

Tevfik Fikret'in,

— Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin!

mısrasını hayatı boyunca dilinden düşürmeyen,⁵¹⁸ Cemal Kutay'ın, “Analar çocuklarının kulaklarına onun adını fısıldayacaklardır,”⁵¹⁹ diye nitelediği Enver Paşa hakkındaki çalışmamızı Şevket Süreyya Aydemir'e ait şu ilginç tespitlerle noktalamak istiyoruz:

— Enver Paşa yalnız bir ihtiras adamı mıydı? Yoksa bir hayalperest miydi? (...) Yoksa Napolyon gibi zamanın kendisine tahtlar, taçlar hazırladığına inanan bir zaferler takipçisi miydi?

Ama muhakkak ki bir aksiyon adamıydı. Ve tarih içinde bir büyük misyonu olduğuna inanıyordu.(...) Kumandan olmaktan ziyade teşkilatçı, ama güçlü bir disiplin adamıydı. Fakat İmparatorluk yıkıldıktan sonra, seçtiği yollarda ve yaşadığı serüvenlerde, ölçsüz ve ataktı. Onu Pamir eteklerindeki gelişmelerde, karşı tarafın

---

⁵¹³ Rywkin, **age**, s. 65

⁵¹⁴ Rywkin, **age**, s. 65

⁵¹⁵ Hayit, **Basmacılar**, s.301

⁵¹⁶ Andican, **age**, s. 157

⁵¹⁷ Cebeci, **agm**, s. 33

⁵¹⁸ Ertürk, **age**, s. 170

⁵¹⁹ Cemal Kutay, **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, s. 92

silahlarından ziyade, jeopolitik şartlarla, çağın gelişmeleri ve hiç tanımadığı bir ülkenin sosyal çarkları yendi...

Ama bütün bunlar yadırganabilir mi? Hayır! Orta Asya Makedonyalı İskender'in bile bir şeyler aradığı uçsuz bucaksız talih deneme sahasıdır. Tarihe nice cihangirler vermiştir. Fakat Enver Paşa bu topraklarda talihini teraziye koyduğu zaman, Orta Asya'nın Fatih yetiştirme kudreti artık sona ermişti.⁵²⁰

Aşağıda değineceğimiz iki örnek Enver Paşa'nın Türkistan için ne ifade ettiğini ve önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır sanırız:

Kuzey Kafkasya Eski Savunma Bakanı Ali Kantemir, Paşa ile ilgili şu cümleyi sarf eder: "Türkiye'de onun hakkında ne düşünülürse düşünülün, Enver Paşa her Türkistanlı tarafından saygıyla anılır."⁵²¹ Yeni Türkistan dergisinin ve Tasvir-i Efkar gazetesinin Enver Paşa ile ilgili tespitleri onun Türkistan davası için neler ifade ettiğini çok iyi ortaya koymaktadır: "Enver Paşa yabancı bir ülkede değil, kendi anavatanında kardeş vatanda, Türklük ve Türkler için ölmüştür."⁵²²

Enver Paşa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı:

Deraliyye'de Daire 1, Hoca Rüstem Mahallesi, Çatalçeşme Sokağı, Hane 6

Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye Tezkeresidir.

İsim ve Şöhreti:	İsmail Enver Bey
Pederi İsmiyle Mahall-i İkameti:	Deraliyye'de Ahmet Bey
Validesi İsmiyle Mahhall-i İkameti:	Deraliyye'de Ayşe Hanım
Tarih ve Mahall-i Veladeti:	Deraliyye 1298
Milleti:	İslam
Sanat ve Sıfat Hizmet ve İntihap Salahiyeti:	Erkan-ı Harbiye Kolağası

⁵²⁰ Aydemir, **age**, c.3, s. 688

⁵²¹ **Tasvir-i Efkar Gazetesi**, 27.12.1941

⁵²² **Yeni Türkistan**(1931), İstanbul, Sayı.32, s.9

Müteehhil ve Zevcesi Müteaddit Olup Olmadığı: Zevcesi yok
Derecat ve sunuf-ı askeriyesi: Kolağası

Eşkali

Boy: Orta
Göz: Ela
Sima: Buğday
Alamet-i farika-yı zabite: Tam

Sicill-i Nüfusa Kaydolunan Mahalli

Vilayeti: Manastır
Kazası: Manastır
Mahalle ve Kariyesi: Emir Çelebi yabancıyani
Sokağı: Emir Çelebi yabancıyani
Mesken No: 14
Nev-i Mesken: Hane

Balada isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrer olan İsmail Enver Bey bin Ahmet Bey Devlet-i Aliyye'nin tabiiyetine haiz olup, ol suretle ceride-i nüfusta mukayyet olduğu musir iş bu tezkere ita kılındı.

10 Kanunuevvel 321

23 Aralık 1905

(Nezaret-i Umur-ı Dahiliye) ⁵²³

---

⁵²³ İnan, **age**, s. 20

7. SONUÇ

Asıl adı İsmail Enver olan, 23 Kasım 1881 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda doğan Enver Paşa yakın tarihimizin belki de en önemli, üzerinde en çok tartışılan bir şahsiyettir.

Enver Bey Mekteb-i Harbiye'yi 1902 yılında sınıf ikincisi olarak bitirdikten sonra Manastır'daki Üçüncü Ordu'ya gönderilen, buradaki ayaklanmaların bastırılması ve çetelerin etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynayan ve bir anda sivrilen Enver Bey(Paşa), 1904 tarihinde kolağası(ön yüzbaşı), 30 Ağustos 1906 tarihinde binbaşı olmuş, 1 Ekim 1907 tarihinde Rumeli Makedonya'da eşkıya takibine memur edilmişti.

Enver Bey, Manastır'daki bu görevi sırasında hayatının daha sonraki bölümünü derinden etkileyecek olan ve Jöntürkler hareketinin küllerinden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, Binbaşı Enver'e İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesini kurma görevi verilmiştir. İmparatorluğun yıkılmasını önlemenin tek yolunun 1876 anayasasını tekrar diriltmek ve Meşrutiyet'i ilan ettirmekten geçtiğine inanan örgütle tanışmak Binbaşı Enver Bey'in geleceğini şekillendirecek, çok kısa sürede onu hayal bile edemeyeceği noktalara getirecektir.

İttihatçıların Rumeli'deki faaliyetlerinden rahatsız olan Sultan Abdülhamit Han, Enver Bey'i İstanbul'a çağırarak, fakat Binbaşı Enver Bey bunu kabul etmediği gibi Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirebilmek için Haziran 1908'de Resneli Ahmet Niyazi Bey ile birlikte Makedonya dağlarına çıkacak, bu başkaldırı Meşrutiyet'in ilanını getirecektir.

Bundan sonra talih hep Enver Bey için yaver gidecek, Trablusgarp Savaşı, Babıali Baskını derken geleceğin Enver Paşa'sının yıldızı parlayacak, "Edirne Fatihi" ve "Hürriyet Kahramanı" unvanları ona saraya damat olma kapısını aralayacaktır.

Said Halim Paşa ve Talat Paşa'ya rağmen Teşkilat-ı Mahsusa'nın ağır topları Süleyman Askeri, Yakup Cemil, Albay Afyonlu Ali(Çetinkaya), İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi, Hüsrev Sami gibi fedaileri devreye sokarak

paşa(tuğgeneral), ardından da harbiye nazırı olan Yarbay Enver Bey artık Enver Paşa'dır, dahası harbiye nazırıdır..

Enver Paşa bundan sonra orduda temizlik hareketına girişmiş, alaylı diye anılan subayları emekliye sevk etmiş, Alman subaylarını Türk ordusunu eğitmek üzere İstanbul'a çağırmişti. Enver Paşa ayrıca orduda "Enveriye" adlı askeri başlıklar ve yine "Enveriye" denilen sesli ve sessiz harflerin her birinin ayrı yazılması ile uygulanan bir yazı biçimi gibi yenilikler yapmış, dahası her icraatı ordu tarafından da desteklenmiştir.

Enver Paşa'nın en çok tartışılan icraatlarından biri de Osmanlı Devleti'nin onun dahli ile Almanya yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, dahası Sarıkamış Harekatı'dır. Sonuç olarak Devlet-i Aliyye savaşa girmiş, birçok cephede başarıyla mücadele etmesine rağmen müttefiklerinin çabuk pes etmesi nedeniyle barış istemek zorunda kalmış, savaş sonunda Enver Paşa, Cemal ve Talat Paşalarla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Enver Paşa İstanbul'dan ayrılırken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya "Mütareke-i münferide dolayısıyla, vatanımın şimdilik alacağı şekil yakın zamanlarda bu topraklarda nafi(faydalı) bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir" diye başlayan uzunca yollu bir mektup bırakmış, Sivastopol'a ulaştıktan sonra arkadaşlarından ayrılmıştı. Onun bundan sonraki hedefi Kafkasya'ya varmak, orada kuracağı bir ordu ile Anadolu'ya yürümek ve ülkeyi yeniden kurtarmak doğrultusunda şekillenecektir.

Ama hiçbir şey Enver Paşa'nın düşündüğü gibi gitmemiş, Karadeniz ve Kırım sahillerinde dalgalarla boğuşan, ölümü teğet geçen Paşa, büyük zorluklar ve sıkıntıların ardından Berlin'e yönelmek zorunda kalmış, yorucu bir tren yolculuğu sonrası Almanya'ya varabilmiştir.

Enver Paşa Berlin'de bir ziraatçı olarak tam bir yıl kalmış, en yakın arkadaşları ile dahi görüşmemiş, kendisini gizlemiş, bu süre içinde Bolşevik liderlerden Radek ile tanışmış, İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmaya karar vermiştir.

Enver Paşa'nın, Berlin'de geçirdiği süre içerisinde hayatına yön verecek en önemli olay Bolşevik komitacı Karl Radek'i hapisnede ziyaret etmesidir. Paşa Radek'e İngilizlere karşı bir Müslüman-Sovyet işbirliği önermiş, bu

görüşme olumlu sonuçlanınca da hiç zaman geçirmeden Moskova'ya gitmek istemiş, fakat başarısız olmuştur. Enver Paşa daha sonra Atatürk'e yazdığı mektupta bunun nedenlerini tek tek sıralamıştı.

Sovyet- Rusya'nın milli mücadeleye sağladığı destekte büyük rol oynayan Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa ile bağlantısını koparmamış, ona sürekli bilgiler vermiş, bir yandan da Cemal Paşa ile dirsek temasını sürdürmüştür.

Enver Paşa 1920 yılının Ağustos ayında Moskova'ya ikinci kez gelmiş, planlarını yürürlüğe koymanın zamanını beklemeye başlamış, 1920 yılında Moskova'da yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır. Ama Enver Paşa'nın bir handikabı vardır, o da Sovyet Rusya'nın Anadolu'daki Mustafa Kemal Harekatı'nın sonuçlarını görmek için beklemesi ve kendisine yol verilmemesidir.

Moskova'da Ali takma adını kullanan ve Kremlin sarayının karşısında uzunca süre kalan, başta Lenin olmak üzere birçok Rus ileri geleniyle görüşen Enver Paşa Rusların niyetini anlamış, Bolşevik liderlere güvenemeyeceğini anladıktan sonra da rotasını Buhara'ya çevirmiştir..

Bu manzara başka bir deyişle Enver Paşa'nın Anadolu üzerindeki planlarının suya düşmesi, ona Anadolu yolunun sonsuza kadar kapanması anlamına da geliyordu.

Enver Paşa Buhara'ya 1921 yılının Ekim ayının sonlarında gelmiş, burada öncelikle Başkurdistan Eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ahmet Zeki Velidi Togan ile görüşmüş- ne yazık ki Togan Enver Paşa'ya gereken desteği vermeyecektir-, ardından da Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile irtibata geçmek istemiş, araya da bir zamanlar Osmanlı ordusunda beraber çalıştığı Hasan Bey'i koymuştur.

Enver Paşa Osman Hoca'dan sıcak bir ilgi görmüş, mücahitler ve Korbâşlar kendisini coşkuyla karşılamışlardı. Buhara'daki halkın maddi ve manevi yönden varlığını devam ettirebilmesinin yolunun Rus işgal kuvvetlerine karşı seferberlikten geçtiğine inanan Enver Paşa hiç zaman geçirmeden çalışmalara başlamıştı. Ama Enver Paşa bu düşüncesinde bir anlamda yalnızdı, çünkü Buhara emiri Paşa'ya en küçük bir yardımda bulunmamış, dahası Bolşevik kadro bölgede iyice kadrolaşmış, aydın geçinenler de bunlarla iş birliğini tercih etmişti.

Bu kadroların halkı yanlış yönlendirmesi, düşmanı Bolşevikler değil de Ceditçiler olarak görmesi Rusların bölgedeki ilerleyişini oldukça kolaylaştırıyordu. Enver Paşa bunları görmüş, bütün zorluklara rağmen işine devam etmiştir, çünkü ona göre mücadeleden başka yol yoktu.

Bolşevikleri bölgeden kovmaya, dahası planlarını uygulamaya karar veren Enver Paşa başlangıçta büyük bir talihsizlik yaşar: İbrahim Lakay tarafından tutuklanmak (1 Aralık 1921). İbrahim Lakay fanatik derecede bir emir taraftarıdır. Emir Feyzullah Hocayef Ruslara yakındır ve Enver Paşa aleyhinde, “Bu adam İslam halifesini görevden alan biridir” diye dedikodular çıkarmış, İbrahim Lakay da Paşa’yı uzunca denecek bir süre göz altında tutmuştur.

Osman Hoca ve bölgenin ileri gelenlerinin aracılığı ile- bu arada Basmacıların birbirine girdiğini de belirtmek isteriz- kurtarılan Paşa, bölgenin ileri gelen Korbaşlarından Şirmed Bek’in de desteğini alarak Ocak 1922 tarihinde Bolşeviklere savaş açmış, ani bir saldırı ile Duşenbe’yi ele geçirmiştir.

1916 yılında başlayan Ruslara karşı isyan safhasının önemli bir kilometre taşıydı Enver Paşa’nın mücadelesi. O, Korbaşların alışık olmadığı bir yöntemle savaşıyor, yılların verdiği savaş tecrübesi ile Ruslara zor anlar yaşatıyordu.

Kendisine “Turan Orduları Başkumandanı” diye mühür kazıtın ve onu yakından tanıyan Emir Şekip Arslan’ın “İdari işlerde, komutada, kararlılıkta eşi bulunmayan bir dahi ” diye nitelediği Paşa’ya Sovyet- Rusya’nın barış, hatta muhtariyet bile teklif etmesi Enver Paşa’nın bu mücadelede ne kadar önemli bir aşama kaydettiğini gösterir niteliktedir.

Ne yazık ki Basmacıların kendi aralarında bölünmeleri, dahası onun planlarından bihaber olmaları, İngiltere devletinin de Rusya’ya yaklaşması üzerine Enver Paşa mücadeleyi kaybetmiştir. Tarihler 4 Ağustos 1922 tarihini gösteriyordu: Enver Paşa Çegan tepesinde askerleri ile Kurban Bayramı vesilesiyle bayramlaşmakta, hediyeler dağıtmaktadır. Tam bu sırada Çeka’nın önemli isimlerinden Ermeni Agabekov rehberliğinde hareket eden Kızılordu birlikleri ağır silahlarla saldırır, Enver Paşa bu donanımlı ordu üzerine hiç tereddüt etmeden saldırır, fakat bir mitralyöz ateşi ile hayatını kaybeder.

Bölge halkının gözyaşları arasında 30.000 kişilik bir kalabalık eşliğinde namazı kılınan ve toprağa verilen Enver Paşa, Türkistan coğrafyasında derin etkiler

bırakan bir devlet adamıdır. Hakkında şiirler, ağıtlar yazılmış, o yıl Türkistan'da doğan çocuklara hep onun adı verilmiştir. Türkistan halkı Enver Paşa'nın aşıladığı ruh ile Bolşevik zihniyete karşı tam on iki yıl savaşmış, onun hakkında Türkistan coğrafyasında bir çok kitap ve makale yayınlanmıştır.

Enver Paşa hakkında son cümlelerimiz şunlar olacaktır: Enver Paşa günahı ve sevabı ile bir realitedir. Bir ideal adamıdır, hayatı mücadeleler ile geçmiş, Türkistan halkının bağımsızlığı uğruna her şeyinden fedakarlık yapmış bir bağımsızlık savaşçısıdır.

Enver Paşa bahsini tarihi bir anekdot ile noktalamak istiyorum:

“İkinci Dünya Savaşı yıllarında dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in verdiği bir davete Rauf Orbay'ın misafiri olarak katılan Enver Paşa'nın oğlu Ali Enver ile Churchill arasında geçen sohbet çok ilgi çekicidir. Rauf Orbay'a Ali Enver'in kim olduğunu soran Churchill'e, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının başkumandanlığını yapan Enver Paşa'nın oğludur” denildiğinde Churchill hemen ciddileşmiş, “Evlat o senin baban var ya baban... benim kariyerime yirmi yıl geriden devam etmeme sebep oldu,” diyerek Ali Enver ile şakalaşmıştır.” (Kenan Aksu, Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış, sh. 89-90)

8. EKLER

BİRİNCİ BÖLÜM

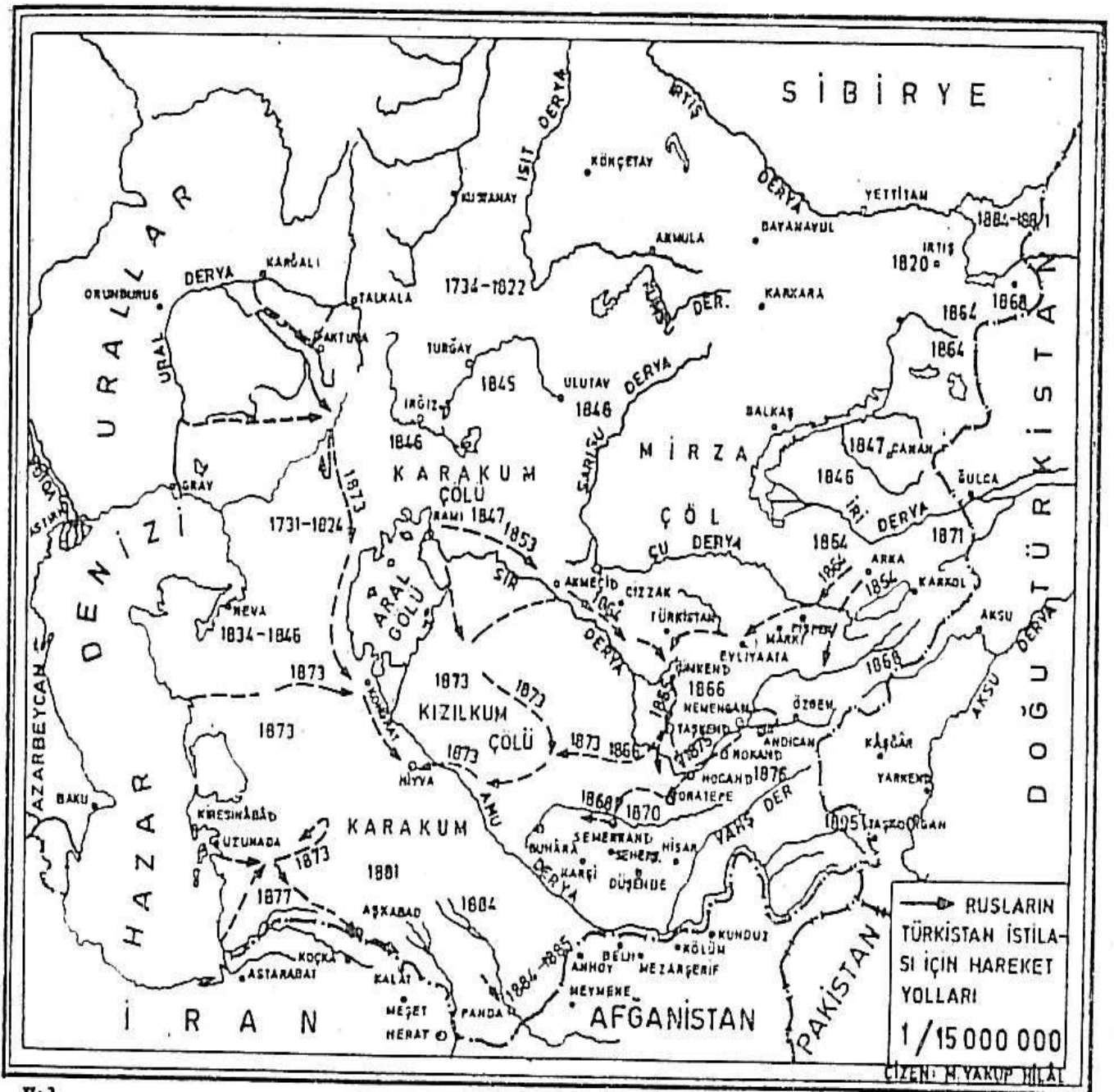
Ek 1: Rus Çarı Üçüncü Jan'ın Osmanlı Sultanı İkinci Bayezid'a 1492 yılında yazdığı mektup:

“ Türkiye beğlerinin hükümdarı ve berr ü bahrin padişahı sultan-ı zi-istiklal Bayezid'e,

Biz ki, Tanrı'nın inayetiyle bütün Rusyalıların ve kuzeydoğuda diğer birçok ülkelerin yegane hakiki hükümdarı Jan'ız. Zat-ı şevketlerine yazmak istediğimiz şudur ki, şimdiye kadar beyan-ı ihlas için sefir göndermedik. Bununla beraber Rus tacirleri sizin memleketinizi dolaşmış ve iki hükümete de faydalı bir ticaret icra etmişlerdir. Bunlar sizin hakimlerinizden görmüş oldukları mezalimden dolayı bana defalarca şikayet ettiler, lakin ben sükut ettim. Geçen sene Azof Paşası bunları bir hendek açmağa ve muhtelif inşaat işleri için arabayla taş taşımağa mecbur etmiştir. Bundan daha ileri gidilerek Azof ve Kefe tacirlerimiz mallarını yarı fiyatıyla teslime icbar olunmuştur. Eğer bunlardan biri hastalanacak olursa hepsinin malları hacz olunuyor. Eğer vefat edecek olursa hükümet bütün mallarını zapt ediyor. İyileşecek olursa malların yarısından ziyadesi verilmiyor. Vasiyetnamelerin şartları meri tutulmuyor. Türk hakimleri bütün Rus emvali için kendilerinden başka varis tanımıyorlar. Bu kadar haksız muameleler tacirlerime sizin memleketinizde ticareti men için beni icbar eylemiştir. Bu tacirler eskiden ancak kanunen muayyen olan miktarı tediye eyledikleri ve kendilerine serbestçe ticarete müsaade olunduğu halde şimdi bu efal-i taaddikaranenin (saldırgan eylemlerin) sebebi nedir? Bunu biliyor musunuz? Babanız İkinci Mehmet büyük ve meşhur bir hükümdar idi; rivayete göre bize beyan-ı meveddet(sevgisini göstermek) için sefir göndermek arzusunda bulunmuş, lakin Cenab-ı Hakk müyesser etmemiş. Bu tasavvurun şimdi icra olduğunu neden görmeyelim? Cevabınızı intizar ederiz...”

Moskova, 31 Ağustos 1492

(Hammer, C.3, s.343-344)

H:1

YILLARA GÖRE TÜRKİSTANDA RUS İSTİLÂLARI

0 150 300
KM.

Ek2:

Harita Ali Bademci'nin Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa adlı eserinden alınmıştır, s. 106

Ek3: Türkistan Türklüğünün Ruslara karşı Direniş Tablosu:

Yıl	Süre	Direnişin Adı
1734-1757	23 yıl	Başkurt İsyancıları
1774-1777	3 yıl	Salavat İsyanı
1800- 1821	21 yıl	Arıngazi Han İsyanı
1800- 1821	21 yıl	Karatay Sultan İsyanı
1818- 1819	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1820- 1847	27 yıl	Kine Sarı Sultan İsyanı
1822- 1824	2 yıl	Colaman Tilenci Han İsyanı
1825- 1834	9 yıl	Sarcan Sultan İsyanı
1826- 1827	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1828- 1829	1 yıl	Kayabalı Sultan İsyanı
1828- 1829	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1836- 1838	2 yıl	Bükey Orda İset Batur İsyanı
1837- 1846	9 yıl	Kenasarı Kasım İsyanı
1851- 1857	6 yıl	Can Hoca Batur İsyanı
1840- 1850	10 yıl	Semer kand ve Buhara İsyancıları

1851- 1860	9 yıl	Can Hoca İsyanı
1852- 1858	6 yıl	İzzet Katıbar İsyanı
1860- 1863	3 yıl	Mangışlak İsyanı
1866- 1869	2 yıl	Semer kand ve Buhara İsyancıları
1873- 1876	3 yıl	Türkmen ve Özbek İsyancıları
1873- 1876	3 yıl	Fergana Abtavacı Abdurrahman Bek İsyanı
1873- 1897	24 yıl	Sırım Batur Han İsyanı
1876- 1877	1 yıl	Fergana Pulat Han İsyanı
1878- 1879	1 yıl	Fergana Yetim Han İsyanı
1882- 1883	1 yıl	Fergana Derviş Han İsyanı
1891- 1892	1 yıl	Fergana Ezler Eşan İsyanı
1892- 1893	1 yıl	Taşkent İsyanı
1893- 1894	11 yıl	Fergana Şakir Can İsyanı
1898- 1899	1 yıl	Fergana Dükçü İşan İsyanı
1905- 1906	1 yıl	Çeşitli isyanlar
1916- 1917	1 yıl	Yedisu başta olmak üzere genel halk isyanları
1917- 1934	17 yıl	Korbaşılar (Basmacılık) İsyanı

Baymirza Hayit, “**BASMACILAR**”, **Türkistan Milli Mücadele Tarihi(1917-1934)**, s.83-85

İKİNCİ BÖLÜM

Ek 1: Basmacılık Hareketinin 1919 yılı seyir defteri

Ocak ayı: Özgürlük mücadelecileri Madamin Bek ve Şir Mehmed Bek'in kumandası altında Gerbaba, Karatuba, Bazarkorgan, Şahrihan, Hanabad, Çust, Asaka ve Mergilan'daki Kızıl Ordu birliklerine karşı ani baskınlar düzenlediler.

1 Şubat: Korbaşılardan Ergeş, Madamin, Hal Hoca Hokandkışlak'ta savunma kalelerini tamamladılar.

18 Şubat: Büyük kayıplar veren Sovyetler Fergana Vadisi'ne askeri yığınaklar yaptılar.

12 Mart: Kassin'da çatışma çıktı. Sovyetler Semerkand ve Namangan'daki birliklerini devreye sokmalar da yenilmekten kurtulamadılar.

25 Mart: Bazarkorgan'da Kızıl Ordu ile Basmacılar arasında çatışma çıktı. Bu çatışmada Basmacıların komutanı Korbaşı Mahkam Hoca idi.

Bu arada Madamin Bek Namangan'daki Kızıl Ordu birliklerini kovmayı başardı. Sovyetler de buna karşılık 1600 askerini cepheye sürdü.

4 Nisan: Hakkulabad, Sarikorgan, Oş ve Celalabad'da çatışmalar çıktı, bu çatışmalarda 300 Korbaşı şehit düştü. Sovyet askeriyesi Kızıl Ordu içinde Hive grubunun kurmaylığını teşekkül ettirdi.

5 Nisan: Çartağ kanlı çatışmalara sahne oldu. İki tarafın kayıpları oldukça yüksek oranlara ulaştığından çatışmalara ara verildi.

9 Nisan: Amuderya civarında Cüneyt Han Kızıl Ordu'ya karşı üstünlüğü ele geçirdi.

15 Nisan: Sarikorkan'da çatışmalar çıktı, mücahitlerin kaybı 1500 civarında idi.

Nisan Ortaları: Yaklaşık 1500 mücahit İsfara'yı Ruslardan geri aldı. Korbaşı Ergeş Kanibadem'deki çatışmalardan galip ayrıldı.

27 Nisan: Korbaşılar saldırı pozisyonu aldılar.

9 Mayıs: Taşkent'teki Sovyet yönetimince, Sovyet idaresi altına kendi arzuları ile girecek olan Basmacılar için genel af ilan edildi, fakat Basmacılar –bunun bir Sovyet oyunu olduğunu bildiklerinden- Rusların bu genel af ilanını dikkate almadılar.

Haziran Başları: Maçe bölgesinde Ergeş Korbaşı birlikleri ile Sovyetler arasında çatışma çıktı.

21 Haziran: Korbaşı Ahundcan Kızıl Ordu birliklerine teslim oldu. Ahundcan bundan sonra Sovyet savaş idaresince Sovyet saflarında eski Basmacılardan oluşturulan birliğin komutanı oldu, o artık eski arkadaşlarına karşı savaşıyordu.

31 Haziran: Korbaşı Molla Ergeş Muhammed de Kızıl Ordu'ya teslim oldu.

Ağustos Ayı: 2000 kadar mücahit Çimbay, Nukus ve Mujnak (Aral gölü yakınlarındaki Dörtgöl) civarında Ubaycan Bahutdin Han Mahsum ve Balibay komutasında Kızıl Ordu'ya saldırdılar.

Eylül Başları: Cüneyt Han 1500 askeri ile Çardcoy ve Dört Göl'ü Sovyetlerden kurtarmak için savaş açtı.

15 Eylül: Korbaşılardan Madamin Bek liderliğinde Mergilan kentinde, Sovyet birliklerinin cephane ve asker yönünden desteklerini engellemek amacıyla, Fergana Vadisi'ni Türkistan'ın diğer bölgelerinden soyutlamak için istişare toplantısı yapıldı.

17 Eylül: Andican kenti 20.000 mücahit tarafından kuşatıldı.

Ekim Sonları: Madamin Bek Türkistan İslam mücahitlerinin emiri olarak seçildi. Basmacıların ilk lideri Korbaşı Ergeş bu durumu kabul etmedi ve 8000 civarında savaşı ile Madamin Bek'e tavır aldı.

5 Kasım: Gerbaba'da çatışma çıktı, 2000'i aşkın mücahidin katıldığı savaşta 700 şehit verildi.

22 Kasım: Hal Hoca ve Korbaşı Mahkam komutasında 14000'in üzerinde mücahidin katılımıyla Hanabad ve Celalabad savaşları yaşandı.

27 Kasım: Sovyet askerleri Nukus kentini kuşattı.

29 Kasım: Cüneyt Han ve Han Mahsum'un birlikleri Nukus kentini çember içine aldılar.

Kasım Sonu: Yaklaşık 6000 mücahit Gerbaba'da Kızıl Ordu'ya karşı hareket düzenlediler.

1 Aralık: Sovyet hükümeti Basmacı hareketi ile mücadelede yeni bir plan uygulamaya başladılar. Basmacılara karşı her türlü yola başvurulacaktı. Türkistan kıtalarının komutanı I. G. Brigadze Fergana Vadisi'ndeki emir yetkisini bizzat üzerine aldı.

4 Aralık: Kızıl Ordu Gerbaba, Şahrikan, Bazarkorgan ve Taşarvak'ı yeniden ele geçirmek için saldırıya geçti. Sovyet kıtalarının komutanı Brigadze, Gerbaba'daki Basmacılara karşı düzenlenen harekati bizzat kendisi yönetti. Savaşı kazanan Kızıl Ordu Gerbaba'yı geri aldı.

21 Aralık: Brigadze ve Kudzhelos komutasındaki Sovyet askerleri Bazarkorgan ve Çartag'daki Basmacılara saldırdı, Bazarkorgan ve Çartag işgal edildi. Bu arada Korbaşı Amankul Sovyet askerlerini Oratepe ve Ortakorgan'dan çıkardı.

Aralık Sonu: Özgürlük mücadelecilerinden Fergana Vadisi'nde olanlar ağırlıklı olarak Madamin Bek, Şirmed Bek, Nur Muhammed Bek, Korbaşı Ergeş ve Hal Hoca komutası altında toplanırken, Amuderya mıntikasında ise komuta Cüneyt Han, Han Mahsum'da idi. Zarefşan Vadisi'nin komutanlığını da Sultan Bek yapıyordu. (Baymirza Hayit, Basmacılar, sh. 83- 85).

Ek 2: 22 Kasım 1919'da toplanan Milli Mücadele Harp Meclisi'nde alınan başlıca kararlar şunlardı:

- 1- Korbaşılar arasında birliği sağlayacak bir heyet oluşturulacak.
- 2- Bolşeviklerle temaslarda bulunacak heyet seçilecek.
- 3- Rus propagandasına karşı faaliyette bulunacak heyet seçilecek.
- 4- Silah temini için yollar aranacak.
- 5- Ancak Bolşevikler karakollarını boşaltırsa kendileriyle uzlaşmaya gidilecek.
- 6- Korbaşılar adına idari taksimat gerçekleştirilecek.
- 7- Etkili bir geçici hükümetin kurulması için hemen harekete geçilecek ve bu amaçla, gerekli heyet zaman geçirilmeden oluşturulacak.
- 8- Yeni bir savaş planı çizilecek ve uygulanacak.

Milli Mücadele Harp Meclisi 8. madde gereğince görev dağılımını da şu şekilde yapmıştı:

Şirmed(Şir Mehmed) Bek: Emir-i Leşker-i İslam(Müslüman Ordusu Komutanı), Emirü'l- Müslimin, Başkumandan

Nur Muhammed Bek: Kıtalar Müfettişi, Başkumandan Vekili.

Aliyar Korbaşı: Çimyan Cephe Kumandanı.

Şahmerdan Korbaşı: Alay, Üçkorgan Cephe Kumandanı.

Şakir Korbaşı: Merhamet- Bulakbaşı- Karakorgan Cephe Kumandanı.

Muhammed Pehlivan: Eseke- Endican Cephe Kumandanı.

Yusuf Bek Korbaşı: Şehrihan- Çinabad Cephe Kumandanı.

Usta Ruzi Muhammed Bek Korbaşı: Balıkçı- Gürtepe Cephe Kumandanı.

Molla Hatem Korbaşı: Kova, Karatepe, Çağan(ya da Çegan) Cephe Kumandanı.

Yusuf Pehlivan: Yazyavan Cephe Kumandanı.

Bazarbay Korbaşı: Dardakvan Cephe Kumandanı.

Halhoca Eşan: Navkat Cephe Kumandanı.

Aman Pehlivan: Namangan Cephe Kumandanı.

Rahmankul Korbaşı: Namangan(Aşava) Cephe Kumandanı.

Canıbek Kadı: Özkent Cephe Kumandanı.

Muhiddin Bek: Kökcer- Alay Cephe Kumandanı.

(Ali Bademci, 1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, s.286-288)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ek 1: Yarbay Mustafa Kemal Bey 4 Eylül 1914 tarihinde arkadaşı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e yazdığı mektupta iktidarı şöyle uyarıyordu:

“ Hangi tarafın galip geleceğine dair olan kişisel inancımı söylemek istemem. Nazik ve önemli bir devre içinde bulunduğumuza kuşku yoktur. Almanlar büyük ve hayret edilecek bir saldırıyla birçok Fransız kalelerini çiğneyerek sağ kanadı ile Paris'e geçip Fransız ordusunu – arkası İsviçre'de olmak üzere- sıkıştırdı. Bunun Almanya'nın biricik amacı olduğuna ve ona da başınının izin verdiğine herkes aynı görüşte idi. Bütün evren ve herkes, artık son ve kesin meydan savaşına ve onun sonucuna bakıyordu. Oysa bu sonuca karşılık Alman ordularının Fransız orduları karşısında geri çekildiğini gördü.

Doğuda Ruslarla Almanlar arasında meydana gelen olaylarda Ruslar bozuldu. Fakat güneyde Rusların pek üstün güçleri karşısında Avusturya ordusu çekiliyor. Batıda Fransız ordusu hücumu hazır. Demek ki Alman ordusu serbest değil. Doğuda Rus ordusu üstün ve Avusturya ordusu çekilmek zorunda.

Durumu şöyle yorumlayabiliriz: Almanlar Fransız ordusunun kesin meydan savaşıyla henüz mağlup edilemeyeceğini görerek, batıda bütün ordu ile çekilerek, elverdiğince doğuya yanaşmak ve sonra Fransız ordusu karşısında bir savunma ordusu bırakarak geri kalan ordularıyla doğuya dönüp, Avusturya ordusu ile birlikte Rus ordusunu vurmak istiyorlar. Pek güzel. Fakat bu defa da Rus ordusu geriye, doğuya çekilmeye başlarsa ve bu orduyu yakalayıp ezmek mümkün olmazsa ve diğer taraftan Fransız ordusu direnme için yardım istemek zorunda kalırsa, bu defa da doğuya bir savunma gücü bırakıp batıya mı dönecek? Ve böyle bir mekik gibi bir batıya bir doğuya gide gele Alman ordusunun hali nice olur?”(*Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi*, C.1, s. 140-143)

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ek 1: Enver Paşa hanımı Naciye Sultan'a yazdığı mektupta diyordu ki:

Sevgili Naciye,

Senin yazdığın o son mektubu aldım, onu daima kalbimin üstünde taşıyacağım. Senin o sevimli, tatlı yüzünü her ne kadar şimdilik görmem mümkün değilse de, nazik parmaklarının bu mektubun kelime ve satırlarını nasıl dizdiğini hayal ediyorum. Bunlar bir zamanlar benim saçlarımı tarayan, yine o nazik parmaklar (değil mi) idi. Oysa ben şimdi senden çok uzaklarda bir kan ve ateş deryasında kahramanca çarpışmaktayım. Bu ise senin ince kalbini üzmedir.

Senin yazdığın mektubunda (bana sitem etmiş) kılıç ve harbi sevdiğim kadar hiçbir şeyi sevmediğimi yazmışsın. Söylediğin pek yalan değildir. Ben hiçbir şeyi değil, sadece seni seviyorum diyemem. (Desem de yalan olur.) fakat sen de bilirsin ki, benim hakkımda yanlış propagandalar yapan bir kısım bedhahların iddia ettikleri gibi, ben bu uzak diyarlara servet aramak, zengin olmak veya kendi hakimiyetimi kurmak için gelmedim. Gerçekte beni senden koparıp buralara kadar sürükleyen Cenab-ı Hakkın omuzlarıma yüklediği kutsi bir vazifedir.

Bu ise Cihad vazifesidir. Bu öyle ulu bir vazifedir ki, ona niyet edenleri bile(yapmasa dahi), ilahi cennete girmeye hak kazandırır. Allah (C.C.)'a hamd olsun ki, ben sadece cihada niyetle yetinmiyorum, gerçek manada Cihad ediyorum. Her ne kadar senden ayrı kalmak, senin sevginle çarpan kalbimi paramparça etmekte ise de, bu uğurda böyle büyük bir imtihan vermekten mutluyum.

Şu fani dünyevi şeyler içinde, senin sevginden başka benim irademi sarsan hiçbir şey yoktur. Fakat Allah (C.C.)'a şükürler olsun ki, Allah (C.C.)'a emrini yerine getirmede sana olan sevgime dahi boyun eğmedim. Bundan senin de ayrı bir mutluluk duyman gerekir. Senin öyle bir hayat arkadaşın var ki, onun, sana olan aşkını Allah (C.C.)'a olan aşkına feda edecek kadar kuvvetli bir imanı vardır.

Her ne kadar kadınlar üzerinde bilfiil kılınçla Cihad etmek farz kılınmamışsa da onlar kendilerini bu ilahi görevden muaf tutamazlar. Senin Cihad etmen ise bütün dünyevi şeylerden yüz çevirip Allah (C.C.)'a yönelmen, O'nu sevmendir. Bir de benim Cihad azmimin daha kuvvetlenmesine yardımcı olmandır.

Ve bir kere daha söylüyorum! Sakın sen kocana bu harp meydanlarında sağ salim kurtulup gelmesi için dua etmeyesin. Bu bir nevi kendini düşünmek olur ki, Allah (C.C.) da buna memnun olmaz. Sen Allah (C.C.)'a (önce) kocanın yaptığı hizmetleri kabul buyurması için dua et ki, muzaffer bir komutan olarak dönsün veya şehitlik mertebesine ulaşsın.

Sevgili Necibe! Bir kere düşün, bu baş öyle ki; senin her zaman çok yakışıklı dediğin bir baş, bu vücudun öyle ki, senin göz önünde melekler kadar masum ve bütün askerlerden daha heybetli olan bu vücuttan koparılmış(kanlar içersinde şehit olmuş)bundan daha büyük mazhariyet var mıdır?

Hayat kısa, ölüm ise mukadderdir. Öyleyse ölümden korkmak niye, bir kimse rahat yatağında ölmektense şehit olarak ölmeye niye gayret etmesin? Halbuki şehitlik mutlak ölüm(yokluk) değildir. o yeni bir hayata, hem de ebedi bir hayata kavuşmaktır.

Bu arada benim senden ilk isteğim, çocuklarımın da benim(askerlik) mesleğimde yetiştirilmesi ve onların da vakti zamanı gelince İslam'a hizmet için harp meydanlarına gönderilmesidir.

İkinci bir arzum daha vardır: O da Mustafa Paşa ile ilgilidir. Onun başarıya ulaşması için mümkün olan hiçbir yardımı esirgeme. Zira Allah (C.C.) onu bu memleketi düşmandan kurtarmak ve korumak için seçip göndermiştir.

Pekala sevgilim, artık size Allah (C.C.)'a ısmarladık diyorum. Allah (C.C.) bilir, kalbimin içinden kaynayıp gelen bir ses sana bir kere daha böyle bir mektup yazamayacağımı söylemektedir. Kim bilir...Belki ben hemen yarın, şehitler zümresine katılacağım. Bak! Benim ölümüne sakın üzülmeysin, sabırlı ol! Hele bir düşün, benim şehit olmam senin için ebedi bir iftihar kaynağı olacaktır.

Necibe! Şimdi senden ayrılma zamanı geldi, şu anda sanki seni kucaklar gibiyim. Allah (C.C.) nasip ederse seninle bir daha hiç ayrılmamak üzere, Cennet-i Ala'da buluşacağız. Haydi Allah (C.C.)'a ısmarladık.

Seni Seven

Enver Paşa (*)

(*) - Zekeriyya Kitapçı, (1987), "Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 4, Nisan, 36-38

9.KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Adil Hikmet Bey(1998), **Asya'da Beş Türk**, Haz: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınevi, İstanbul
- Aksu, Kenan(2007), **Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış**,Çatı Yayıncılık, İstanbul
- Alptekin, İsa Yusuf (1973), **Doğu Türkistan Davası**, Otağ Yayınları, İstanbul
- Andican, Ahat(2003), **Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul
- Arslan Emir Şekip, Akpınarlı Aziz, (2005), **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları**, Haz: Mehmet Akif Bal, İstanbul,
- Arslan, Emir Şekip(2005), **Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları**, Burak Yayınevi, İstanbul
- Aşıroğlu, Orhan Gazi(1990), **Acı Zamanlar: Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları**, İstanbul
- Avcıoğlu,Doğan(1974), **Türkiye'nin Düzeni(Dün, Bugün, Yarın)**, İstanbul, C.1
- Aydemir, Şevket Süreyya(2005), **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Aydemir, Şevket Süreyya(2006), **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul, C. 1, 2 ve 3
- Aydoğan, E.- Eyyüpoğlu İ.,(2004), **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Alternatif Yayınları, Ankara
- Ayverdi, Samiha(1970),**Türk –Rus Muharebeleri ve Münasebetleri**, İstanbul
- Bademci, Ali(1975), 1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul

- Bakiyev, Nabican(2006), **Enver Paşa'nın Vasiyeti**, Özbekçe'den Türkçe'ye
Aktaran:Çağatay Koçar, İstanbul
- Baysun, Abdullah Recep(2006), **Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa**,
İstanbul
- Bayur, Yusuf Hikmet(1983), **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 2, Ankara
- Belen, Fahri(1964), **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi I**, Ankara
- Belen, Fahri(1978), **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul
- Binbaşı Vehbi(1337), **Filistin Ricatı**, Haz: İlyas Kara, Dersaadet–Matbaa-i
Askeriye, İstanbul
- Birgen, Muhittin(2006), **İttihat ve Terakki'de On Sene**, Haz: Zeki Arıkan,
İstanbul ,C.2
- Bostan, Hanefi(1992), **Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul
- Broxup, Marie(1984), **Basmacılar**, Çev: Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik
Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Burçak, Rıfki Salim(1946), **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**, İstanbul
- Cebesoy, Ali Fuat(1955), **Moskova Hatıraları**, İstanbul
- Cebesoy, Ali Fuat(2000), **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul
- Cemal Paşa(1977), **Hatıralar: İttihat- Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, Haz:
Behçet Cemal, İstanbul
- Cengiz, Halil Erdoğan(1991), **Enver Paşa'nın Anıları(1881-1908)**, İletişim
Yayınları, İstanbul
- Çağatay, Tahir(1969), **Kızıl Emperyalizm IV**, Ankara
- Çavdar, Tevfik(1984), **Talat Paşa(Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü)**, Dost
Kitabevi Yayınları, Ankara
- Çavdar, Tevfik(1991), **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Danişmend, İsmail Hami(1972), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul,
C.4
- Devlet, Nadir(1985), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)**,
Ankara
- Erer, Tekin(1971), **Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı**, İstanbul
- Ertürk, Hüsamettin(1996), **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınevi, İstanbul

- Fromkin, David(1993), **Barışa Son Veren Barış(1914-1922)**, Çev: Mehmet Harmancı İstanbul
- Gedikli, Yusuf(2003), **Bekirağa Bölüğü'nden Türkistan'a Yaver**, İstanbul
- Gökay, Bülent(2006), **Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye**, Çev: Sermet Yalçın, İstanbul
- Haley, Carles D.(2000), **Son Savaşçı Enver Paşa**, Çev: Necdet Özbek, İstanbul
- Halil Paşa(1997), **İttihat Terakki'den Cumhuriyete BİTMEYEN SAVAŞ**,
Haz: Taylan Sorgun Kamer Yayınları, İstanbul
- Hammer(1987), **Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul**, 3. ve 9. Ciltler
- Hanioğlu, Şükrü(1989), **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, Der Yayınları, İstanbul
- Hayit, Baymirza(1966), **Esir Türkler**, Çev: Şekip Engineri, Ankara
- Hayit Baymirza(1975), **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Çev: Abdülkadir Sadak Otağ Yayınları, Ankara
- Hayit, Baymirza(1995), **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınları, İstanbul
- Hayit, Baymirza(1997), **"Basmacılar" Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- İnan, Ari(1997), **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, İmge Kitabevi, Ankara
- Jackh, Ernest(1946), **Yükselen Hilal**, Çev: Perihan Kuturman, Uğur Kitabevi, İstanbul
- Kafesoğlu, İbrahim(2004), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul
- Kandemir, Feridun(1943), **Enver Paşa'nın Son Günleri**, İstanbul
- Karabekir, Kazım(1967), **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul
- Karabekir, Kazım(1982), **İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?**, İstanbul
- Kayabalı, İ., -Arslanoğlu, C.(1973), **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, Alternatif Yayınları, İstanbul
- Kocabaş, Süleyman(1989), **Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk Rus Mücadeleleri**, İstanbul

- Kumkale, Tahir Tamer(1977), **Tarihten Günümüze Türk Rus ilişkileri**, İstanbul
- Kurat, Akdes Nimet(1948), **Rusya Tarihi**, Ankara
- Kurat, Akdes Nimet(1972), **4.-14. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara
- Kurat, Akdes Nimet(1973), **Peçenek Tarihi**, İstanbul
- Kurat, Akdes Nimet(1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara
- Kutay, Cemal(1955), **Enver Paşa Lenin'e Karşı**, Ekicigil Matbaası, İstanbul
- Kutay, Cemal(1962), **Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü**, İstanbul
- Kutay, Cemal(1978), **Üç Paşalar Kavgası**, Yelken Matbaası, İstanbul
- Kutay, Cemal(1992), **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay**, Kazancı Kitap, İstanbul
- Meram, Ali Kemal(1969), **Türk- Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul
- Mısıroğlu, Kadir(1972), **Moskof Mezalimi**, Sebil Yayınları, İstanbul, C.II
- Okay, Kurt(2006), **Başkomutan Enver Paşa**, Çev: Aydın Ayhan, İstanbul
- Oksaçan, Erdem, **Arif Cemil Bey'in Hatıraları** (2005), İstanbul
- Ögel, Bahaeddin(1991), **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara
- Öke, Mim Kemal(1988), **Bilinmeyen Tarihimiz**, İrfan Yayınevi, İstanbul
- Parlak, Türkmen(1983), **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir
- Pomiankowiski, Joseph(1990), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, Çev: Kemal Turan, İstanbul
- Rasonyi, Lazslo(1971), **Tarihte Türklük**, Ankara
- Ryvkin, Michael(1975), **Asya'daki Rusya**, Çev: Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Sabis, Ali İhsan(1990), **Birinci Dünya Harbi**, Nehir Yayınları, İstanbul, C.1, 2 ve4.
- Sanders, Liman Von(1968), **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev: Ş.Yazman, İstanbul
- Saray, Mehmet(1984), **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler(1775-1875)**, İstanbul
- Saray, Mehmet(1984), **Türkistan Türkleri**, İstanbul

- Sorgun, Taylan(2003), **İttihat ve Terakki(Devlet Kavgası)**, Kum Saati Yayınları, İstanbul
- Stoddard, Philip Hendrick(2003), **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev: Tansel Demirel Arma Yayınları, İstanbul
- Suavi, Ali(1326), **Hive**, İzmir
- Şakir, Ziya(2007), **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, Çatı Yayıncılık, İstanbul
- Togan, Ahmet Zeki Velidi(1969), **Hatıralar**, İstanbul
- Togan, Ahmet Zeki Velidi(1981), **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- Togan, Ahmet Zeki Velidi(1981),**Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- Tuğuş, Hüsamettin(1975), **Bir Neslin Dramı**, İstanbul
- Türk geldi, Ali Fuat(1951), **Görüp İşittiklerim**, Ankara
- Türkistani, Muhammet Musa(1981), **Kaybolan Vatan Türkistan Faciası**, İstanbul
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı(1949-56), **Osmanlı Tarihi**, Ankara, C.3
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı(2003), **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, Örgün Yayınevi, İstanbul
- Yamauchi, Masayuki(1995), **Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa**, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Yaver Suphi Bey(2007), **Enver Paşa'nın Son Günleri**, Haz: Mehmet Kuzu Çatı Yayıncılık, İstanbul
- Zenkovsky, Serge A.(1983), **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**, Çev: İzzet Kandemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul
- Zürcher, Erik Jan(1993), **Modern Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Soner Gönen, İstanbul

MAKALELER

- Aça, Mehmet(2004),“Çarlık Rusya'sı Dönemi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma Politikaları ve Nikolay İvanoviç İlminskiy”, **Biyografi Analiz Dergisi**, İstanbul Sayı 10, s.50-52

- Akgür, A. Necati, (1991), “Enver Paşa'nın Doğumu ve Ölüm Günleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 52, s.16-20
- Ardel, Ahmet, (1964) “Batı Türkistan’ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası”, **Türk Kültürü** , Ekim Sayısı, s.50
- Babacan, Hasan, (2002), “Enver Paşa”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, C.13, s.268- 270
- Canitez, Mete(1966), “Amiral Dönitz’in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları”, **Hayat Tarihi Mecmuası**, İstanbul, Sayı 1, s.7-16
- Cebeci, Ahmet(1975), “Türkistan’da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi) II”, **Töre Dergisi**, Ankara, Sayı 49, s.28-46
- Eisener, Reinhard(2002), “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, C.18, 797
- Kandemir, Feridun (1950), “Enver Paşa'nın Ölümü”, **Resimli Tarih Mecmuası**, İstanbul, Sayı 4, s.142-143
- Kitapçı, Zekeriyya (1987), “Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Nisan, s. 36-38
- Kocaoğlu, Timur(1987), “Türkistan’da Türk Subayları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 39, s.19-22
- Kocaoğlu, Timur((2002),), “ Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C.9., s.78
- Kutay, Cemal, (1968), “Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken”, **Tarih Sohbetleri**, İstanbul, C.9, s.34
- Kutay, Cemal, (1968), “Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken”, **Tarih Sohbetleri**, İstanbul, C.12, s.232
- Öcal, Sefa(1988), “Mustafa Kemal ve Enver Paşa”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım, Sayı 23, s.19
- Öğün, Tuncay, (2002) “ Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekatı ve Sonuçları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.13, s.398-406
- Paksoy, H. B., (2007), **Basmacı"1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı"**, nvlb.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy

- Sabol, Steven, (2002) “Orta Asya’da Rus— İngiliz Rekabeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.18, 587-593
- Sonyel, Salahi R.(Aralık 1990’dan ayırmasım) , “Orta Asya’da Başgösteren Basmacılık Akımı” **Belleten**, cilt LIV, Sayı 211, s.1179
- Tevetoğlu, Fethi (1989), “Atatürk-İttihad ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**”, Ankara, Sayı 15, s.618,
- Tukli, Abdullah Zada (1928), “Basmacılık”, **Yeni Türkistan**, İstanbul, Sayı 8, s. 10- 12,
- Yarkın, İbrahim, (1970), “Türkistan’ın Büyük Mücahidi Şir Muhammed Bek”, **Türk Kültürü**, Mayıs, Sayı 95, s.496
- Yarkın, İbrahim, (1971)“Hive Hanlığı’nın Ortadan Kaldırılarak Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin Kurulması”, **Türk Kültürü** , Ocak 99, s.237
- Yetişgin, Mehmet,(2002) “Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, s. 596-597
- Z., M.(1950), “ Enver Paşa’nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu”, **Resimli Tarih Mecmuası**, Sayı 2, s.56

GAZETELER ve ANSİKLOPEDİLER

- Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, Görsel Yayınları Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 1, s.136-141
- Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, Görsel Yayınları Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 2, s.20
- Tasvir-i Efkar Gazetesi**, 27.12.1941

10. ÖZGEÇMİŞ

İlyas Kara 1973 yılında İnebolu'da doğdu. İlk okulu ve liseyi İnebolu'da bitirdi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2001 yılında mezun oldu.

Halen Bayrampaşa Kız Teknik ve Kız Meslek Lisesi'nde tarih öğretmeni olan İlyas Kara'nın ilk eseri, "Teşkilatın Silahşoru Yakup Cemil"(2005)dir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıklarını içeren, devleti yöneten İttihat - Terakki partisini ve onun yan kolu olan Teşkilat-ı Mahsusa'yı ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın fedailerini ele alan biyografi niteliğindeki bu eserinden başka, İlyas Kara'nın 2006 yılında çıkan"Osmanlı'ya Yön Veren Kastamonulular" adlı bir çalışması daha bulunmaktadır. Bu eserin tamamı arşiv belgelerine dayanmakta(İstanbul Müftülüğü Şeri Siciller Arşivi), eser Osmanlı Devleti'ne son 200 yılda hizmet veren asker, bilim adamı, edib, sanatçı ve bürokratları ele almaktadır.

Yesevi, Milli Uyanış, Deryayı Saadet, Gökbayrak gibi dergilerde makaleleri de yayımlanan İlyas Kara Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin cephesinde yaşanan

olayların canlı şahidi Kurmay Binbaşı Vehbi Bey'e ait olan ve 1922 yılında kaleme alınan "Filistin Ricatı"; deniz yüzbaşı Ali Rıza Seyfi'nin 1911 yılında yazdığı "Barbaros Hayrettin Paşa" adlı eserleri de yayına hazırlanmak üzeredir.

